

Faculteit Letteren & Wijsbegeerte

Ave Maria och Jesus Kristus Nazarenus

Latin i skandinaviska runinristningar

Doesjka Tilkin

Masterproef voorgelegd tot het behalen van de graad van
Master in Historische Taal- en Letterkunde

2014-2015

Promotor: prof. Jóhanna Barðdal

Co-promotor: dr. Michael Frotscher

Het schrijven van een masterproef is een mijlpaal in het leven van menig jonge mensen. Dit werk wordt opgedragen aan een van hen die nooit de kans zal hebben de trots en voldoening daarvan te mogen meemaken. Jakob, we missen je.

Tack

Detta år var för mig, tackvare denna avhandling, fullt av runologi, latin och svenska. Jag är stolt över att jag valde att göra avhandlingen på svenska, därigenom har jag inte bara lärt mig mycket om avhandlingens ämne, men också har jag haft chansen att förbättra mina kunskaper i detta vackra språk.

I det här tackordet vill jag framför allt tacka mina handledare prof. Jóhanna Barðdal och dr. Michael Frotcher. Tack för all den tiden som ni har offrat för att hjälpa mig att göra den här avhandlingen färdig! Eras expertise och rekommendationer har varit en värdefull tillfogning till denna masteravhandlingens komplettering.

Sedan vill jag gärna tacka prof. Terje Spurkland; genom att följa hans lektioner i runologi vid UiO har jag fått en lika stor entusiasm för ämnet som han har. Utan dessa lektioner hade jag aldrig skrivit om detta ämne.

Tack också så hemskt mycket till alla forskarna som jag har bombarderat med frågor. Jag borde framför allt nämna prof. James E. Knirk och prof. Jonas Wellendorf. Jag är lycklig att ha fått så många omfattande svar av er!

Därnäst också ett stort tack till alla som har hjälpt till med denna texts redigering. Här vill jag framför allt tacka Mattias Hallin, Ine Van den Cruyce, Per Elfberg, Killian Thoellen och Samuel Ellerås von Rosen.

Till sist tack till mina vänner och min pojkvän Stijn. Jag är tacksam för alla stunder då ni har tillåtit mig att uttrycka mina frustrationer kring min masteravhandling och för er förståelse under de gånger då jag inte hade tid att umgås med er. Ni har gjort det här året till ett år som jag aldrig kommer att glömma.

Doesjka Tilkin

Mariakerke, 31 juli 2015

Innehåll

1. Inledning	1
2. Föregående forskning	2
2.1. Första intresse för runor	2
2.2. Begynnelsen till runologisk forskning.....	3
2.3. Runologisk forskning under 1800- talet	4
2.4. Paradigmskifte (forskning om runor under 1900-talet)	5
2.5. Forskning om latin i runinskrifter	5
3. Bakgrund och metod	7
3.1. Allmän om runologisk forskning	7
3.1.1. Terminologi	7
3.1.2. Principer för translitteration	8
3.1.3. Principer för signum och namn	10
3.2. Kulturell bakgrund	11
3.2.1. Nordens kristnande	12
3.2.2. Tvåskriftskultur.....	16
3.2.3. Olika typer av interferens mellan de två skrifttyperna	17
3.2.3.1. Alfabetets påverkan på fuparken.....	17
3.2.3.2. Interferens mellan de bägge skrifttyperna	19
3.2.4. Textuellt innehåll av latinska runinskrifter.....	20
3.3. Runinskrift som språkvetenskaplig källa.....	21
3.3.1. Nordbornas latin under medeltiden	22
3.4. Databas	24
3.5. Runinskrifter som innehåller latin	26
3.5.1. Namn	26
3.5.2. Låneord.....	29
4. Analys av Ave Maria och Jesus Kristus Nazarenus.....	31
4.1. Ave Maria	31
4.2. Iesus Kristus Nazarenus	38
4.2.1. Jesus.....	39
4.2.2. Kristus.....	46
4.2.3. Nazarenus	50
5. Slutsats	52
Källor	53
Bilaga.....	56

Bilder

Bild 1: Jelling-stenen (Danske Runeindskrifter)

Bild 2: U 529 Sikahällen

Bild 3: Vg 253 M Älvsereds-kyrkklocka

Figur

Figur 1: Äldre fuþark

Figur 2: Yngre fuþark

Figur 3: Medeltidens fuþork

Figur 4: De prickade runornas system

Figur 5: Fans fyrkant

Tabell

Tabell 1: Olika translitterationssätt

Tabell 2: Landskapsförkortningar (Danske Runeindskrifter, Samnordisk Runtextdatabas)

Tabell 3: Skillnad mellan kristnande och konversion (Spurkland 2012)

Tabell 4: Stamdata och information på *Danske Runeindskrifter*

Tabell 5: Information i *Samnordisk Runtextdatabas*

Tabell 6: Signumena för runinskrifter som är för tveksamma för att tas upp som *Ave Maria*-inristningar

Tabell 7 : *Ave Maria*-inristningar utan mer kontext

Tabell 8: Innehåll av *Ave Maria*-runinristningar

Tabell 9: *Ave Maria*-inristningar som inrymmer bönen upp till *Dominus*

Tabell 10: Längre *Ave Maria*-inristningar

Tabell 11: Övriga bindrunor (inte i *Ave Maria gratia*)

Tabell 12: Analys av olika bindrunor i *Ave Maria*

Tabell 13: Jesus-inristningar i siffror

Tabell 14: Indelning av de *Jesus*-inskrifterna i vilka delar av Jesu namn de innehåller

Tabell 15: Olika stavningar av Jesu namn

Tabell 16: Latinsk böjning av *Iesus*

Tabell 17: Ursprungsplats och datum för runinristningar med *Jesus* stavats med **g**- eller **i**-

Tabell 18: Kontexter av inskrifterna som innehåller orden *Jesus*

Tabell 19: Olika stavningar av **kristus**

Tabell 20: Böjning av *christus*

Tabell 21: Kristus-inristningarnas datering

Tabell 22: Olika stavningar av ordet *Nazarenus*

Tabell 23: Böjning av *Nazarenus*

1. Inledning

Ave Maria, *Pater Noster*, *Jesus Kristus* och *AGLA AGLA AGLA* är några exempel på religiösa uttryck som har hittats på runinristningar som innehåller latin. Runorna användes traditionellt för att skriva germanska språk, i Norden särskilt fornnordiska, men också i England, i Tyskland och i andra länder hittades inhemska runinristningar. Efter införelsen av kristendomen (jfr 3.2.1) kom Norden i kontakt med det latinska språket och dess tillhörande alfabet. En tvåskriftskultur uppstod i Skandinavien: det blev då möjligt att använda det latinska alfabetet för att återge nordiska språk och runorna för att återge det latinska språket (jfr 3.2.2). Runinristningar som innehåller latin är dock relativt sällsynta; en databas med alla skandinaviska runinristningar som innehåller latin kan inte vara mycket större än ca. 300 inristningar. Detta gör att dessa inristningar ger en rar inblick i Nordens medeltida samhälle och kultur.

Runorna är också kända som *fupark*, döpta efter runradens första sex runor (jfr 3.2.3.1). Genom tiden har det funnits olika typer av fuparker: de två viktigaste för Norden var den äldre Fuparken och den yngre Fuparken. Eftersom latin blev först introducerat i Norden genom kristendomen, är inskrifterna i denna forskning oftast ristade med de yngre runorna (jfr 3.1). Det övervägande religiösa innehållet av inristningarna är därför också ingen överraskning; latin var starkt knutet till kristendomen och dess införande i Norden.

För att göra det möjligt att jämföra olika runinristningar som innehåller latin, har en databas till denna forskning blivit sammanställt (jfr 3.4). Eftersom det inte var praktiskt möjligt att undersöka varje runinristning, så använder det här arbetet källor ur andra hand. Databasen (jfr bilaga) består av inristningar som innehåller latin, hittad i elektroniska databaser och i vetenskapliga artiklar (jfr 3.4).

Syftet med denna forskning är att ge svar på frågan om vem eller vilka folkgrupper som använde runor för att återge budskap på latin i de nordiska länderna. Denna fråga verkar svår att svara på utan närmare forskning. Därför fokuserades det här på två fallstudier; *Ave Maria*- och *Jesus Kristus Nazarenus*-runinristningar. Forskningsfrågan baserades på Zilmers (2012a) hypotes att olika stavningssätt kan berätta mer om vem som ristade runlatin och att korta runinristningar med religiösa uttryck möjligtvis har flera bindrunor eftersom det gör det lättare att komma ihåg dem (jfr 4.1).

För den föreliggande forskning letades det i databasen efter runinristningar som innehåller *Ave Maria* och *Jesus Kristus Nazarenus*. Eftersom det arbetas här med andra hands källor, var det inte möjligt att undersöka själva runinristningarna. Forskningen är därför beroende på tidigare runologers kompetens i beskrivning och translitteration av de relevanta runinristningarna. Metoden som används baseras på Zilmers (2012a) forskning på bönerna *Ave Maria* och *Pater Noster* (jfr 3.6). För att ta reda på runristarnas ursprung, jämfördes inristningarnas stavning och bindrunor. Meningen är att göra mer djupgående studie på stavningen av *Ave Maria* än Zilmer (2012a) har gjort och testa hennes hypotes på ett större material, nämligen inristningar som innehåller Jesu namn.

2. Föregående forskning

I detta kapitel tittas närmare på runforskning över tid. Inledningsvis behandlas det tidigaste runintresset omkring 1200 och därefter övergången från den magiska teorin till en mer språkvetenskapligt baserad runforskning omkring 1900. Särkilt frågan om runornas magiska ändamål överhärskade vid dåtida forskningarna.

Denna fråga var viktig i allmän runologisk forskning men fokus i detta kapitel ligger dock på sista delen (2.5) i vilken forskning kring runlatin behandlas. Runlatin är en övergripande beteckning på inristningar och texter som innehåller det latinska språket återgivet med runor. I denna sista del diskuteras forskning i senaste åren omkring detta. Särkilt Knirks (1998) och Zilmers (2012a) studier behandlas eftersom de hade en stor inflytande på föreliggande forskningen.

2.1. Första intresse för runor

Redan under 1200-talet kom det några teoretiska förslag om runor. De kan givetvis inte jämföras med nutida publikationer om ämnet. Dessa förslag var skrivet i en tid där runor alltså används på vissa håll i Norden och ger därför en intressant inblick i samtida föreställningar om runor (Baur 2011). I sin *Priðja málfræðiritgerðin* ("den tredje språkvetenskapliga avhandlingen") skrev Óláfr Hvítaskáld Þórðarson (ca 1210–1259) ett kapitel om likheterna mellan det latinska alfabetet och runskrift (Adalsteinsson 2014:70). Han beskriver runorna med deras ljudvärden och namn och klassificerar dem i konsonanter, vokaler och diftonger. Han jämför det latinska alfabetet med runorna och diskuterar deras användbarhet för att uttrycka olika fonem. Detta pekar på att runor av 1200-talets forskare sågs som ett fullständigt fonetiskt system, som kunde vara ett alternativt till det latinska alfabetet (Barnes 2012, Baur 2011).

Kunskapen om runor fördes under medeltiden vidare till yngre generationer via manuskript. Runor som förekommer i en handskrift kallas *runica manuscripta* (jfr 2.2). Det finns olika exempel på manuskript från 1400 och senare som innehåller runor eller har runor uppräknade (i alfabetisk ordning) i marginalen. Användningen av runor som vardaglig bruksskrift varade däremot inte så länge. De fick i stället alltmer karaktären av ett krypto som tjänade till att skriva hemligheter. Många av dem som var intresserade av runor var kryptografer; runor i manuskript blev alltså ofta bara runrader tillsammans med andra alfabetet och hemliga skrift (Baur 2011). Den engelska diktaren Cynewulf, till exempel, använde redan under 800-talet runor som hemlig skrift. Han tillförde till sina dikter runor som stavade hans namn, ibland som anagram (Barnes 2012). Denna syn på runor som kryptografi hade stort inflytande på senare forskare. När runor inte längre användes i det vardagliga livet, uppstod genom dessa kryptografer tron att runor var förbundna med det övernaturliga (Antonsen 1998).

2.2. Begynnelsen till runologisk forskning

Från 1500- till 1700-talet gavs några publikationer ut som innehåller listor över runor och även avskrivna runristningar. Ett exempel är *Alphabetum Gothicum* eller ”gotiskt alfabet”, en runlista i alfabetisk ordning, som stod i en historiebok av de svenska bröderna Johannes och Olaus Magnus som kom ut i Rom 1554–1555. En annan forskare från Sverige, Johannes Bureus, började år 1599 att skriva om runor och det som tillhör runor. En av hans böcker kallades *Rvna ABC boken* (1611) och var ett misslyckat försök att introducera runskriften som allmän skrift i Sverige i stället för det latinska alfabetet. Också i Norge och Danmark kom det under 1600-talet ut några böcker som behandlade runor. Arild Huitfeldt till exempel, en norsk-dansk historiker, nämner också ett runalfabet i sin *Danmarks Riges Krønike* (1603). Påfallande är att den är också kallad *Alphabetum Gothicum* och troligen tagits ur boken av bröderna Magnus (Barnes 2012).

Under 1500- och 1600-talet blir man också intresserad av de så kallade *runica manuscripta*. Detta är runor som sporadiskt förekommer i handskrifter i övrigt skrivna med latinska bokstäver (Baur 2011). Sådana manuskript producerades fram till och med 1900-talet (Barnes 2012). Dessa *runica manuscripta* förekom inte så ofta men kunde när så skedde ha olika funktion i texten. De användas:

1. som ytterligare bokstäver;
2. för sina namn;
3. som hänvisningstecken;
4. för anteckningar eller korta kommentarer.

Första typen av *runica manuscripta* är runor som bifogats till det latinska alfabetet för att uttrycka ljud som inte fanns i det latinska språket, till exempel þ. I fallet med den andra typen används en runa för att återge ett ord; alla runor hade nämligen ett namn. Runa ʝ's namn, till exempel, var ”man”, ibland kunde då denna symbol också beteckna ordet *man*. Tredje och fjärde kategorin är anteckningar gjort av skribenter i handskrifter. Hänvisningstecken kan till exempel indikera relation inom texten eller ordningen för vissa sidor. Det finns också manuskript där runor använts för att kommentera texten; forskarna misstänker dock att denna typ av anteckningar ofta bör betraktas som dekorativa snarare än informativa (Derolez 1954).

Det finns bara två exempel på manuskript som har hela texten i runor. Den mest påfallande är *Codex Runicus*, en skånsk lagbok från början av 1300-talet som är fullständigt skriven med runor. Den andra är ett äldre fragment av en religiös text känd som *Mariaklagen* (Baur 2011).

Den förste som gjorde ett försök till vetenskaplig forskning om runor, var dansken Ole Worm. Han skrev väldigt omfattande verk om runor, varav det främsta, som tar i betraktande nästan allt om runor, är *RNNH seu Danica literatura antiqvissima* (1636–1651). Arbetet handlar bland annat om runornas härkomst, deras användning och mål, materialen de ristades i och fuþark-ordningen (Barnes 2012). Därtill diskuterade Worm också 49 norska, fem gotländska och 68 danska inskrifter (Barnes 2012, Looijenga 2003).

Under påverkan av de första då publicerade bibliska tolkningarna av historia och kultur, utges under 1700-talet också de första traktaterna om runornas ursprung. Olof Rudbeck var år 1699 överens med Johan Periskiöld om att runstenarna tillkommit innan syndafloden och de uppfunnits av svear och götar. År 1724 föreslog Benzelius att runorna var baserade på det joniska alfabetet, en variant av det äldsta grekiska alfabetet (Looijenga 2003). Johan Göransson publicerade år 1750 en bok med mer än 1000 runstenar avbildade, vari han hävdade att runorna var baserade på de hebreiska och grekiska bokstäverna.

2.3. Runologisk forskning under 1800- talet

Under 1800-talet gjordes få framsteg i runologisk forskning. Riktig, akademisk forskning om runor kom först på 1900-talet. Endast den tyske filologen Wilhelm Grimm behandlade runor på mer eller mindre vetenskapliga sätt. I sin *Ueber deutsche Runen* (1821) skrev han om sin teori att de runor som vi nu känner till som den äldre futhorken var annorlunda än den skandinaviska (yngre) futhorken och den engelska *futhorc*, och att de var resultaten av en germansk tradition. Han konkluderade att den yngre futhorken var den äldsta eftersom den hade de enklaste formerna och att de *tyska* runorna var baserade på dem. Även om han hade fel i sak betraktas hans forskning som början på riktig, modern och vetenskaplig forskning om runor (Barnes 2012:205).

Liksom på andra vetenskapliga fält var de flesta forskare under detta århundrade oftast upptagna med att samla och katalogisera. Detta lade grunden till en runologisk korpus, men annars fanns det inte mycket forskning (Baur 2011, Barnes 2012). Den runologiska debatten under 1800-talet lägger fokus på runornas härkomst. Tidigare hade man oftast trott att de var baserade på det hebreiska alfabetet men nu (huvudsakligen efter fyndet av *Meldorf-fibulan*), uppstod det tre ståndpunkter i debatten om runornas härstamning: att de var baserade på det latinska, det grekiska eller det etruskiska alfabetet. År 1874 publicerades *Runeskriftens oprindelse og udvikling i nord* av dansken Ludvig Wimmer. Han bevisade att alla runalfabet var baserade på en enda futhork, bestående av 24 runor, vilken används av alla germaniska stammar. Han gjorde också gällande att dessa 24 tecken var baserade på de latinska versalerna. Senare, år 1906, hävdade svensken Otto von Friesen att futhorken i stället var baserad på en grekisk minuskel. Och också Liljegren föreslog 1832 att runorna hade sitt ursprung i det latinska alfabetet. Denna teori har i dag de flesta anhängare men debatten om fortgår alltjämt (Looijenga 2003, Baur 2011).

Runor associeras som sagt ofta med det magiska. Under 1800- och även 1900-talet följde man de idéer som funnits redan under 1400-talet, nämligen att runor huvudsakligen använts för magi. Man menade även att deras tillkomst hade en magisk-religiös bakgrund. Denna uppfattning om runorna har än i dag anhängare, men de tidigaste runinskrifterna ger vid handen att denna teori inte är sannolik. Oftast är de för korta för att dra slutsatser eller så är de tydligt avsedda för minnen eller för att ange ägarskap (Baur 2011:12).

2.4. Paradigmskifte (forskning om runor under 1900-talet)

Under 1930-talet började ett mer arkeologiskt angreppssätt användas inom runforskningen. Särskilt Wolfgang Krause och Helmut Arnts, två tyska runologer, som publicerade en handbok i samarbete med arkeologer. Tack vare detta verk fick runologin en arkeologisk bakgrund; å andra sidan var deras slagord *in dubio pro magia* ("vid tvivel är det magi"). Detta visar att de hade en övervägande uppfattning om runor som uttryck för magi.

Fram till omkring 1950 hade man för vana att, varje gång en inskrift var otydlig, förklara den i termer av magi. Man trodde även att inskrifter med bara själva fuparken hade haft magiska ändamål (Antonsen 2002:39). Under hela århundradet diskuterade man runornas egenskap av redskap för magi. Ledande norska forskare, som Sophus Bugge och Magnus Olsen, förespråkade magiteorin, medan danska forskare, som Anders Bæksted och Erik Moltke, uttryckte sitt motstånd mot denna teori (Antonsen 2002:40). En av Krauses studenter, Klaus Düwel, var en tysk forskare som gjorde djupgående undersökningar av huruvida runtexternas intentioner var magiska. Genom denna forskning bidrog han till ett vetenskapligt sätt att undersöka runor. Detta gäller också för engelska forskare som Ray Hanes, John Hines och Michael Barnes (Looijenga 2003).

I mitten av 1950-talet gjordes viktiga arkeologiska fynd i bland annat Bryggen i Bergen. Det material man fann där var helt annorlunda än vad som tidigare hittats. I stället för minnessten var detta träbitar (så kallade *rúnakefli*) med vardagliga meddelanden. Detta hjälpte till att förskjuta tyngdpunkten mot den sekulära teorin och en mer kritisk forskningsmetod (Baur 2011:11). I dag agerar man mer försiktigt innan slutsatser dras om huruvida en inskrift är magisk eller inte.

2.5. Forskning om latin i runinskrifter

På 1990-talet skrevs det några viktiga artiklar beträffande latinets förekomst i runinskrifter. Framför allt James Knirks *Runic inscriptions containing Latin in Norway* (1998) är härvidlag ett bra exempel. Knirk ger en översikt av det som var känt inom fältet fram till och med 1998. Därpå föreslår han möjliga forskningsfrågor och nämner de olika problem som kan uppstå vid forskning om latinska runinskrifter. Dessa problem gäller huvudsakligen vilka kriterier som kan användas för att avgöra vad som är, respektive inte är latin (jfr 3.5). Artikeln åtföljs av en lista med alla runinskrifter, innehållande latin, som var kända i Norge 1998. Knirk lista utgör grunden för den norska delen av databasen som gjorts för det här arbetet (jfr bilaga).

I en artikel från 1994, ger också Helmer Gustavson en introduktion till runinskrifter som innehåller latin. Han lägger i sin artikel särskild vikt vid vad som kan gå fel när man undersöker runinskrifter med latin, och, precis som Knirk, också på vad som kan vara intressant för en mer omfattande forskning. Några problem han nämner är vad som kan betraktas som latin (jfr 3.5) liksom det sparsamma källmaterialet.

Någon som har gjort ett försök att lista samtliga källor från alla nordiska länder är Karin Ertl. I hennes artikel *Runen und Latein. Untersuchungen zu den skandinavischen Runeninschriften des Mittelalters in lateinischer Sprache* (1994), ger hon en översikt över runinskrifter från Skandinaviens medeltid som innehåller latin. Hon valde ut de inskrifter hon fann intressanta och klassificerade dem utifrån vilken typ av material de finns på.

En annan forskare som sysslar med latin i runor är Terje Spurkland. I sin bok *Norwegian runes and runic inscriptions* (2005), en introduktion i runologi, har han vikt några sidor till latinets förekomst i runinskrifter. (Detsamma gäller för Michael Barnes introduktion till runor från 2012 *Runes: a handbook*). Han har också skrivit en del artiklar i ämnet som t.ex. *Scandinavian Medieval Runic Inscriptions – an Interface Between Literacy and Orality?* samt andra som lägger fokus mer på kristendomen, som *How christian were the norwegians in the High Middle Ages?* (2012).

Vad gäller kristendomen finns det åtskillig relevant forskning som handlar om kristendomen i runinskrifter. Den nämns här eftersom latin ju var kristendomens språk, och de flesta inristningar har ett tydligt kristligt ämne. Kristel Zilmer bör absolut framhållas här; hennes vetenskapliga studie (2012a) om förekomsten av *Ave Maria* och *Pater Noster* i runinristningar var en stor inspiration till denna forskning. Hon fokuserar på stavningen av *Ave Maria* och *Pater Noster* i runinristningar men ger också bakgrundinformation. Till exempel att uttrycket *Ave Maria* förekommer oftare än *Pater Noster*, något som också tydligt framgår av den databas som bifogas denna avhandling. Enligt Zilmer (2012a) betyder detta inte nödvändigtvis att man kan konkludera att *Ave Maria*-bönen var den mest populära av de två. Det är möjligt att de helt enkelt ristats på stadigare material. Eftersom artikeln är förhållandevis kort, tittade hon bara efter de bägge första orden i de två bönerna. Hon menar att genom att se till skillnader mellan kortare och längre inristningar med böner man kan lära sig mer om olika grader av läskunnighet hos ristarna. Kapitel fyra börjar med ett försök till detta med hjälp av data ur egen forskning.

Knuten till Zilmers undersökning är också forskningen om Nordens kristnande. Eftersom Kristendomen spelade en viktig roll för introduktionen av latin till Norden, tas runstenarnas betydelse för detta också i beaktande i denna avhandling (jfr 3.3). Williams artikel från 1996, *Vad säger runstenarna om Sveriges kristnande?* ger en översikt av vad som kan härledas om Sveriges kristnande genom forskning kring runinristningar. Knirk gjorde, också 1996, detsamma för Norge i sin artikel *Tolv vintrer hadde kristendommen vært i Norge: Norske runesteiner forteller om kristningen*.

3. Bakgrund och metod

I detta kapitel behandlas allt från vikt kring allmänna principer av runologisk forskning och vilka av principerna används i denna avhandling. I 3.1. "Allmän om runologisk forskning" behandlas därför använda termer genom denna forskning och ges mer information om translitteration och runinristningens antydning med signum. Denna följs av en inledning i Skandinaviens kulturella historia som kan vara relevant till forskningen; i 3.2. "Kulturell bakgrund" undersöks därför orsaken av latins införelse i det skandinaviska samhället och dess konsekvenser. Sedan behandlas runinristningar som vetenskapliga källor (3.3.) med i 3.3.1. några exempel om vad runinristningar kan berätta om nordboernas användning av det latinska språket. Till sist behandlas hur databasen med runinristningar som innehåller latin som tillhör denna forskning uppstod (3.4.). Avsnitt 3.5. går vidare på 3.4., och går djupare in i vad som borde betraktas som latin. Där ligger fokuset på latiniserade namn (3.5.1.) och lånord (3.5.2.) som kan vara problematiska för att bestämma vilka inristningar innehåller latin och vilka inte.

3.1. Allmän om runologisk forskning

Det är nödvändigt att behandla de allmänna principerna kring runtranslitteration och de principer använd i detta studium. I detta kapitel tittas framför allt närmare till principer kring translitteration men också terminologin och principer för signum och namn använd i den här forskningen behandlas. Innan översikt av möjliga translitterationmetod behandlas, ges först en kort översikt och beskrivning av de använda termerna i denna avhandling. Avsnittet slutar alltså med en diskussion av metoder kring runinristningars signum och namn.

3.1.1. Terminologi

Denna avhandling handlar om medeltida skandinaviska runinristningar som innehåller latin. Med *Skandinavien* avses Sverige, Danmark och Norge; databasens innehåll (jfr 3.4), liksom forskningen är alltså primärt baserad på geografisk fyndplats och inte på rent textuellt innehåll. Olika forskare har olika synpunkter på vilka gränser som borde används för att klassificera de skandinaviska länderna. Därvidlag ges två möjligheter: dagens gränser respektive medeltidens. Särskilt Skånes tillhörighet är problematisk. I denna avhandling utgås från de kriterier som gäller för de databaser som använts (jfr 3.4), och Skåne räknas därför till Danmark. Också termen Norden används ibland i texten; oftast vill det sägas att länderna Finland och Island också ingår, men eftersom denna forskning fokuserar på Sverige, Danmark och Norge, avses med bägge termerna, Skandinavien och Norden, primärt dessa tre länder.

Eftersom denna forskning handlar om latin, ett språk som är starkt förbundet med kristendomen, är det logiskt att avhandlingen först och främst handlar om medeltida inristningar. Norden blev nämligen endast i övergången från sen vikingatid till medeltiden kristnad. Vikingatidens slut räknas traditionellt till omkring 1066, året för Harald Hårdrådes misslyckade vikingatåg till England, medan Norden kristnades under perioden 900–1000 (jfr 3.2.1).

Med *runinristningar* avses allt som har runor på sig. Detta går från träbitar till gravhällar och från kyrkoväggar till runstenar. Orden *runinristning* och *runinskrift* används synonymt i denna avhandling. Vad gäller själva runorna handlar det här för det mesta del om medeltidens *fupork* (jfr 3.2.3). För att beteckna runiska bokstäver används i denna avhandling oftast det allmänna ordet *runor*. Ordet *runrad* används för att ange en återgivning av den fullständiga fuparken. Med *runalfabet* menas i denna avhandling en runinristning där det latinska alfabetet ristats i runor (jfr 3.2.3.1). Lägg märke till att det finns runologer som anser *runalfabet* vara synonymt med *runrad*. Till slut kallas i denna avhandling *den latinska skriften* alternativt *det latinska alfabetet* eller bara *alfabetet*.

3.1.2. Principer för translitteration

I runologi finns det olika metoder för att återge runsymboler i det latinska alfabetet, något som kallas för translitteration. De olika databaser som använts för den här forskningen har sina egna sätt att translitterera men ofta är det bara detaljer som är annorlunda. Lägg märke till att när en translittererar, utgår ifrån principen att det finns en fixerad 1:1-relation mellan fuparken och alfabetet. Translitterationer gör det lätt för läsarna som inte kan läsa runor att ha insikt i runinristningarna men det är viktigt att komma ihåg att en translitteration är aldrig 100 % rätt återgivning av runorna (Baur 2011).

Först behandlas här allmänna translitterationsprinciper, sedan skillnaderna mellan de olika databaser som använts och till sist vilka principer som används i listan av runor som tillhör denna forskning. Denna lista blir i fortsättningen hänvisat till som *databas*.

Tabell 1 visar exemplen på olika translitterationssätt. Samma runinristning letades upp i båda *Samnordisk Runtextdatabas* och *Danske Runeindskrift*. Nedan (ex. 1) visas translitterationssättet som används i föreliggande avhandling.

Tabell 1: Olika translitterationssätt

Samnordisk Runtextdatabas	Danske Runeindskrift
DR NOR2004;5 M §A + aue sanktisimæ maria kra-ia ¶ blena tominus tekum bænaetik¶t^a tu in m(u)lieribus æþ bænae¶tiktus fruktus - æntri(s) ¶ tui	Bh 36 Side A + aue sanktisimæ maria kra-ia blena dominus tekum bænaetik (t=a) tu in m(u)lieribus æþ bænae tiktus fruktus -æntri(s) tu(i)

När man återger en runinristning står det oftast först en standardiserad version av själva runorna. Detta kan man i datorn göra med typsnitt som *Gullskoen* för den yngre fuparken och *Gullhornet* för den äldre fuparken (om äldre och yngre fupark: jfr 3.2.3.1). Translitterationen av texten följer i fetstil och en normalisering av språket i kursiv stil. Översättningar till ett nutida språk skrivs mellan citationstecken (Baur 2011). Dessa allmänna translitterationsprinciper används i denna avhandling.

Olika tecken används för att återge andra symboler och omständigheter kring runorna i inskriften. Bindrunor, runor som avbildar flera runor i en symbol (ligatur), anges oftast med en båge över runorna i fråga men också en “^” eller “=” mellan två runor betyder att de är en bindruna. Osäkra läsningar anges med parenteser “(.)” och otydliga eller oläsbara tecken med ett frågetecken “?”; finns det två frågetecken i en translitteration betyder det att två runor var oläsbara. Hakparentes “[.]” används för att återge tillfogningar av forskaren, medan bindestreck “-” betecknar ett gap i texten. Varje bindestreck motsvarar en runa som (påstått) inte längre finns (genom brott, vittring, eller...), medan tre punkter “...”, betyder att hela resten av inskriften brutits av. En vinkelparentes mellan hakparentes “[<]” motsvarar en rättning gjort av ristaren och en runa mellan enkla citationstecken återger en samtida förbättring, dvs. att ristaren har försökt att passa in en utelämnad runa. Snedstreck “/”, vertikalstreck “|” eller ibland alinea “¶” återger en radbrytning. Till slut finns det i runinskrift olika typ av ordavskiljare. De återges i translitteration med kolon “:”, även om det är tre punkter eller ett kors i själva runinskriften. Kors kan också återges som plustecken “+”

I denna avhandling, och i den tillhörande bilagan, används ”=” för en bindruna, och ”|” för att återge radbrytning, precis som i *Danske Runeindskrift*. I exemplet nedan (ex. 1) återges ett fragment av inristningen på Myregårds blyamulet. Denna inristning börjar med ett kors, i translitteration ett ”+”-tecken. Fjärde ordet, troligen *gratia*, translittereras som **kra-ia**. Det betyder alltså att det finns en gap i texten i mitten av detta ord, högst sannolikt på grund av slitage. Tecknet som följer på **kra-ia** är ett ”|”, vilket alltså betyder att resten av inskriften fortsätter på följande rad på själva inristningen. Senare i inskriften står det **t=a** inom parentes. Det vill säga att detta var en bindruna (“=”) men också att dess läsning är osäker, varför den står inom parentes. Denna inristnings innehåll behandlas närmare i avsnitt 4.1.

(1) Bh 36 Lille Myregård-blyamulet

+ **aeu** **sanktisimæ maria kra-ia** | **blena dominus tekum bænætik|(t=a) tu in m(u)lieribus æþ bænæ|tiktu fruktus -æntri(s) | tu(i)**

Ave sanctissima Maria, gratia plena. Dominus tecum. Benedicta tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui.

“Hell dig, Maria, full av nåd, Herren är med dig. Välsignad är du bland kvinnor och välsignad är din livsfrukt.”

3.1.3. Principer för signum och namn

Alla runinskrift i databasen har ett eget signum och namn. Ett signum är en kod som består av bokstäver och siffror, i exemplet (2) är signumet *Sj 88*, och namnet *Store Heddinge-kvadersten*. I ex. (3) är signumet *G 15 †M*, och namnet *Hamra kyrka-gravhäll*.

(2) *Sj 88 Store Heddinge-kvadersten:*
amen

(3) *G 15 †M Hamra kyrka-gravhäll:*
[o=llaf : lit · kiara · stain ... alum · himiriki : amin]
OlafR let gæra stæin ... allum himinriki. Amen.
’Ólafr lét denna sten göra ... alla himlar. Amen.’

Ett signum består utav tre delar. Den första delen är en förkortning av landskapet där runristningen hittades. I ex. (2) står *Sj* för Själland medan ex. (3) hittades på *G* för Gotland. Här nedan (jfr tabell 2) finns en lista av alla möjliga landskapsförkortningar från Sverige och Danmark. De norska inristningarna börjar med A, B eller N. A-inristningar är runinskrift från Norge (men inte Bergen) som är registrerat i Oslos runarkiv, men som inte ännu publicerats i *Norges innskrifter med de yngre runer* (NIyR). NIyR är i sin tur en bokserie som utger en korpus med alla norska runinskrifter. B-inristningar är runinskrift som hittats i Bergen och som ännu inte publicerats i NIyR. Runinskrifter som har ett signum som börjar med N, är norska inskrifter som offentliggörs i NIyR (Knirk 1998).

Andra delen av signumet är ett nummer som kan betyda två saker: antingen är det ett ordningsnummer, som i ex. (2) där det betyder att denna runinskrift är den 88:e som hittats på Själland, eller så är det en hänvisning till en annan källa där inskriften behandlas. Tredje delen av signumet är en symbol som ger mer information om runinskriftens tillstånd:

- † – inskriften är försvunnen
- \$ – nyläsning eller nytolkning
- M – inskriften är medeltida
- U – inskriften är urnordiska

Inte alla signum har en tredje del (jfr ex. 1). Ex. (2) har ingen tredje del och ex. (3) är alltså en medeltida (M) inskrift som tyvärr inte längre finns tillgänglig i original (†).

En runinristnings namn består av platsen det hittas och materialet den ristats på. I ex. (2) är det alltså en kvadersten som återfanns i Store Heddinge. Denna typ av signum- och namngivning som används i den här forskningen är baserad på kodningen ur Samnordiska Runtextdatabasen (Samnordisk Runtextdatabas).

Tabell 2: Landskapsförkortningar (Danske Runeindskrifter, Samnordisk Runtextdatabas).

Sverige	Danmark
Bo – Bohuslän	<u>Det nuvarande Danmark</u>
D - Dalarna	Bh - Bornholm
Ds - Dalsland	Fyn - Fyn med Fyns skärgård
G - Gotland	MJy - Region Midtjylland (de tidigare
Gs - Gästrikland	Ringkøbing, Viborg och Århus Amter)
Hr - Härjedalen	NJy - Region Nordjylland (Vendsyssel,
Hs - Hälsingland	Hanherred, Thy, Mors och Himmerland)
J - Jämtland	Sj - Sjælland
Lp - Lappland	SJy - Region Syddanmark (utan Fyn) (de tidigare
M - Medelpad	Ribe och Åbenrå Amter)
Nä - Närke	<u>Tidigare danska landskap</u>
Sm - Småland	Bl - Blekinge län, Sverige
Sö - Södermanland	Hal - Hallands län, Sverige
U - Uppland	Sk - Skånes län, Sverige
Vg - Västergötland	SkL - Lund i Skåne, Sverige
Vr - Värmland	Sl - Slesvig (den tyska landsdelen Schleswig)
Vs - Västmanland	SIB - Slesvig By
Ån - Ångermanland	<u>Okänd</u>
Ög - Östergötland	Uk - okänd provins
Öl – Öland	<u>Andra</u>
	XXX - Guldrakteater
	ZZZ - Runa mynt

3.2. Kulturell bakgrund

Nordens kristnande hände i tiden i övergången mellan förhistoria och dokumenterad historia, det finns alltså få skrivna källor om denna tidperiod. Bristen på dokumentation är för en del kompenserad av det faktum att det finns så många runinristningar i Skandinavien. Huvudsakligen runstenar kan berätta mycket om denna tidsperiod genom deras resningskontext, resningsplats, ornamentik och textuella innehåll (Lager 2003).

Runstenar fanns i Skandinavien redan innan kristnande i området började. En av de tidigaste runstenar i Sverige är Möjbrostenen. Inskriften på den ristades med den äldre fuparken (jfr 3.2.3.1) och restas omkring år 500. Det finns inte så många runstenar av denna typ (Lager 2003). Största gruppen av runstenar restes i medeltiden, omkring år 1100, och ristades med den yngre fuparken (jfr 3.2.3.1). Dessa sena runstenars inskrifter är ofta längre och innehåller mer information än de tidiga. Traditionella runstenar, i den sen vikingatiden, hade oftast formeln: ”X reste sten för Y”, de senare stenar omfattade ofta bredvid namnet av ristaren och den avlidne information om hur vederbörande dödades samt en bön (Lager 2003).

Detta kapitel går in på vad som påverkade ändringen av runinristningarnas formler och vilken roll kristnandet spelade i denna process. Först behandlas därför kort Nordens kristnande, sedan undersöks följden av introduktionen av latin genom kristnandet och Skandinaviens tvåskriftkultur som uppstod.

3.2.1. Nordens kristnande

Under 400-talet började den kristna kyrkan med att konvertera hela Europa (Sanmark 2004). De första germanska grupper som kristnades var de som bodde på kontinenten; först goterna, sedan frankerna, burgunderna och lombarderna. Efter detta började irländska missionärer med kristnandet av anglosaxarna. Omkring 800 besegrade Karl den Store och hans armé saxarna, de sista på kontinenten som ännu inte konverterats. Deras besegring inledde ett fullständigt kristet Kontinentaleuropa. Norden var därmed den sista europeiska region i vilken kristendomen infördes. Utgår man från minnesstenar med runinskrift, syns de första tecknen på kristendom i Norden under 800-talet i Danmark (MacLeod 2006).

Nordbornas övergång från hednisk sed till kristen tro, var inget som skedde över natten. Det tog ända till 1100-talet innan den nya tron fullständigt manifesterades i Skandinavien (Barnes 2012, Bindberg 2006). Det finns olika skeden i nordens kristnande: missionsskede och konverteringsskede (enligt några forskare så många som fyra skeden [Lager 2003]). I missionsskedet kom missionärer till en viss region utan nämnvärd hjälp från det sekulära styret. Till de strategier missionärer hade för att övertyga folk att anta den kristna tron hörde grundläggande undervisning i den religiösa läran möjligen liksom ändrade av begravningsvanor. Forskare som Birgit Sawyer ser ändrade begravningsvanor i en ändrad runstentradition, från den typiska vikingatida formuleringen ”X gjorde denna sten för Y” till den kristliga: ”här ligger X”, eventuellt följt av ”be för honom” eller ”må Gud hjälpa hans själ” (Zilmer 2012b). Konverteringsskedet börjar när en sekulär kung eller hövding tar över, eller själv påbörjar, spridningen av kristendomen (det är nämligen inte nödvändigt att bägge skedena äger rum). Detta skede slutar när ett organiserat ecklesiastiskt nätverk inrättas och kyrkan etableras som regional makthavare (Sanmark 2004).

Många forskare har redan diskuterat när kristendomen egentligen började i Norden. I början av 1900-talet publicerades två doktorsavhandlingar om Norges kristnade. Edvard Bull argumenterade för att normmännen inte var riktigt kristna ännu på 13- och 1400-talet, och att deltagande i religionen bara var sken. Frederik Paasche menade däremot att Norges kristnande följde en verklig ändring i religiösa åsikter (Spurkland 2012). Av den efterföljande forskningsdebatten framgick tydligt vikten av att iaktta skillnaden mellan kristnande och konversion. Kilbride (2000) uppdelar skillnaderna som följer:

Tabell 3: Skillnad mellan kristnande och konversion (Spurkland 2012).

kristnandet	konversion
Handlar om formler	Handlar om tro
Lång process	Enskild händelse
Socialt fenomen	Personligt fenomen
Institutet som mål	Individ som mål
Utgår från maktstrukturer	Oberoende källa
Antropologiskt konstruerat	Psykologisk konstruerat

I Bull/Paasche-debatten var det ingen som satte denna skillnad i förgrunden. I slutändan erkände Bull att kristnande ägde rum, men inte en fullständig konversion. Paasche å andra sidan menade alltjämt att båda förekommit. Spurkland (2012) konkluderar i sin artikel *How Christian Were the Norwegians in the High Middle Ages? The Runic Evidence* att det är nästan omöjligt att av en runinskrift se huruvida ristarna som skrev en *Pater Noster*-bön verkligen trodde på Gud.

Det är alltså svårt att säga när kristendomen precis fick grepp om Norden. Olika delar av de olika nordiska länderna befann sig vid varje given tidpunkt i olika skeden. Det finns också växlande definitioner av vad det betyder att vara kristen. Det är därmed omöjligt att avgöra när folket verkligen kände sig kristna. I alla fall är det så att Norge, Sverige och Danmark omkring 1100 hade kristna samhällen; de flesta nordbor var döpta och tog del i kristna ritualer (Lager 2003). Introduktionen av denna nya religion hade till följd att en manuskripttradition och Västeuropeisk kultur infördes, och därmed det som denna forskning fokuserar på; latinet och den latinska skriften (Barnes 2012). En annan sak denna forskning handlar om är runinskrift. Nästa avsnitt ger en kort översikt av vad runstenar kan berätta om Nordens kristnande samt visar på deras kulturhistoriska betydelse liksom behovet av mer detaljerad forskning.

3.2.1.1. Vad runstenar berättar om nordens kristnande

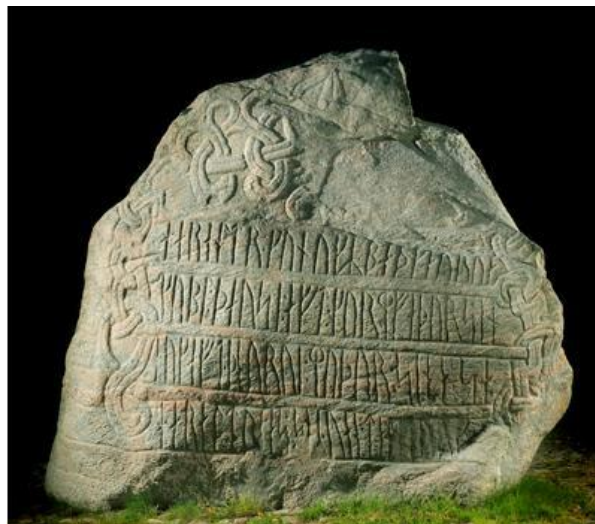
Med hjälp av runstenar som restes under perioden då Norden kristnas, kan man se att kristnandeprocessen har gått från söder till norr och från väster till öster (Bindberg 2006). Runstenar anses ofta vara ett typiskt vikingabruk men egentligen borde det betraktas som ett övervägande kristet fenomen. Till exempel är det bara 20 % av sammanlagt 1 500 uppländska runstenar som saknar kristet kors eller kristen bön (Knirk 1996). Det finns olika element i ristningar och ornamentering på runstenarna som vittnar om kristendomen. Williams (1996b:50) nämner följande sex:

1. Figurframställning med kristna innehåll
2. Korsornamentik
3. Direkta uppgifter om kyrkor, själägynnande handlingar och kyrklig organisation
4. Kristna böner
5. Kristna personnamn
6. Kristna begrepp och termer

Därtill kan också en eventuell placering av runmonumenten på kyrkplats eller i kyrkobyggnad visa på att ristaren var kristen. Men de viktigaste är runinristningar som omvittnar själva kristnande och/eller ger information om hur och när det hände.

En av de första stenar som vittnar om införande av kristendomen är Jellingstenen (SJy 11) som restes i Danmark av Harald Blåtand omkring mitten av 900-talet. Denna sten är ett stort monument till minne av Kung Haralds föräldrar. På stenens ena sida finns en bild av en Kristusfigur och på dess andra sida har runorna ristats i horisontella linjer (jfr bild 1). Detta var ovanligt för runstenar men påminner en tidig (kristlig) bokkultur. Stenens inskrift lyder: ”Kung Harald gjorde detta monumentet till minne av Gorm, sin far, och till minne av Thyre, sin mor, den Harald som vann hele Danmark och Norge, och gjorde danerna kristna”. På grund av sista orden på stenen, ”och gjorde danerna kristna” är denna sten också känd som Danmarks dopattest (Knirk 1996).

Bild 1: Jelling-stenen (Danske Runeindskrifter)

Danmark stod i närmare kontakt med Tyskland och resten av kontinenten där kristendomen redan var etablerad. Det är alltså ingen överraskning att de tidigaste kristliga runstenarna restes i Danmark. Landet ligger närmare kontinenten och kom tidigare och i starkare kontakt med kristendomen än resten av Skandinavien. Sverige blir senare kristnat genom kontakter med Danmark och Tyskland. Norrmännen hade mer kontakt med England än med kontinenten och blev därför genom bekantskap hövdingarna hade med England kristnade av anglosaxarna (Spurkland 1998, Knirk 1996).

Ett av de tidigaste bevisen för kristendom i Norge är Galtelandstenen. Dennas text är både en typisk minneinskrift och ett bevis för Norges kontakter med England. Texten lyder: ”Arnsteinn reste denna sten till minne av Bjór, sin sön. Han døde i armén då Knútr angrep England. En är Gud.” Inristningen talar om Knut den store och hans seger i England 1015. Inskriften kan därför inte vara än från 1015 eller några år senare. Texten ger en tydlig fingervisning om Norges anknytning till England, men viktigast här är sista meningen: ”En är gud”. En huvudprincip i kristendomen är att det bara finns

en gud. Detta vill säga att kristendomen var representerad i Norge omkring 1020. Knut var en dansk kung och den hans armé som nämns i inristningen var troligen kristen. Jellingstenen ovan dateras till omkring mitten av 900-talet, och det hade alltså redan gått åtminstone 50 år sedan Harald Blåtand ”gjorde danerna kristna” (Knirk 1996)

I Sverige är Frösöstenen den enda runsten som tydligt nämner Sveriges (mer specifikt Jämtlands) kristnande (Williams 1996a). Texten på stenen lyder: ”Austmaðr, Guðfastars son, lät resa den här stenen och bygga denna bro och han lät kristna Jämtland. Asbiorn byggde bron. Tryn reste (stenen) och Sten (gjorde) dessa runor” (Williams 1996b). Denna sten blev rest under vikingatiden (omkring år 1000) och berättar tydligen att en viss ”Östman” lät kristna Jämtland. Williams (1996b) har analyserat inristningen och frågar sig vem Östman kunde ha varit. Av inristningen på Jellingstenen framgår att kungar som Harald Blåtand kunde införa den nya tron även för sina undersåtars räkning. Frösöstenens Östman är ingen känd kung och det finns ingen anledning att anta att han skulle ha varit svensk kung. Det är enligt Williams (1996b) dock möjligt att Östman var en hövding över Jämtland eller en del av Jämtland, och på liknande sätt som Harald Blåtand har infört kristendomen i sitt område.

Vad gäller resten av Sverige, finns det ingen direkt hänvisning till befolkningens kristnande. Ovan har dock redan sex olika element diskuterats som kan tyda på inristarens kristna tro. Av dessa finns många exempel i Sverige och resten av Norden. Ett exempel på en svensk runsten som hänvisar till kristendomen är U 529. Detta är en inskrift på en bergvägg vid Sika, troligen från slutet av 1000-talet. Inristningen är ett exempel på en figurframställning med kristet innehåll (jfr ovan och bild 2 nedan). Olika forskare tror att en kyrka avbildas på stenen och under lång tid (i vissa källor än i dag) betraktades Sikahällen som den tidigaste kända framställningen av en pågående gudstjänst. Williams (1996b:56) menar dock att bilden snarare är en framställning av stallet där Jesus föddes med Maria som lämnar barnet till Josef, som ska visa det för de tre vise männen utanför stallet. Hur som helst hänvisar bilden tydligt till kristendomen.

Bild 2: U 529 Sikahällen¹

---

¹ Källa: <http://kmb.raa.se/>

I databasen med runinskrifter som innehåller latin som finns i bilagan till denna avhandling, ges flera exempel på de andra typer av runinskrift som har ett tydligt kristet ändamål. Den största gruppen av de sex som listas av Williams (1996b, jfr ovan) är inristningarna som innehåller böner. Det finns också många inskrifter med böner på folkspråket; oftast med uttrycken *Guð hjalpi qnd/sál(u) hans* ("gud hjälpe hans själ") på minnesten. Varianter på detta uttryck finns över hela Skandinavien. Under vikingatiden och den tidiga medeltiden ristades nästan 400 runstenar med kristna böner på folkmål. Så gott som 70 % av dessa hör hemma i Uppland och Södermanland (Zilmer 2012b).

3.2.2. Tvåskriftskultur

När Norden kom i kontakt med kristendomen och det latinska alfabetet, var det inget skriftlöst samhälle. Nordborna skrev sedan 800 år med sin egen skrift: fuparken (jfr 3.2.3.1). Införandet av det latinska språket och den utländska latinska skriften, var början till en tvåskriftskultur vari runorna kommer att användas av kyrkan för propaganda, likaväl som de latinska symbolerna nyttjas av folket (Knirk 1998). Runorna används inledningsvis för att skriva nordiska och den latinska skriften för att skriva latin, men denna uppdelning kom snart att försvagas, så att den latinska skriften användes också för folkmålet och runorna för latin. Det var alltså inte så att detta latinska skriftsystem omedelbart övertog fuparkens plats som viktigaste skriftsystem. Interaktionen mellan runor och det latinska alfabetet varade åtminstone fram till 1400-talet (Spurkland 1998).

På grund av införingen av kristendomen och tillkomsten av kyrkan var en del av befolkningen i Norden tvåspråkig (och tvåskriftlig). Denna överklass bestod troligen av präster, medlemmar av religiösa ordnar och de högtbildade. Det är sannolikt att dessa personer ligger bakom blandningen av de bägge skriftsystemen. En stor del av resten av befolkningen hade antagligen en föreställning om såväl det latinska alfabetet som fuparken, men graden av kunskap skiljde sig naturligtvis från person till person (Knirk 1998).

De olika nordiska länderna började inte samtidigt att skriva folkspråket med den nya skriften. Enligt Spurkland (1998) hade folkmålet skrivet med latinska bokstäver inte heller samma status i de olika länderna. Särskilt Norge, som kristnades genom kontakter med England och inte med Kontinentaleuropa såsom Sverige och Danmark (jfr 3.2.1), fanns en annan uppfattning om vad som hörde och vad som inte hörde till i manuskript (jämförbar alltså med anglosaxarnas mening härom). Det äldsta bevarade norska manuskriptet på folkmål går tillbaka till omkring år 1200. Manuskriptet visar att det latinska alfabetet använts i åtminstone 100 år. Det är även säkert att norska hövdingar skrev folkmålet med latinsk skrift redan under 900-talet, något som bevisas av olika engelska manuskript liksom av norska mynt från omkring år 1000 som båda bär norska texten med latinska bokstäver (Spurkland 1998, 2005).

Sverige och Danmark var senare med att använda den latinska skriften för folkspråket eftersom manuskripttraditionen på kontinenten var starkt förknippad med latin. Latin hade där en mycket högre status som litterärt språk än i England vilket hade till följd att folkmål inte användes i manuskript. Det äldsta kända manuskriptet på danska är en version av den skånska lagboken och daterar från omkring 1250. Det äldsta manuskriptet på svenska härstammar från ungefär samma tidsperiod och är ett fragment ur den äldre västgöotalagen (Spurkland 1998).

Det är alltså tydligt att Norge (och Island) hade en tradition av att använda det latinska alfabetet för att återge folkmålet nästan några århundrade tidigare än Sverige och Danmark. Detta innebär att perioden av interaktion mellan runorna och alfabetet var mycket längre och mer omfattande i Norge. När befolkningarna i Sverige och Danmark bestämde sig för att använda de latinska bokstäverna för att skriva folkspråket, var runorna redan på tillbakagång genom den latinska skriftens expansion (Spurkland 1998).

3.2.3. Olika typer av interferens mellan de två skrifttyperna

Användningen av de båda skrifttraditionerna hade till följd att det hade ett ömsesidigt inflytande på varandra. Eftersom latin var ett ”nytt” språk, och mycket viktigt i de högre klasserna, blev runornas inflytande på det latinska alfabetet dock begränsat. Det latinska alfabetet påverkade däremot kraftigt fuparken. I detta avsnitt behandlas därför först och främst det inflytande som det latinska alfabetet hade på fuparkrunradens sammansättning och om stavnings- och interpunktionsanpassningar, men även fuparkens begränsad inflytande på alfabetet.

3.2.3.1. Alfabetets påverkan på fuparken

I inledningen gicks redan kort igenom vad runor är. Här tittas lite närmare på fuparken och vilken påverkan tvåskriftkulturen hade på den. Fuparken i sin ursprungliga form hade 24 tecken (jfr figur 1), och denna typ av runor används under den protoskandinaviska tiden. Varje tecken representerade oftast ett enda ljud. Under vikingatiden omvandlades fuparken till ett system med 16 tecken (jfr figur 2), vilket fick till följd att vissa runor representerade flera olika ljud. Observera att figurerna nedan är en abstrakt återgivning av hur runorna ser ut. Det fanns ingen allmän fupark, och detta är alltså en approximation av de oftast förekommande varianterna.

Figur 1: Äldre fupark

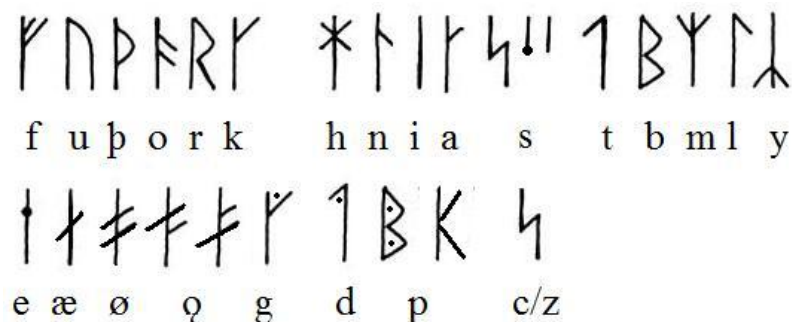

Figur 2: Yngre fupark

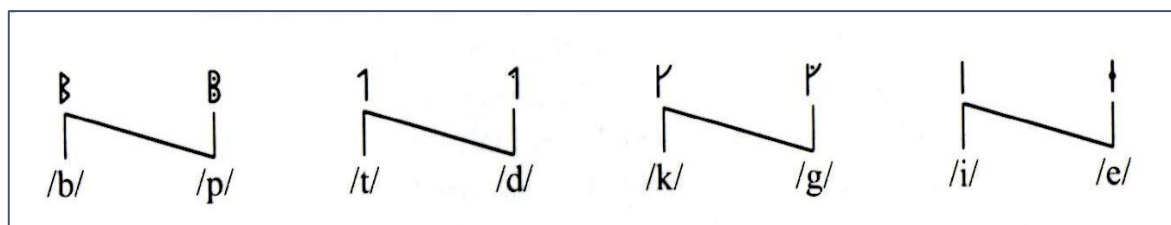

I den protoskandinaviska äldre fuþarken representerades /b/ av ƀ och /p/ av ƿ. Under vikingatiden utelämnas ƿ och ƀ används för att återge både /b/ och /p/. Detta gäller också för ʀ /t/ och ʁ /d/ som under vikingatiden båda återges med ʀ /t/, < /k/ och X /g/ blir ƿ /k/ och | /i/ och ʁ /e/ blir | /i/. Under medeltiden ändrades fuþarken på nytt (jfr figur 3). Fjärde runa i runraden blir ett /o/, och därför är detta skrivsätt känt som *fuþork* i stället för fuþark.

Figur 3: Medeltidens fuþork

Denna ändring var en återgång till ett system med 24 tecken. I några fall även flera när symboler som ƿ blir anpassade till att återge ljud som [q] (jfr figur 3). Det är högst sannolik att detta skedde bland annat under påverkan av det latinska alfabetet. I Norge fanns det redan manuskript med latinska bokstäver omkring 1200, det vill säga samma tid som denna övergång från 16 till 24 tecken ägde rum (Spurkland 2005). Runor som haft två beteckningar under vikingatiden anpassades med punkter. En t-runna med punkt blir ʀ /d/, en k-runna med punkt blir ƿ /g/ och så vidare. Spurkland (2005:151) återger förhållandet mellan bokstäverna på följande vis:

Figur 4: De prickade runornas system (Spurkland 2005)

Detta system var dock valfritt för runristarna att använda eller ej. Det är möjligt att det finns ett förhållande mellan vilken typ av runor runristarna har valt och deras latinkunskaper. Systemet med en 1:1-relation mellan ljud och tecken ligger nämligen närmare det latinska systemet. Det är möjligt att runristare som kunde latin därför föredrog punkterade runor.

Andra influenser gäller följden av runor i runraderna. Den ursprungliga följden att återge fuparken har alltid **m** före **l**, som till exempel på A205: **fuporkhniastbmly** (Knirk 1998, Spurkland 2005). I några medeltida runinskrifter som innehåller fullständiga runrader, står det först **l** och sedan **m**, liksom i alfabetet. Detta fenomen förekommer några gånger; till exempel på B 490: **fupork ÷ hnias ÷ tblmye** och A 293: **fuporkhniastblmy**. Därtill finns det även några fall där runorna ristats i alfabetets bokstavordning, ett exempel är A 126: **+abcdefghijklmnopkrstu**.

3.2.3.2. Interferens mellan de bägge skrifttyperna

Den viktigaste ändringen i det latinska alfabetet under påverkan av fuparken var tillsatsen av **p**, som var baserad på en runsymbol (Knirk 1998). Liksom <**p**> fanns i den latinska skriften, finns det ibland också latinska bokstäver i inristningar med runor. Men till skillnad från <**p**> i den latinska skriften, verkar det som att latinska bokstäver i runor inte är systematiskt förekommande: enligt Knirk (1998) förekommer sådana blandningar bara ad hoc. Ett exempel är inskriften på en kyrkklocka från Sandleid (N 268) som lyder: ”**suæinPresTr:LETbr??mik**”. Det är otydligt varför en blandning använts här; kanske kunde ristaren inte alla runor? Eller inte alla latinska bokstäver?

Ett annat exempel på denna typ av blandning står på en gravhäll från Skålvoll (N 457). Inskriften på den börjar i det latinska alfabetet, men i mitten av ordet *faðir* växlas till runor: ”...[RI]DI PRET : GEIRALDA:SUN : BAS ÷ FA**p**er ÷ **henær ger...**”. Kanske ville ristaren använda runan **p**, en bokstav som inte fanns i det latinska alfabetet, och bytte han omedvetet inte tillbaka till den latinska skriften. En annan hypotes är att han fruktade att han inte skulle ha tillräckligt plats för att skriva hela ordet och därför bestämde sig för att använda de mindre utrymmeskrävande runorna i mitten av ordet (Knirk 1998).

Det finns också andra typer av interferens; ibland används konventioner som egentligen tillhör den nordiska skrifttraditionen i den latinska skriften och tvärtom. På en sko från Bryggen (B 605), till exempel, står en del av en dikt: *Amor vincit omnia*. Verbet är emellertid skrivit som **uljicp**. Det kan naturligtvis vara ett stavfel men att lämna bort <**n**>:et före vissa konsonanter är ett typiskt kännetecken i runinskrift. Detta visar också N 11, en kyrkklocka från Hvaler som har inskriften **Sagta** (en stor bokstav **s** står för **h**, jfr 3.2.3.1) i stället för *sancta* (Knirk 1998).

I stavningen av latin skriven med runor är interferens också tydlig. Detta är en följd av det faktum att några bokstäver i det latinska alfabetet inte finns i fuparken, nämligen <**x**>, <**z**> och <**q(u)**>. Runristarna löste detta på olika sätt, till exempel på N 631 (jfr bilaga) där det står **æcsi** i stället för *exi* och på N 630 (jfr bilaga) där det står **rec** för *rex*. Också på Madlakorset (N 248) står det **ratiks** för *radix*. Nämnade exemplen visar alltså att man för den latinska bokstaven <**x**> använt **cs**, **c** eller **ks**, men det finns också inristningar med **h** för <**x**> (N 143 †: **dehtera**) eller ett vanligt **s** (N 632: **crus**). Lägg märke till att /s/ var enligt Knirk (1998) uttalet av [x] under medeltiden, vilket kan förklara användningen av **s**-runan. Dessutom finns det inristningar där kombinationerna **hs** och **gs** används för

att stava [x]. Vad gäller <z> används ofta samma lösning som för <c>: man gav det långa s (^h) en ny betydelse av /c/ men ibland kunde det också stå för /z/, såsom i N 630 (jfr 4.2.3) där det står **nacarenus** (böjning av ordet Nazareth). En annan runa som används för att återge <z> var **p**, ett exempel är N 108: **Naparenum** (jfr 4.2.3). Enligt Knirk (1996) förekommer detta bruk av **p** för <z> också i handskrifter. Sista bokstaven ur det latinska alfabetet som inte finns som runa är <q(u)>. Detta problem löstes oftast med en kombination av runorna **k** och **u**, liksom i N 53: **kui**. Ett **g** förekommer dock också, till exempel på ett träbit från Bryggen A 72: **gui**.

En annan sak som kan tyda på interferens är skiljetecken. I det runologiska skriftsystemet var det brukligt att skriva alla ord antingen ihop eller med punkt/dubbelpunkt som ordavskiljare. I några latinspråkiga runinskrifter finns det utrymme mellan orden, så som var vanligt för den latinska skriften (Knirk 1998).

3.2.4. Textuellt innehåll av latinska runinskrifter

Till största delen handlar runinskrifter på latin om religion. Den största gruppen består av böner eller andra gudstjänstliga utsagor. Under medeltiden, omkring 1100, var det obligatoriskt för alla kristna att åtminstone kunna *Pater Noster*-bönen och senare också *Ave Maria*-bönen (Knirk 1996). I databasen (jfr bilaga) finns 63 inristningar som innehåller *Ave Maria*, oftast bara i form av de första två orden. Av dessa är 21 från Norge, 16 från Danmark och 26 från Sverige (för mer detaljer om *Ave Maria*, jfr 4.1). Noteras bör att det exakta antalet sådana ristningar beror på de urvalskriterier som används (för kriterier använda i denna avhandling, jfr 3.5 och 4.1). Därtill var även *Credon* viktig och förekommer det också fragment av gudstjänstformler som *Alma chorus Domini*, *Deus Pater Piissime* och *Ecce Crucem* (MacLeod 2006:190). På några inristningar finns det dessutom fragment ur psalmer och av religiöst anknutna namn.

Credon var en av de viktigaste böner. *Credo* är latin för "jag tror", och bönen är trosbekännelsen i gudstjänstordningen. På samma vis som för *Ave Maria* och *Pater Noster*, kände alla under medeltiden till denna bön. *Alma chorus* är en hymn som användes i den norska mässan sedan 1200-talet och som var populär i norsk och isländsk litteratur och epigrafik. Den består av en lista av ord som kan benämna Gud (MacLeod 2006). *Deus Pater Piissime*, latin för "Gud den frommaste far", var en medeltida bön och *Ecce Crucem* är en kort bön om Jesu kors. Vad gäller psalmerna finns det inte så många exempel. Knirk (1998) har hittat två norska inristningar där ett psalmfragment förekommer; psalm 117:16 på en kyrkklocka från Gjerpen (N 143 †) och psalm 109:1 på en träbit från Bryggen (N 628). Ofta är religiösa böner på runinristningar åtföljda av en lista med namn på religiösa figurer. I kapitel 3.5.1 behandlas sådana namn närmare.

Förutom böner, psalmer och religiösa namn förekommer också många ord som är varianter på Guds namn (ofta med *Alma chorus* som inspiration). Gudsanropet som förekommer oftast är *AGLA* (jfr 3.5.1), en akronym som betyder "Mäktig vare Du för evigt, Herre". *AGLA*-förkortningen anträffas

ensam på runinristningar, eller som *AGLA AGLA AGLA* vilket förekommer också som varianter som *AGLA GALA LAGA*. MacLeod (2006) hävdar att upprepningen av ordet antogs förstärka dess magiska förmåga.

AGLA var inte det enda ord som troddes ha magiska krafter. Många inristningar innehåller ord som liknar latin. Ett känt exempel på denna typ av pseudolatin är *hokus pokus*, ett utrop som även idag associeras med det magi men som ursprungligen var en feltolkning av *hoc est corpus* så som det sägs av prästen under mässan. I runinristningar förekommer olika pseudolatiniska uttryck. Ett exempel är A 71 (b) **suspepius-kurusifihsusam** som tolkas av Liestøl som ett fragment ur *Credon* nämligen; *sub Pontio Pilato passus, crucifixus*, James Knirk föreslår för sin del tolkningen *suspensus pius Jesus crucifixus, Amen* (Knirk 1998:488). Ett annat känt exempel på magiska ord är ordet *abracadabra*. Ordets ursprung är otydligt men är sannolikt jämförbart med *hocus pocus*. Ordet finns på ett kors från Osen (A 123). På en av korsets sidor står det: **+a|bracalara+abraca· | +a=braca·+a=bra·** (*Abracalara, abraca, abraca, abra*).

Det finns naturligtvis några undantag som inte är tydligt kristna eller magiska. Ehuru det är otänkbart att någon som kunde latin inte hade någonting att göra med kristendomen, är det påfallande med dessa inristningar att ristaren har valt att använda detta språk för något annat än kristen kult. Vid utgrävningarna i Bryggen i Bergen (jfr 2.4) hittades några påfallande inskrifter som innehöll latinsk kärlekspoesi. På N 603 (jfr bilaga) till exempel, står ett fragment ur *Carmina Burana*, ett stycke medeltida latinsk sekulär poesi som skrevs någon gång mellan 1000–1200. N 605 innehåller ett välkänt citat av Vergilius: *Omnia vincit amor; et nos cedamus Amori*. År 1979 hittades ett unikt exempel av latinsk sekulär poesi skriven med runor. På en träbit från Bryggen (ex. 4) står det *Dum das, carus eris; dare des(eris), (despici)eris*. Den äldsta andra plats där denna hexameter förekommer är i ett av de så kallade *Cotton*-manuskripten (*Cotton MS Julius A VII*) från omkring mitten av 1300-talet. Träbiten från Bryggen dateras till 1300, vilket gör att upptäckten i Bryggen sannolikt är den äldsta kända förekomsten av denna hexameter (Knirk 1998).

(4) B 598 bryten träbit:

d=um·das:ka=rus:e=rīs:da=re:des?- | e=rīs:

Dum das, carus eris; dare des(eris), (despici)eris.

“När du ger, kommer du att hållas kär; när du avstår från att ge, kommer du att avskys.”

3.3. Runinskrift som språkvetenskaplig källa

Många av de bevarade manuskripten är kopior av ursprungliga, numera förlorade texter. Ofta anpassade kopisterna omedvetet stavningen till sin tids rättskrivningsregler varigenom texten omarbetas till en blandning av ursprunglig och nyare stavning. Den äldsta stavningen är därför inte längre tydlig. På grund av detta undersöks runstenarna, som är ursprungliga källor och så gott som säkert återger ristarens språkbruk. Aslak Liestøl och andra forskare hävdar att runristarna, till skillnad

från vad som var fallet i andra skriftsätt (till exempel det arabiska) inte skrev som en tradition påbjöd men så som språket uttalades (s.k. ortofonisk skrift). Ovan (3.2.3.) har redan undantag från det Liestøl påstår behandlats. Runristarna hade nämligen också vissa traditioner de höll sig till. Ett exempel från ovan var bortlämnandet av <n> framför vissa konsonanter. Men även med denna typ av tradition i åtanke, är det tydligt att runinskrift var mycket mer baserad på det egentliga uttalet av språket än texter skrivna med det latinska alfabetet. Detta bidrar till runinskrifternas vikt som språkvetenskaplig källa. Enligt Spurkland (1998) borde runinristningar jämföras med materialet i manuskript; skillnader och överensstämmelser kan berätta mycket om medeltidens nordiska språk men också om nordmännens användning av det latinska språket.

3.3.1. Nordbornas latin under medeltiden

Det fanns under medeltiden olika grad av läs- och skrivkunnighet på latin. Några ledtrådar som kan tyda på en hög grad av latinkunskap är förnämliga litterära kännetecken (inflytande från manuskript) såsom användning av ordavskiljare och stavelse enligt litterära normer. Enligt Knirk (1998) visar runinristningen N 142 †M (ex. (5), jfr också avsnitt 4.1) en mycket hög grad av latinkunskap:

(5) N 142 †M Gjerpen- kyrkklockan I:

[+ **ae** : **maria** : **gracia** : **plena** : **dominus** : **tecum** : **benedicta** : **tu** : **in** : **mulieribus** : **æ=þ** : **b** : **f** : **u** : **tui** : [A]]

Ave Maria, gratia plena, dominus tecum, benedicta tu in mulieribus, et b[enedictus] f[ructus] v[entris] tui. A[men].

“Var hälsad, Maria, full av nåd, Herren är med dig. välsignad är du bland kvinnor och välsignad är din livsfrukt. A[men].”

Inristningen i ex. (5) har ordavskiljare (":") på traditionella platser i meningen och en stavelse som ligger mycket nära den som används i manuskript. Andra runinristningar som Knirk nämner som tyder på en hög grad av latinkunskap är: N43, N307, N631, N143†, B619 och A63 (jfr bilaga).

Runinskrifter som innehåller latin har några grafisk-fonologiska överensstämmelser som inte förekommer i manuskript. Fonemen /e/ och /e:/ återges i manuskript med <e> medan det i runinskrifter varierar mellan † <e> och † <æ>; i ex. (5) är alla latinska <e> skrivna med runan † (utom den sista, som blev †) men i exemplen (6) och (7) återges alla <e> i *Ave Maria*-bönen med †. Enligt Spurkland (1998) återges den latinska bokstaven <c> i runinristningar som ᵹ <c> när det står framför en främre vokal och som ᵹ <k> på andra platser. I ex. (5) blev alla latinska <c>:er ristat med ᵹ <c>. I exemplen (6) och (7) är alla <c>:er ristat med <k>-runan; *tecum* blev till exempel **tækum** och *benedicta* blev **bænæþikta**. Detta beror troligen på det faktum att <c>:et blir uttalat som /k/ i detta ord. Påfallande är att i ex. (5) *gratia* ristades som **gracia**; förmodligen var ristaren förvirrad av uttalet och var han, trots sin höga grad av latinkunskap, inte felfri.

Knirk (1998) hävdar fortsättningsvis att ett obetonat /t/ ristas som **þ** i stället för **t**; I exemplen (6) och (7) återges alla <d>:er med **þ** men i ex. (5) ristas det obetonade /t/ i ordet et som **þ**. Forskarna är överens om att denna systematiska skillnad mellan stavning i runor och i manuskript beror på det faktum att runristare skrev som de talade. Fonemet /e(:)/ uttalades troligen som [e(:)] eller [æ(:)] beroende på i vilket område ljudet befann sig (Spurkland 1998).

Därtill finns det olikheter som förekom bara när man skrev gammal skandinaviska. En bokstav som var annorlunda i runor och i det latinska alfabetet var [g] och dess frikativa variant [ɣ]. Med runor ristades de oftast som ʀ <g> och ḡ <h> men med det latinska alfabetet förekom såväl <g>, <h> som <gh> (Spurkland 1998).

(6) Sm 38 M Pjätteryds-dopfont:

[a=u=æ : ma=ræi : kra=kia :] plæna : þominus : t=æ=kum : bænaþ[ikta : -- : in muliæribus -... ..-ukt=(s) : --æn=ris tui]

Ave Maria, gratia plena, dominus tecum, benedicta [tu] in mulieribus, [et benedictus fr]uctus ventris tui.

“Var hälsad, Maria, full av nåd, herren är med dig. välsignad är du bland kvinnor och välsignad är din livsfrukt.”

(7) Sk 61 Allerum-sten†:

[au(e) : maria : gragia : þominus : tækum : bænaþikta : tu : in : muliæribus : æt : bænaþiktus : fruktus : uæntris : tui : amæn : hæer : ligr : hilþulf : suin : sun : uoþær :]

Ave Maria, gratia plena, dominus tecum, benedicta tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui. Amen. Hér liggr Hildulfr Sveins sonr undir.

“Var hälsad, Maria, full av nåd, herren är med dig. välsignad är du bland kvinnor och välsignad är din livsfrukt. Amen. Härunder ligger Hildulf Svens søn”.

Exemplen ovan visar att båda den latinska skriften och runorna är avhängiga vissa regler och traditioner; ett bevis alltså till att Aslak Liestøls påstående att runornas stavning var ortofonisk (jfr 3.3) måste dock tas med en nypa salt.

Båda skrifttyperna fungerande relativt oberoende av varandra i nordbornas samhälle. Det finns aldrig en 1:1-relation mellan stavningen med runor och stavningen med latinska bokstäver (Spurkland 1998). Ex. (8) härnedan är en inristning på en gravhäll på Ugglums kyrkogård (Västergötland). Detta exempel har samma sats två gånger, först skriven med runor och sedan med romersk skrift:

(8) Vg 95 M

rehinmop : læt · gæra : hualf : ifir · gunnar : æsbeorna=r · so=n : | HARALDVS : ME : FECIT : MAHISTER | REGINMOT · LET · GERA · HVALF : | IFIR : GVNAR : ESBEORNAR : SON

Reginmōð lét gera hvalf yfir Gunnar Ásbjarnar son. Haraldus me fecit magister. Reginmōð lét gera hvalf yfir Gunnar Ásbjarnar son.

“Reginmōð gjorde grav för Gunnar, Ásbjarnars son. Magister Haraldus gjorde mig. Reginmōð gjorde grav för Gunnar, Ásbjarnars son.”

Runtecknen i ex. (8) här två olika /e/, ʰ och ʰ, därtill ristades [ɣ] i **rehinmoþ** med en * <h>. I den latinska versionen, REGINMOT, återges detta [ɣ] med /g/ och den obetonade <t>, som blev **p** när ristad med runor, blev ristat med en /t/. Påfallande är att [ɣ] i *magister* stavats med <h>, liksom man gjorde med runor. Detta är alltså ett exempel på interferens från runtraditionen på latinsk stavning (jfr 3.2.3.2). Det är svårt att sluta sig till något om magister Haraldus kunskaper om latinsk skrift, men kanske är det signifikant att han valde att skriva sitt namn med latinska bokstäver och inte med runor. Kanske vill det säga att han föredrog latinsk skrift? Det ser inte ut som om hans latinkunskaper var dåliga; troligen gjorde han detta *fel* påverkad av de runor han redan hade ristat och den runologiska stavelsetraditionen.

3.4. Databas

Arbetet med denna avhandling består till en stor del ut av att sammanställa en databas som består av så många nordiska runinristningar innehållande latin som möjligt. Målet därmed är att få alla nordiska runinskrifter som innehåller latin på en plats. Detta är en förutsättning för upptäckandet av överensstämmelser och olikheter mellan de olika inristningar som, i sin tur, kan göra det möjligt att hitta svar på olika forskningsfrågor.

För forskningen här, har en databas tagits fram som omfattar svenska, danska och norska runinskrifter som innehåller latin. Den består utav två delar: en lista på alla information om runinskrifterna (deras signum, namn, land där de hittats, källan som inskriften kommer från, perioden den härstammar från, osv.) samt en lista med själva inskrifterna (jfr bilaga). I databasen uppdelas inskrifterna efter de tre nordiska länder de härstammar från. Listan ger signum, namn och en translitteration av varje inskrift.

För att sammanställa listan över danska runinskrifter som innehåller latin användes *Danske Runeindskrifter* en databas framtagen av Nationalmuseet i Köpenhamn i samarbete med det Nordiska Forskningsinstitutet och Köpenhamns Universitet. Denna databas är tillgänglig på nätet (<http://www.runer.ku.dk/>) och mycket omfattande och detaljerad: för många inskrifter finns det en bild, stamdata och information om inskriften själv. Exakt vilka stamdata och vilken information som omfattas anges i tabell 4 härnedan.

Tabell 4: Stamdata och information på *Danske Runeindskrifter*.

Stamdata omfattar följande uppgifter:	Informationen om runinskriften själv:
Titel	DK numret (det nummer inskriften har i databas)
Fyndomständigheterna	en dansk översättning av inskriften
Förvaringsplatsen	en engelsk översättning
typen av objekt	en transkription
användning	en translitteration
ägarinstitution	om objektet har ornamentering eller inte
inventeringsnummer	information om ornamenteringen

datering	eventuella specialtecken
dateringssäkerhet	information om runtypologi och dess säkerhet
dateringskommentar	språket som används
fyndplats	runornas höjd
fyndplatsssäkerhet	information om eventuella skiljetecken
fyndår	skriftordningen
den arkeologiska perioden	inskriftens placering på objektet
vilken typ av material	inskriftens autenticitet
storlek	kommentar till översättning
objektets tillstånd idag	läsningskommentar
	tolkningskommentar

I den danska databasen hittades 96 runinskrifter som innehåller latin, medan den fullständiga databasen innehåller ca 900 inskrifter; de latinska inskrifterna omfattar alltså $\pm 10\%$ av alla danska inskrifter. De svenska runinristningar som innehåller latin återfinnes i den Samnordiska *Runtextdatabasen*, sammanställd av forskare vid Uppsala universitet. Syftet med den *Samnordiska Runtextdatabasen* var att samla alla nordiska runtexter, inklusive sådana funna utanför Norden, i en online databas som kan vara till nytta för forskning inom flera discipliner.

Tabell 5: Information i *Samnordisk Runtextdatabas*.

För varje runinskrift ges:	
translitteration	excerperad källa
normaliserad form	typ av föremål
översättning till engelska	bildlänk
tidsperiod	lägeskoordinater
fyndområde	

Samnordisk Runtextdatabasen innehåller ca 6500 inskrifter, varav 3730 är svenska. Av dessa har 102 införts i databasen för denna avhandling (jfr bilaga). Med andra ord innehåller nästan 3 % av alla svenska runinskrifter latinska ord.

Observera dock att många texter som är oläsbara och otydliga ingår i den *Samnordiska Runtextdatabasen*, medan sådana inskrifter lämnats bort i den danska databasen. Båda databaserna innehåller det danska materialet men eftersom *Runtextdatabasen* är mer inkluderande när det gäller otydliga inristningar, finns det där 1030 danska inskrifter och i *Danske Runeindskrifter* bara omkring 900.

För de norska inskrifter som innehåller latin har först och främst James E. Knirks lista från 1998 använts med några tillägg av Knirk själv (korrespondens via e-post) och ur *Samnordisk Runtextdatabas*, som också innehåller det norska materialet. Knirk inkluderade också några inskrifter i sin lista där tvivel råder kring huruvida de är runologiska eller vars läsning är mycket otydlig. Knirk markerade dem med frågetecknet och parentes; i listan för föreliggande arbete har de som har en frågatecken helt utelämnats.

3.5. Runinskrifter som innehåller latin

För att kunna lista de runinristningar som innehåller latin i en databas är det viktigt att först bestämma vad som skall betraktas som latin. Beroende på vilken definition av latin man använder kan resultatet komma att skifta. I detta kapitel diskuteras olika möjliga tolkningar av inskrifter som kan betraktas som skrivna på latin.

En första stor kategori är (latiniserade) namn. I hela Europa var normen för en författare att latinisera sitt namn. Håkan till exempel blev *Haquinus* medan Jakob blev *Jacobus*. Bör detta ses som latin? Och vad gäller för bibelnamn som *Jesus* och *Maria*? Detta behandlas i följande stycke (3.5.1). I 3.5.2 tittas sedan närmare på några typer av ord som man kan se som låneord. Ord som till exempel *amen* används dagligen i Nordens medeltida samhälle – tillhör de då inte det nordiska språket?

3.5.1. Namn

Enligt Knirk (1998:478) kan en inristning som innehåller bara namnet *Jesus*, utan ytterligare kontext, betraktas som både latin och nordiska. Han har därför tagit upp inskrifter som N 134: **iesus** i sin lista av norska runinskrifter som innehåller latin, men bara inom parentes. *Danske Runeindskrifter* (jfr 3.4) verkar också utgå från att ordet *jesus* kan betraktas som latin. Såväl Uk 2: **iesus**, som Sk 137: **iesus nasarenus** och MJy 102: A **gæsus g-...** dyker upp när man gör en avancerad sökning i databasen med *latin* som nyckelord.

Också namnet *Maria* förekommer ofta på runinskrifter. Några exempel är: N 373 M: **m=a=ria**, N 412 M: **ma=ria** och N 484 M: **maria**. I vissa fall (där inristningen är avbruten eller delvis är oläsbar) är det otydligt om man velat skriva *Ave Maria*-bönet eller bara namnet som till exempel på en träbit funnit i Bryggen (N 626 M): **ma=ria**.

Påfallande är att de danska forskare som tagit fram *Danske Runeindskrifter* har valt att inte inkludera inskrifter med enbart ordet *Maria*. Inristningen SIB 26: **ma=ria** till exempel, gavs *gammeldansk* som språktyp. Man har dock lagt till en anmärkning: "Kvindenavnet Maria kan her have funktion som en kristen formel/bøn (forkortet *Ave Maria-formel)" som kanske betyder att de också ifrågasätter klasseringen som *gammeldansk*. Två andra danska inristningar (Sk 140, som blir transkriberat som *Maria(?)* och SIB 27: **m(-)**) är för otydliga för att med säkerhet säga om det står *Maria* eller inte och har därför inte heller fått en tydlig språkkategorisering.

Det finns också andra namn i runinskrift än *Maria* och *Jesus* som synes vara latinska. Evangelisternas namn förekommer till exempel ofta, som på Neslands krucifix (173 M): A **math(e)us** B **lukas** C **mar(k)us** D **ioh(a)(n)(n)(e)s**. Också namnen på de tre ärkeänglarna (Rafael, Gabriel och Mikael) förekommer liksom evangelisterna på amuletter och krucifix, till exempel på denna träbit från Bryggen (N 636): B **rafael : gabriel : (m)---...** Amuletter och andra föremål med en av dessa bägge grupper av namn på sig, hade till ändamål att skydda innehavaren (MacLeod 2006).

En andra grupp av namn som förekommer oftare än en enstaka gång på nordiska runinristningar är de som tillhör de sju sovarna. Legenderna om de sju sovarna berättar om sju unga män som vägrade att avsvärja sig sin tro och flyttade till en grotta, vilken murades igen när de sov. Knappt 200 år senare öppnades grottan igen och de sju sovarna väcktes. Det finns olika varianter av deras namn, men de som förekommer oftast på nordiska runinskrifter är: Maximianus, Malchus, Martinianus, Dionysius, Johannes, Serapion och Konstantinus. Exempel av en runinskrift med dessa namn är N 637, en amulett från Bryggen (jfr ex. 9) men också N 54, N 248, B 596 och B 593 (MacLeod 2006, jfr bilaga).

(9) N 637 M Bryggen amulett med hål:

A **teo=nesius · ioha=nes · serafihō=n**

B **--us masifia=nesus : tenisius o**

C **sussbissusbirumæþano=le.**

A "Dionysius, Johannes, Serapion

B [Malch]us, Maximianus, Dionysius ...

C ..."

Framför allt finns det dock olika namn för Gud. Några exempel är *Tetragrammaton* (tydlig på N 248). Enligt Knirk (1996) också på A 1, A 5 och A 32), *Alpha et O* (N 248, N 306 och N 634), *Pantocrator/Pantocraton* (**pan(t)=kno** i N 641 och **pa=ntasero=n** i A 284) och den mest förekommande: akronymen *AGLA* som kan också betraktas som Gudsanrop (N 216 †, N 348, N 636, N 639, N 642, N 643, B 583, B 646 †, A 1, A 8, A 32, A 122, A 154, A 157, A 284, Bh 36, Fyn 23, Sj 6, Sj 68, Sö ATA423-1431-2012, Ög UVÖst2009:5;45 \$M). *Tetragrammaton* är ett grekiskt ord för Gud. *Alpha et O.*, ibland även bara *Alpha*, är en förkortning av Alpha et Omega, en Gudlig titel ur Uppenbarelseboken som symboliserar början och slutet av allt. *Pantocrator*, också grekiska, är ett ord som betyder "den allsmäktige", ett annat exempel på en av Guds många titlar. *AGLA*, till sist, är en hebreisk notarikon för *Ateh Gibor Le-olam, Adonai*, som betyder "Mäktig vare Du för evigt, Herre". Trots sitt tydliga kristliga betydelse, är det sannolikt att *AGLA*-formeln framför allt sågs som magisk (MacLeod, 2006). *AGLA* förekommer i kombination med böner eller ordet *amen*, men också i inristningar som ber Gud att bota sjukdomar liksom i andra invokationer.

Till slut finns det också latiniserade vardagliga namn, till exempel på Sj 49: **u=uillælmus**, Sk 100: **ruffus** och Sk 120: **bæne(d)j(k)tis**. Några som förekommer oftare är *Haquinus* och *Jakobus*, sannolikt även som hänvisning till en och samma person. *Haquinus*, troligen en latiniserad version av det nordiska namnet Håkan, förekommer på de så kallade *Haquinus*-klockorna (Vg 222 M, Vg 245, Vg 247 M, Vg 253 M). I avsnitt 4.2.1. behandlas dessa klockor närmare.

Jakobus förekommer på olika rökelsekar ur Danmark och är precis som *Haquinus*-klockorna troligen alla gjorda av samma person: en mästare som gjorde rökelsekar och som hette Jakob. Latiniseringen av hans namn blir mycket tydlig i jämförelse mellan inristningen Fyn 33 och de andra inristningarna på rökelsekar denne Jakob har gjort. På Fyn 33 (ex. 10) står det nämligen en fornnordisk i stället för en latinsk text. Denna inristning har tagits upp i listan i bilaga eftersom den innehåller ordet Jesus som kan betraktas som latin. Resten av inristning är tydligt fornnordisk:

(10) Fyn 33 Hesselager-røgelseskar:

+ **mæst=æ=r : iako=p ÷ ry=þ ÷ a=f sinnæbu=uhr ÷ gø̄r=æ · mik : gesus krist**

Mæstær Iakop Rø̄p af Swinæburg gø̄rþæ mik. Iesus Krist.

“Mäster Jakob Röd av Svendborg gjorde mig. Jesus Krist.”

På Mäster Jakobs övriga verk står samma sak fast på latin (*Magister Jakobus me fecit*): Fyn 35: (+) **magistær : ia-(o)bus : ruffus : me feciþ : X, DR 182 M: makist=æ=r : iakobus : m ruffus (: fa... .. fesit : ugþ, Fyn 43: : magis:tær : ia=ko=bus : ruffus : fabær : me fecit :** och Fyn 44: + **magistær : iakobus : me fesit : toke : koptæ mik : mariia.**

Orden *magister* och *mästare* behandlas närmare i avsnittet om låneord härnedan (jfr 3.5.2). I detta exempel är det hur som helst lätt att se vilka inristningar som bör betraktas som latin och vilka inte. Fyn 33 är en entydigt fornnordisk inristning, men eftersom det är otydligt huruvida Jesu namn är latin (jfr ovan) tas Fyn 33 icke desto mindre upp i databasen.

Sista exemplet på latiniserade namn kommer från Stoby kyrka: Sk 120: **bæne(d)i(k)tis**. *Benedictus* är inte bara ett namn men betyder också “den välsignade”; kanske menade man att hänvisa till Jesus (Danske Runeindskrifter). Namnet *Benedictus* förekommer också i andra nordiska inskrifter, som till exempel, A 35 **binitiktuSa** (Knirk 1998:478). Här är det tydligt fråga om ett namn med en latinsk ändelse medan resten av inskriften (*ä*) är ett fornnordiskt ord som betyder ’äger’ (Knirk 1998:478). Fullständiga inskrifter lyder alltså: “*Benedictus äger*”. Detta hänvisar troligen inte till Jesus; det finns nämligen många exempel på nordiska namn tillsammans med ordet “*ä*” i inristningar på trä som kunde knytas till objekt för att visa vem som var ägaren. Som sagts ovan, i fallet med *magister Jakobus* är det vanligare att latinisera sitt namn i samband med en mening på latin. Det är därför påfallande att ristaren valde att rista *Benedictus* och inte den nordiska varianten av sitt namn, *Benedikt*. Ett annat exempel på ett latiniserat namn i fornnordisk kontext hittas i Vg 240 **erikus amik** (*erikus ä mik*).

Det är svårt att bestämma om denna typ av inristningar, som bara består av ett eller flera namn, bör betraktas som latin eller inte. De är i alla fall baserade på vad som finns i bibeln, och källan för inristningarna är alltså på latin. Det tydligt kristliga ändamålet med denna typ av inristningar gör att texten ligger närmare det latinska än det fornnordiska.

Man kan kanske argumentera att till exempel Köpenhamns elfbens (Uk 2) **iesus** är mer latinskt än Følagres blyamulets (MJy 102) **gæsus**. Stavningen i Uk 2 är nämligen en perfekt translitteration från den latinska stavningen, medan MJy 102:s ristare har kanske gjort sin egen tolkning av hur Jesu namn bör stavas (jfr 4.2). Detta säger dock troligen ingenting om ristarens åsikt om huruvida *Jesus* är ett nordiskt ord eller inte. Se vidare stycke 4.2 för mer om olika stavningssätt av jesus-ordet ochh följande avsnitt, i vilket problemen med låneord behandlas.

3.5.2. Låneord

Knirk (1998:478) förutsätter att latin i samband med runinristningar huvudsakligen är kyrkolatin, det vill säga att många av inristningarna har ett grekiskt eller hebreiskt ursprung. Ett exempel på detta är N 627 Bryggen: **kiri alæisun : krist alæison**, ett grekiskt anrop till Gud ur den kristna liturgin som betyder: “Herre, förbarma Dig. Kriste, förbarma Dig”. Också akronymer med hebreiskt ursprung (till exempel AGLA, se ovan) förekommer mer än en gång i runinskrifter. En annan formel som ibland finns i runinristningar är *sator arepo*-formeln. Kryptogrammet var välkänt på medeltiden; till dess benämningar hör *Fans fyrkant* och *Hin Håles latin*. Formeln består av 25 bokstäver som, när de skrivs ut i en fyrkant, alla är palindrom som kan läsas uppifrån och ner, från vänster till höger och vice versa (jfr figur 5).

S A T O R
A R E P O
T E N E T
O P E R A
R O T A S

Figur 5: Fans fyrkant.

Språket är i detta fall utan tvivel latin, men innebörden är otydlig och sågs rimligen som magisk. Meningen betyder något i stil med “Såningsmannen Arepo håller med omsorg hjulen”. Särskilt betydelsen av ordet *arepo* är otydlig; oftast tolkas det som ett egennamn. Det finns sex eller sju skandinaviska runinristningar som innehåller *Sator Arepo*-formlen; till exempel G 145: **sator are(b)otenep o(b)era rotas** och G 149: **satoraret potenet operarotas**.

Dessutom finns det latinska uttryck som fogats till i övrigt fornnordiska satser, som på en gravhäll från Øya (N 79 M): + **her ÷ huilir ÷ þo[^]ra (÷) moder ÷ eirih ÷ prest ÷ pater (÷) noster ÷** “Här ligger Þóra, presten Eiríkr’s mor; Pater noster”. *Pater Noster* ses här som en begäran till läsaren: var så god att be en *Pater Noster* för Þóra (Knirk 1998:478). Frågan är alltså nu huruvida *Pater Noster*, i en sats som denna, bör betraktas som latin eller som låneord?

Ett exempel på ett lånord som anpassats till det nordiska språket stod redan ovan i översikten av inristningar med namnet *Jakobus*. I Fyn 33 (jfr ex. 10, ovan), en fornnordisk runinristning, står det **mæst=æ=r** (*Mæstær*) och i Fyn 35 (jfr ovan), en inristning på latin, står det **magistær** (*magister*). I

modern svenska heter ordet *mästare* eller, som titel, *mäster*. Det fornnordiska ordet liknar det latinska men är anpassat. Enligt Wesséns etymologiska ordbok (1979) är det i själva verket ett låneord ur medeltyskan (*meister*) som själva var baserat på det latinska *magister*. Ord som detta, som har tydligt ursprung i latin men som anpassats till målspråket, anses i föreliggande arbete inte vara latin.

(11) G 118 M Anga kyrka gravhäll:

÷ folkar : i : austerpy ÷: han : lhit : kera mik : yvir : sin : sun : rohlla÷ik : gesus : kristus
: nap(i) : hans : sial : o=k : allum : krisnum · sialum : amen : amen ÷

Folkarr í Austrbý/Österby hann lét gera mik yfir sinn son Hróðleik. Jésús Kristus náði hans sál ok öllum kristnum sálum. Amen, amen.

“Folkarr i Austrbýr / Österby, han lät göra mig över sin son Hróðleikr. Må Jesus Kristus vara nådig mot hans själ och alla kristna själar. Amen, amen.”

Ord som *Ave (Maria)*, *Pater Noster* eller *amen*, vilka behöll sin latinska form, betraktas som latin även i inristningar med en annars nordisk kontext. Till exempel är ex. (11) härnedan en fullständig fornnordisk inskrift som avslutas med ordet *amen*. *Amen* är kyrkolatin. Ursprungligen var det ett hebreiskt ord som betyder *att vara tillförlitlig* men i dag översätts det oftast som ”det må så vara”. I den kristna kulturen används ordet ofta för att avsluta en bön. Runinskriften härnedan har förts in i databasen eftersom den innehåller inte bara namnet *Jesus* utan också detta ord.

4. Analys av Ave Maria och Jesus Kristus Nazarenus

För att undersöka vem som kunde ha gjort en runinristning kan sättet på vilken runorna ristades vara en ledtråd. Variation i olika aspekter som stavning, bindrunor, prickade runor, ordavskiljare osv. kan ge en indikation på latinkunskapen ristaren hade eller stavningskonvention i olika samhällsgrupper (Zilmer 2012). I det här kapitlet tittas därför närmare på ett och samma ord ur olika inskrifter och jämförs dessa med varandra. Först behandlas bönen *Ave Maria*, varvid fokus ligger på användningen av bindrunor i börens första två ord. Speciellt jämförs längre inristningar med kortare, så som Zimler (2012) har föreslagit (jfr 4.1). Därefter går databasen igenom för andra ord som förekommer ofta i runinskrifter som innehåller latin. Då det var tydligt att kristliga element förekommer i så gott som alla inristningar och valdes namnet på kristendomens Messias som följande fallstudie. I 4.2 undersöks således orden *Jesus*, *Kristus* och *Nazarenus*, varvid fokus särskilt ligger på stavningen eftersom bindrunor inte förekommer lika ofta som i *Ave Maria*-bönen.

4.1. Ave Maria

Föreliggande arbete är bland annat baserat på Zilmers artikel *Ave Maria and Pater Noster in Scandinavian runic inscriptions* (jfr 2.5), som skrevs 2012 för ett seminarium organiserat av Universitets i Bergen forskergruppe i middelalderfilologi i vilken hon är medlem. Hon forskar kring kristliga böner och texter i runinskrifter. Artikeln behandlar kortfattat de två mest förekommande latinska bönerna på runinristningar; *Ave Maria* och *Pater Noster*. Särskilt *Ave Maria* förekommer ofta (detta behandlades redan kort i 3.2.4). I databasen som hör till denna avhandling (jfr bilaga) är omkring 16 % (63 av 372) av de listade inskrifterna sådana som innehåller *Ave Maria*. Inristningar som möjligen kan anses innehålla *Ave Maria* men som inte var tydliga nog, har inte tagits upp i listan. Till exempel har inristningar som innehåller bara ordet *Ave* eller bara ordet *Maria* utelämnats, (bara ordet *Maria*: N 563 M: **m=a=r=i=a** eller N 412 M: **ma=ria** bara *ave*: N 343 M: **a=ue** och N 625 M: **ae**), liksom inristningar som innehåller *Maria* men inte *Ave* (till exempel G 142 M: B **maria** : **moder** : **gus** : ... : **aall(e)** **ua=r** eller G 229 M: A **ma-** B **maria** C **iohanes** D **markus** E **luks last gearf** : **a:posu-i**). Följande tabell (tabell 6) omfattar alla runinristningar som i föreliggande arbete inte anses vara *Ave Maria*-inristningar, men som kan vara intressanta för vidare forskning kring ämnet. Det är sannolikt att några av dessa ursprungligen innehöll hela bönen. För fullständighetens skull ingår de dock i databasen (jfr bilaga).

Tabell 6: Signumerna för runinskrifter som är för tveksamma för att tas upp som *Ave Maria*-inristningar.

A 105, B 295, B 362, B 666, Bh 30, Bo NIYR5;221A \$M, Ds Vg236 \$M, Fyn 44, G 104F \$M, G 108 M, G 130 †M, G 142 M, G 229 M, G 345 M, G 383 M, G 84 M, N 310, N 327 M, N 343 M, N 373 M, N 375 M, 412 M, N 484 M, N 561 M, N 562 M, N 563 M, N 625 M, N 626 M, N 645, Nä Fv1979;236 M, SIB 26 (4), SIB 27, Sö AA29;8 M, Vg 209 M, Vg Fv1979;249 M

Den stora förekomsten av *Ave Maria* kan som sagt (jfr 3.2.4) förklaras med det faktum att alla bör ha känt till bönen, tillsammans med *Credo* och *Pater Noster*, för att räknas som en god kristen. Olika medeltida lagar och stadgor betonar vikten av dessa böner genom läromedel på folkspråk och anvisningar för de rätta rutinerna för att be (Zilmer 2013:150). Påfallande är att det finns översättningar av *Ave Maria* och *Pater Noster* i manuskript från 1400–1500-talet. Även om översättningar fanns, vet man genom forskning på runinristningar att bönerna citerades på latin. Man hade nämligen för vana att använda bönerns latinska titlar i manuskript och på runinristningar på folkmål. Ett exempel är en runinskrift från en gravhäll i Klinte (ex. 12), daterad till 1300- eller 1400-talet, som ber läsaren att säga en *Pater Noster* och en *Ave Maria* till kristna själar.

(12) G 168 †\$M Klinte-kyrkagravhäll:

[+ **gesus : kristus : na=pi : a=u**p**raifs : sia=l : a=f : sno=y:krin:t:um : bata : nosta=r : a=fi : mari(a) furriir • krisnr : sia=lir :**]

Iesus Kristus naði Auðræifs sial af Snøygrindum/Snögrinde. Pater noster, ave Maria fyrir kristniR sialiR.

“Må Jesus Kristus vara nådig mot Auðreifr av Snægrindr / Snögrinde själ. Pater Noster, Ave Maria för kristna själar”.

I sin artikel *Ave Maria and Pater Noster in Scandinavian runic inscriptions*, tittar Zilmer (2012a) närmare på förekomsten av bindrunor i runinristningar med *Ave Maria*-bönen. Hon fastställer att bindrunor förekommer i ungefär 46 % av fallen när det gäller inristningar med *Ave Maria*, men att för inristningar som innehåller bara dessa två, utan ytterligare kontext (alltså bara *Ave* och *Maria*) är siffran 60 % (Zilmer 2012a:11). Hennes hypotes är att det fanns ett allmänt sätt att rista formeln när den förekommer ensam. Enligt Zilmer (2012a:13) kan detta betyda att en kortare form var lättare att minnas och kopiera. Längre text utan (stav)fel kan därför tyda på en större latinkunskap hos ristaren eftersom det är mer sannolikt att ristarna av längre texter inte utgick från exempel som de kopierade.

Tabellen här nedan (tabell 7) visar alla inristningar som innehåller *Ave Maria*-formeln utan mer (kon)text. I vänstra delen av tabellen finns de inristningar som är förkortade eller avbrutna. Inom parentes ges dateringen av inristningen enligt *Samnordisk Runtextdatabas* eller *Danske Runeindskrifter*. Förkortningen *Ave Ma* förekommer relativt ofta (jfr tabell 7), och Zilmer (2012a) tolkar förkortningen, särskilt med bindrunor, som en enkel och snabbriktad återgivning av bönen; något som var lätt att komma ihåg. Speciellt N 383: **a=u=e m=a** som består av bara två tecken är ett bra exempel av detta.

Tabell 7 : *Ave Maria*-inristningar utan mer kontext.

Ingen bindrunor	Bindrunor
B 611(M ca 1300), auema?	B 3 (M ca 1350) +a=u+ +ma
Fyn 11 (1200-1500), : ae : maria :	N 383 (M), a=u=e m=a
G ATA351-1599-2014 (M), (a) ue ma	N 395 (M), a=ue ma
N 620 (M före 1413), ae maria	N 622 (M före 1413), ÷ au=e ma=ria
N 621 (M efter 1332), ae maria	N 623 (M före 1476), a=ue ma=ria
Sj 38 (1200-1300), a- maria	N 624 (M ca 1413), a=u=e ma
Syd 1 (1100-1400), ae : ma...	NJy 20 (1150-1300), a=u=e m=aria
Vg Fv1973;201B (M 1200-t?), auæ maria	Sj 2 (1100-1400), a=u=æ ma=ria
	Sk 117 (1100-1400), a=ue : m-r—
	Vg 164 (V 1000-t), a=ue maria
	Vs 8 (M), ...þ a=u=e m

Av de 19 inristningarna i tabell 7 ovan, har elva åtminstone en bindruna. Av dess elva har fem en bindruna både i ordet *Ave* och i ordet *Maria*. Inristningar som innehåller orden *Ave* och *Maria* utan fler ord ur bönen, men med en annan kontext, tas inte upp i listan ovan. Avsikten är att jämföra inristningar som innehåller bara *Ave Maria* och inristningar som innehåller fler ord av bönen. Några påfallande inristningar som inte kvalificerade sig är de på *Haquinus*-klockorna. Dessa klockor (Vg 222 M, Vg 245, Vg 247 M, Vg 253 M) har alla fyra en och samma *Ave Maria*-inristning: **a=u=æ maria ÷ iæssus**, alla fyra alltså med *Ave* i en bindruna för samtliga tre runor. Eftersom *Jesus*-ordet inte tillhör bönen, tas dessa inristningar inte upp i tabellerna ovan eller nedan. Klockorna diskuteras i stället närmare i avsnitt 4.2.1. nedan.

Följande tabell (tabell 8) visar övriga *Ave Maria*-inristningar. Dessa innehåller mer av bönen text; från enbart första påföljande ord, *gratia*, upp till och med den fullständiga bönen inklusive ett avslutande *amen*. Till skillnad från dem som ingår i tabell 7 ovan, omfattar inristningar i denna tabell ibland också mer kontext än själva bönen. En inristning som sannolikt inrymmer ett fragment av bönen är en träbit från Bryggen: N 618. Inskriften lyder: **...s : æt : benedikdus : fruktus :**, den utelämnades dock från tabellen nedan eftersom den var inte tillräcklig lång; orden *Ave Maria* på vilka det fokuseras på här, finns inte på inskriften.

Tabell 8: Innehåll av *Ave Maria*-runinristningar.

<i>Ave Maria gratia</i>	A 72, G 363 M, N 135 M, N 531 M, Ög, UVÖst2009:5;45 \$M, Sk 98, Sm 22 M, Vg 227 M, Vg 258 M
<i>Ave Maria gratia plena</i>	G 127 M, N 619 M, Sk 101
<i>Ave Maria gratia plena Dominus</i>	SJy 18
<i>Ave Maria gratia plena Dominus tecum. Benedicta tu in mulieribus</i>	A 63, Fyn 40, N 307 M, G 104E \$M, SIB 22, Sm 115 \$M
<i>Ave Maria gratia plena Dominus tecum. Benedicta tu in mulieribus et benedictus</i>	N 347 M

<i>Ave (sanctissime) Maria gratia plena Dominus tecum. Benedicta tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui.(Amen)</i>	Bh 36, D Fv1980;230 M, N 142 †M, N 617 M, NJy 2, Sk 61, Sm 145 M, Sm 38 M, Sm 82 †M
--	---

Vid de kortare inristningar som inrymmer bönen upp till och med *Dominus* finns det bindrunor vid sex inristningar av 13. Tabellen härnedan (tabell 9) visar i vänstra delen de sju kortare *Ave Maria*-inristningar som är utan bindrunor och i den högre delen de sex som har bindrunor. Bara två inristningar återger *Ave* i en bindruna med samtliga tre runor: N 135 M och Vg 258 M. Runinristning Vg 258 M har flest bindrunor av alla inristningar i denna tabell.

Tabell 9: *Ave Maria*-inristningar som inrymmer bönen upp till *Dominus*

Ingen bindrunor	Bindrunor
A 72 (M), au maria gracia Ög UVÖst2009:5;45 \$ (M), auē maria gra... Sm 22 (M 1300-1350) afe maria : gracia Vg 227 (M 1200-t), av(e) : maria grakia G 127 (M), afe maraa : garasia : p(l)ena N 619 (M före 1198) auē maria kracia blena SJy 18 (1250-1300), auæ : ma : grasia : btæna : pominu	G 363 (M), a=fi maria · gara—a N 135 (M), a=u=æ ÷ maria ÷ grakia ÷ N 531 (M) a=uema=riagracia Sk 98 (1100-1400), -- ma=ria (k)ra=kia Vg 258 (M 1200-1300), a=u=æ ma=ria g=rasia Sk 101 (1100-1400), auæ : ma=ria : gra=kia : plena ...

Tabellen härnedan (tabell 10) innehåller resterande *Ave Maria*-inristningar, alltså de som inrymmer mer av bönen än inskrifterna i tabellen ovan (tabell 9). För att fokusera på en viss del av bönen, tittas bara närmare på de första tre orden av bönen (*Ave Maria gratia*). *Gratia* togs också upp i analysen eftersom det finns inristningar med en bindruna mellan sista **a** i *Maria* och första bokstaven i *gratia* (**a=g**). I den högra kolumnen, med runinristningar som innehåller bindrunor, finns det signum som är understrukna. Dessa är inskrifter som befattar bindrunor men inte i orden *Ave Maria* och/eller *gratia* (jfr nedan).

Tabell 10: Längre *Ave Maria*-inristningar

Inga bindrunor	Bindrunor
A 63 (M 1300-1375) auē maria gracia G 104E \$ (M 1400-t) afi maria : gratia : N 307 (M) auē maria gracia N 347 (M) + hafe maria krasia Sk 61 (1100-1300) [au(e) : maria : gragia : Sm 115 \$ (M 1100-t) au(æ) [mauia krakia ÷ Sm 145 (M 1200-1300) : a:ve : ma:ria : graccia	D Fv1980;230 (M 1100-1300) + auē ma=ri-grakia Fyn 40 (1200-1250) auē maria=grasia : SIB 22 (1100-1200) ... maria=g(i)rasia Sm 38 (M 1180-1250) [a=u=æ : ma=ræi : kra=kia : Sm 82 † (M 1100-t) a=ue maria ÷ grazia ÷ <u>Bh 36</u> (1200-1400) <u>N 142</u> † (M ca 1150) <u>N 617</u> (M ca 1332) <u>NJy 2</u> (1175-1225)

Runinristningarna som omfattar bindrunor i andra delar av bönen finns härnedan. (ex. (1) blir här upprepad som ex. (13) och ex. (5) som ex. (14). Alla fyra innehåller den fullständiga *Ave Maria*-bönen: *Ave (sanctissime) Maria gratia plena Dominus tecum. Benedicta tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui.(Amen)*. I ex. (13) blir ordet *sanctissime* (heligaste) tillfogad. Ex. (15) slutar med ordet *amen*, också **A** i ex. (14) betyder *amen*. Påfallande i dessaa inristningar är att bindrunor oftast förekommer i kombination med en **t**-runa eller **p**-runa.

(13) Bh 36 Lille Myregård-blyamulett

+ **ae sanktisimæ maria kra-ia | blena dominus tekum bænætik|(t=a) tu in m(u)lieribus æp bænæ|tiktus fruktus -æntri(s) | tu(i)**

(14) N 142 †M Gjerpen-kyrkklockan

[+ **ae : maria : gracia : plena : dominus : tecum : benedicta : tu : in : mulieribus : æ=p : b : f : u : tui : A**]

(15) N 617 M Gullskoen runkavel

**A a(u)e (m)aria gracia (p)lena tominus tekum
B benetikta t=u in mulieribus æp benetikt=us
C fruktus uentris tui amen**

(16) NJy 2 Hæstrup-klokke

: ake maria : kpsia plena : tominus : tikum beneedik=ta u : in : muliær(i)ibus : æ=p : be=netiktus : fruktus | fentrikis : tui :

Bindrunor i denna del av bönen förekommer också i runinskrifterna Fyn 40, Sm 38 M och Sm 82 †M (jfr ex. (17), (19) och (20), nedan). I ex. (13) står en del av inristningen inom parentes. Denna bindruna är alltså inte tydligt läsbar och det är möjligt att den bara liknar en bindruna. Även med reservation Bh 36:s otydliga bindrunan, ser det dock ut som att de flesta bindrunor förekommer vid en **t**-runa i kombination med en eller flera andra.

(17) Fyn 40 Ulbølle-røgelseskar

ae maria=grasia : plena : domi=n : t=i=kum : | bentik:ta t=u : in : m=leri:ibus :

(18) D Fv1980;230 M Västannor blybleck

+ **ae ma=ri- grakia (p)l...na dominu(s) tekum +| bænædikta tu in muliæribus æt pænediktus | fruktus uentris tui amen +**

(19) Sm 38 M Pjätteryds dopfont

a=u=æ : ma=ræi : kra=kia : plæna : pominus : t=æ=kum : bænæp[ikta : -= : in muliæribus -... ..-ukt=(s) : -=æn=-ris tui]

(20) Sm 82 †M Vrigstads kyrkklocka

tika=nt ÷ omaia=n a=ue maria ÷ grazia ÷ plina ÷ tominus ÷ tekum ÷ benetikta t=u ÷ i mulieribus ÷ æp benetikt=us fruktus ÷ uænt=ris t=ui amæn ÷

(21) SIB 22 Slesvig-knivskaft

A ... **maria=g(i)rasia pl(-)na (d)omino(s) ---m(b)**

B ...**(u)lieribus æþ binidita tus æþ muli(r)**

I tabellen härnedan (tabell 11) listas alla bindrunor som förekommer utanför bönen första tre ord. Bindrunorna i ex. (20) **tika=nt ÷ omaia=n** (*dicant omnia* “alla säger”) har dock inte tagits upp eftersom dessa ord inte är del av *Ave Maria*-bönen. Detta gäller också för ex. (19), bindrunorna i ...-**ukt=-(s) : -=æñ=ris** är för otydliga men en logisk komplettering av fragmentet kan vara: **[fruk]ukt=[u](s) : [u]=æñ[t]=ris** vilket innebär två bindrunor med en t (**t=u ,t=i**) och en med en u (**u=a**).

Tabell 11: Övriga bindrunor (inte i *Ave Maria gratia*)

Bindrunor med t	Andra bindrunor
bænætik (t=a)	æ=þ
t=u	æ=þ
benetikt=us	be=netiktus
beneedik=ta	m=leri:ibus
t=i=kum	
t=u	
t=u	
benetikt=us	
uænt=ris	
t=ui	
t=æ=kum	

Det ser ut som om kombinationen **t=u** var en som förekom ofta. Följande runinristningar är andra exempel ur bilagan där bindrunan **t=u** förekommer: A 123, A 188, A 362, B 399, Bh 59, G 115 \$M, G 238 M, G 238 M, N 345 M, N 53 M, N 632 M, NJy 1, Sj 50, SJy 41, Sm 114 M, U ATA322-1668-2011. Förklaringen till detta men också till **æ=þ** (*et* “och”) kan vara att dessa runor förekom ofta tillsammans och var lättare att kombinera.

Men vad med bindrunor i orden *Ave Maria*? Förekommer de oftare i inristningar där bara namnet av bönen återges, som Zilmer (2012a) föreställer i sin artikel? Baserad på runinskrifterna som fanns i databasen, har inristningar som inte har mer text än orden *Ave* och *Maria* (eller en förkortning av en eller flera av dessa ord) i elva av nitton fall bindrunor (jfr tabell 10). Om en räknar de inristningar som innehåller *Ave Maria*-bönen upp till ordet *dominus* (*Ave Maria gratia plena Dominus*) till den andra gruppen av längre inristningar; finns det elva inristningar av 29 runinristningar som har bindrunor i orden *Ave* och/eller *Maria*. Procentuell visat har *Ave Maria*-runinristningar som innehåller bara orden *Ave* och *Maria* en eller flera bindrunor i ungefär 58 % av fallen medan de längre inristningarna har dem i ungefär 38 % av fallen. Observera att de fyra runinristningar som har bindrunor, förutom i orden *Ave* eller *Maria*, inte tagits upp i beräkningen av *Ave Maria*-runinristningar med bindrunor.

Zilmers (2012a) hypotes var att korta runinristningar har mer bindrunor eftersom detta gör de lättare att komma ihåg. Det visar seg att hon hade rätt att det finns en högre grad av bindrunor i korta inristningar. Enligt denna hypotes borde korta runinristningar också innehålla mer bindrunor än längre; färre runor att komma ihåg betyder nämligen att det borde bli lättare att reproducera inristningen. I tabell 12 jämförs de bindrunor i de korta inristningarna med dem i de längre.

Tabell 12: Analys av olika bindrunor i *Ave Maria*

Korta		Länga
B 3 (M ca 1350) +a=u+ +ma N 383 (M) a=u=e m=a N 395 (M) a=ue ma N 622 (M före 1413) ÷ au=e ma=ria N 623 (M före 1476) a=ue ma=ria N 624 (M ca 1413) a=u=e ma NJy 20 (1150-1300) a=u=e m=aria Sj 2 (1100-1400) a=u=æ ma=ria Sk 117 (1100-1400) a=ue : m-r— Vg 164 (V 1000-t) a=ue maria Vs 8 (M) ...þ a=u=e m		D Fv1980;230 (M 1100-1300) auē ma=ri- Fyn 40 (1200-1250) auē maria=grasia : G 363 (M) a=fi maria N 135 (M) a=u=æ ÷ maria N 531 (M) a=ue ma=ria Sk 101 (1100-1400) auæ : ma=ria Sk 98 (1100-1400) -- ma=ria SIB 22 (1100-1200) ... maria=g(i)rasia Sm 38 (M 1180-1250) a=u=æ : ma=ræi : Sm 82 † (M 1100-t) a=ue maria Vg 258 (M 1200-1300) a=u=æ ma=ria
Bind- runor i båda ord	N 383 (M) a=u=e m=a N 622 (M före 1413) ÷ au=e ma=ria N 623 (M före 1476) a=ue ma=ria N 624 (M ca 1413) a=u=e ma NJy 20 (1150-1300) a=u=e m=aria Sj 2 (1100-1400) a=u=æ ma=ria	N 531 (M) a=ue ma=ria Vg 258 (M 1200-1300) a=u=æ ma=ria Sm 38 (M 1180-1250) a=u=æ : ma=ræi :
A=ve	B 3 +a=u+ +ma N 395 a=ue ma N 623 a=ue ma=ria Sk 117 a=ue : m-r— Vg 164 a=ue maria	G 363 a=fi maria N 531 a=ue ma=ria Sm 82 † a=ue maria
A=v=e	N 383 a=u=e m=a N 624 a=u=e ma NJy 20 a=u=e m=aria Sj 2 a=u=æ ma=ria Vs 8... þ a=u=e m	Sm 38 a=u=æ : ma=ræi : Sm 82 † a=ue maria Vg 258 a=u=æ ma=ria N 135 a=u=æ ÷ maria
Av=e	N 622 ÷ au=e ma=ria	/
Ma=ria	N 622 ÷ au=e ma=ria N 623 a=ue ma=ria Sj 2 a=u=æ ma=ria	D Fv1980;230 auē ma=ri- Vg 258 a=u=æ ma=ria Sm 38 a=u=æ : ma=ræi : N 531 a=ue ma=ria Sk 101 auæ : ma=ria Sk 98 -- ma=ria
M=aria	N 383 a=u=e m=a NJy 20 a=u=e m=aria	/
Maria= gratia	/	Fyn 40 auē maria=grasia SIB 22 ... maria=g(i)rasia

När det gäller bindrunor, ser det också ut som att det finns flera sådana i de kortare inristningarna. Även med hälften av runinristningar där andra ordet (*Maria*) är inte fullständig har de korta runinristningar som innehåller *Ave Maria* ändå tre flera inskrifter med bindrunor i båda orden än de längre. Lägg märke till att *Ave* inte finns i två av de längre runinristningarna. Påfallande är också att bindrunor **v=e** och **m=a** inte förekommer i de längre inristningarna. Det behövs närmare forskning för att undersöka om detta är en tillfällighet eller om det fanns mer variation i runinristningar med bara de första två ord av böner.

I slutet på detta avsnitt borde också nämnas en runinristning som hittades i mars av detta år (2015) som sannolikt också återger en *Ave Maria*-bön. I Magnus Källströms blogg i samarbete med Sveriges Riksantikvarieämbetet² nämns en runinristning som hittades i Hejnums kyrka på Gotland. Källström (2015) läser **a=fe** och (**mulia**)**ribus** och konstaterade att det händer här om en *Ave Maria*-inristning. Tyvärr föreligger inte mer information om detta nya runfynd.

4.2. Iesus Kristus Nazarenus

Bredvid bönen är en annan populär formel på religiösa runinskrifter Jesu namn. Ovan (3.2.1) behandlades förekomsten av namn i runinskrifter närmare, speciellt huruvida de kan betraktas som latin eller inte. Som sades i 3.2.1 är det så att forskarna i vissa fall antar att namn är latinska och i andra fall inte. Slutsatsen beror alltså på vilken forskning man läser. I den databas som hör till föreliggande arbete (jfr bilaga) tas alla inskrifter upp som har ordet *Jesus* eller en variant därav. Forskarna är inte överens om när namn bör betraktas som latin och när så inte är fallet. Därför behandlas här även de inskrifter där språkkontexten är tydligt nordisk, för att göra en analys som är så fullständig som möjligt.

Jesus är en central figur i kristendomen, och det är alltså ingen stor överraskning att hans namn förekommer ofta på runinskrifter som innehåller latin, kristendomens språk. Orden som analyseras härnedan är *Jesus*, *Kristus* och *Nazarenus*. *Jesus* är ursprungligen en latinsk form av det grekiska *Iesous*, som är en translitteration av det hebreiska *Jeshua* eller *Joshua*. *Kristus* (Christos) är en grekisk översättning av det hebreiska ordet *messias* som betyder ”den smorde” och *Nazarenus* betyder ”från Nasaret”, staden som Jesus kom från. Ursprungligen var *Kristus* alltså en titel, bara senare blir *Kristus* gradvis till ett ord som tillhör Jesu namn (Maas 1913). I de runinristningarna kommer *Kristus* alltid efter *Jesus*.

Tabell 13: *Jesus*-inristningar i siffror

Total	Jesus Kristus Nazarenus	Jesus	Kristus	Jesus Kristus	(Jesus) Nazarenus
371	53	17	12	17	7

² <http://www.k-blogg.se/>

Ordet, eller namnet, *Jesus (Kristus Nazarenus)* förekommer i 53 av de 371 inskrifter som ingår i listan över runinskrifter som innehåller latin (jfr bilaga). Med andra ord ingår *Jesus* och/eller *Kristus* i ungefär 14 % av de runinskrifter som innehåller latin. Av dessa 53 innehåller 17 bara ordet *Jesus*, 12 bara ordet *Kristus*, 17 nämner både *Jesus* och *Kristus* och sju av *Jesus*-inskrifterna talar om (*Jesus*) *Nazarenus* (jfr tabell 13 och 14).

Tabell 14: Indelning av de *Jesus*-inskrifterna i vilka delar av Jesu namn de innehåller

Jesus	Bh 30, MJy 102, Uk 2, G 38 †M, G 176 M, Vg 222 M, Vg 247 M, Vg 253 M, N 134 †M, N 136 M, N 348 M, N 634 M, Sm 22 M, Vg 219 M, Vg 245 M, Vg 264 M, U Fv1983;229 \$M
Kristus	Fyn 23, Sj 31, Sj 50, Sj 6, Sj 63, Sk 20, Sm 114 M, Sö Fv1954;19 \$, G 278 M, N 627 M, N 631 M, Öl UVÖst2006:42;204 M
Jesus Kristus	Bh 61, Fyn 33, Fyn 49, Sk 12, G 104A \$M, G 115 \$M, G 118 M, G 167 M, G 168 †\$M, G 334 M, N 216 †M, N 248 \$M, N 345 M, N 636 M, N 638 M, Ög 49 \$M, Ög 248 \$M
Jesus Nazarenus	Sk 137, G 104E \$M, G 31 \$M, G 301 †M, Sm 116 †M, N 108 M, N 630 M

4.2.1. Jesus

Det finns alltså 34 inskrifter som innehåller ordet *Jesus*. I tabell sex delas de upp efter stavning. Jesu namn stavas på 18 olika sätt. De som förekommer oftast är **iesus** (9x) och **gesus** (12x), medan övriga stavningar ser ut som varianter på dessa två (jfr tabell 15).

Tabell 15: Olika stavningar av Jesu namn

Iesus	A 362, Bh 30, N 134 †M, N 216 †M, N 345 M, N 348 M, N 634 M, Sk 137, Uk 2
Iæssus	Vg 222 M, Vg 245 M, Vg 247 M, Vg 253 M
Ieæssus	U Fv1983;229 \$M
Iessus	N 248 \$M
(e)asusus	Bh 61
Esus	N 108 M
Ihesus	G 31 \$M
Iesuk	N 216 †M
(t)isus	N 638 M
Uasus	N 636 M
Gesus	Fyn 33, Fyn 49, G 38 †M, G 104A \$M, G 115 \$M, G 118 M, G 168 †\$M, G 334 M, Sk 12, Sm 22 M, Vg 219 M, G 167 M
Gæsus	MJy 102
Gessus	G 104E \$M
Ges	Ög 49 \$M
Gesu	Vg 264 M, Ög 248 \$M
Gies[...]	G 176 M
Kesus	G 38 †M
gisom	G 369 M

Den enda stavning förutom **iesus** och **gesus** som förekommer oftare än en eller två gånger, är stavningen ”**iæssus**”. De inskrifter där denna stavning används (Vg 222 M, Vg 245, Vg 247 M, Vg 253 M) är kända som de fyra ”*Haquinus*-klockorna”. De gjordes i mitten av det 1300-talet av en runristare (eller kanske klockgjutare) som kallades *Haquinus*. Detta är känt eftersom han skrev sitt namn med latinska bokstäver på dessa klockor:

(22) Vg 222 M Malma-kyrkklocka

a=u=æ maria ÷ iæssus + HAQUINUS MASISTER

Ave Maria Iesus Haquinus magister

“Var hälsad Maria Jesus. Mäster Håkan”

(23) Vg 245 M Herrljunga-kyrkklocka

a=u=æ : maria ÷ iæssus MAGISTER HAQVINVS

Ave Maria Iesus Haquinus magister

“Var hälsad Maria Jesus. Mäster Håkan”

(24) Vg 247 M Hössna-kyrkklocka

**a=u=æ ÷ maria ÷ iæssus + ANNO : DOMINI : MO : CCCO : XLO : QUINTO :
DECIMO : SEPTIMO : KLAS : AUGUSTI : CURATO : ECCLEIE : DOMINO :
OLAUO : TUTORIBUS : ECCLEIE : GEDSTAUO : ET : NICHOLAO : HAQUINUS :
FUDIT : HANC : CAMPANAM : MAGNO : REGE : SUECIE : DNO : SIGGONE :
EPISCOPI : SCARENSI : +**

Ave Maria Iesus. Anno Domini millesimo trecentesimo quadragesimo quinto decimo septimo kalendas augusti curato ecclesiae Domino Olauo tutoribus ecclesiae Gedstauo et Nicholao Haquinus fudit hanc campanam Magno rege Sueciae Domino Siggone episcopo Scarensi.]

“Var hälsad Maria. Jesus i det året av vår Herre 1345, 17 dagar i kalendern av augusti, under kyrkoherden Herr Olaf, under kyrkvårdarna Gustav och Niklas, gjorde Håkan klockan under kung Magnus av Sverige (och) biskopen Herr Sigge i Skara.”³

(25) Vg 253 M Älvsereds-kyrkklocka

+ a=u=æ maria ÷ iæssus + HAQUINUS +

Ave Maria Iesus Haquinus

“Var hälsad Maria Jesus. Mäster Håkan”

På Hössna-kyrkklockan (Vg 247 M, ex. 24) skrevs även ett datum (M 16 juli 1345), vilket gör att klockornas datering är högst sannolikt rätt. Påfallande är att runornas formulering är nästan exakt densamma i samtliga fyra inskrifter. Alla fyra har *ave* i en bindruna med æ-runa (†) och stavningen av *Jesus* också alla fyra gånger med æ och dubbelt s. Denna s-runa har en märklig form, en som är karakteristisk för *Haquinus*-klockorna, den ser ut som en skära (jfr 10, 11 och 13 på bild 1). Det kan alltså med stor säkerhet antas att dessa fyra runinskrifter gjorts av samma person (riksantikvarieämbetet).

---

³ Observera att latinet som används i denna inskrift är förvirrande, i och med att olika tolkningar är möjliga.

Det finns några forskare som läser æ-runan (†) på *Haquinus*-klockorna som e (†) även om det är ett tydligt streck genom staven och ingen punkt (jfr 2 och 9 på bild 3). Om denna runa skulle betraktas som en e-runa, blir *Jesus* i dessa fyra fall stavat "Iessus". Också Madla bly-korset (N 248 \$M) har *Jesus* stavat på denna sättet. Ett recent runfynd (Madla 2) som ännu inte blev analyserat men som har många likheter med *Madlakorset*, kan möjligen också innehålla den här stavningen.

Bild 3: Vg 253 M Älvsereds-kyrkklocka⁴

En annan inristning (U Fv1983;229 \$M) stavar *Jesus* som **ieæssus**. Kanske ristaren inte var säker på om han borde rista † eller † och skrev därför båda. Inristningen innehåller Jesu namn flera gånger; tre (eller fyra) gånger som **ieæsus** och en gång som **iiæsus** (jfr ex. 26). Det är dock sannolikt att **iiæsus** också borde vara **ieæsus** och att den prickade runan är bara inte tydlig ändå.

(26) U Fv1983;229 \$M Sigtuna-runben

A ...-uph ÷ rap=pp ÷ runar

B ... ..(k)s · ieæsus ÷ iiæsus : ieæsus ÷ ka=lka=ns ÷ ga=rd=u(R) ÷ ieæsus ÷ ieæ(s)... ..

A ... rað þu runaR.

B ... [cru]x(?). *Iesus, Iesus, Iesus, kalkans* <garduR>. *Iesus, Ies[us]* ...

A ... "tolka runorna!

B ... kors (?). *Jesus, Jesus, Jesus, den (nattvardsgång) kalkens* <garduR>. *Jesus, Jesus ..*"

Om man undersöker listan av *Jesus*-stavningarna närmare, är det tydlig att *Jesus*-inskrifterna kan delas upp i två huvudgrupper: de som börjar med **g** och de som börjar med **i**. Vad gäller stavningarna av *Jesus*-ordet som inte tydligt hör till **g**- eller **i**-gruppen har de antingen förts till gruppen de troligen tillhör, eller utelämnats. Krucifixen från Lunders kyrka (ex. 27) som innehåller stavningen **esus**, till exempel, utelämnas ur tabell 15. Inskriften är tyvärr inte så tydlig. I listan över runinskrifter som hör till föreliggande arbete (jfr bilaga) har Knirks läsning av inskriftens första rad: **ek hæitit esus naparenum** (jfr A1) antagits, men det finns också en annan interpretation: **ek hæitk iesus naparenum** (jfr A2) (Samnordisk Runtextdatabas, Spurkland 2005).

⁴Bildens källa: http://www.raa.se/runinskrifter/sri_vastergotland_b05_h05_plansch.pdf

kanske ett <o> när *Jesus* uttalades, vilket inte är alltför långsökt eftersom båda/u/ och /o/ är bakre vokaler. Det är också avhängig av tidsperiod vilka runa stod för /o/. På Galtelandstenen (jfr 3.2.1.1) till exempel ristades båda /u/ och /o/ med **u**, enligt Spurkland. Är detta en indikation av en möjlig datering efter 1020 (Spurkland 2005:132-133). Sista runan, **m**, kan vara en latinsk böjning av *Jesus*. Andra exempel av böjningar använd i runinristningar är N 631 M (**cr̄istum**, jfr senare) och N 108 M (**naþarenum**, jfr 4.2.3.). Också **gesu** i Vg 264 M och Ög 248 \$M, kan betraktas som böjning av ordet *Iesus* (jfr Tabell 16).

En förklaring till en användning av böjningar i inskrifter som tyder på dålig kunskaper i latin, kan vara att ristarna hade hört olika former av Jesu namn uttalade av prästen i kyrkan. Det är möjligt att runristarna, utan att förstå (hela satsen), hade hört prästen tala om *Iesum* och *Iesu* inklusive andra former av namnet och att de använde dessa former i sina inskrifter.

Tabell 16: Latinsk böjning av *Iesus*

Kasus	Singular
nominativ	Iesus
genitiv	Iesu
dativ	Iesu
ackusativ	Iesum
ablativ	Iesu

I tabellen nedan (tabell 17) visas uppdelningen av de olika inskrifter som innehåller ordet *Jesus* i två grupper: de som stavar *Jesus* med **g-**, och de som stavade med **i-**. I tabellen finns också ursprungsländerna och dateringen av de olika runinristningar. DK står för Danmark, SV för Sverige och NO för Norge

Tabell 17: Ursprungsplats och datum för runinristningar med *Jesus* stavats med **g-** eller **i-**

G-	I-
DK Fyn 33 M 1200-1250 Fyn 49 M 1200-1250 MJy 102 M 1100-1400 Sk 12 M	Bh 30 M ca 1200 Sk 137 M 1200-1350 Uk 2 M 1000-1300
SV G 104A \$M 1400-t G 104E \$M 1400-t G 115 \$M 1300-t G 118 M 1300-t G 167 M 1300-t G 168 †\$M 1300-t – 1400-t G 176 M 1300-t G 334 M 1300-t G 38 †M 1400-t -1500-t G 334 M 1300-t	G 31 \$M 1400-t U Fv1983;229 \$M 1100-1200-t Vg 222 M 1300-t Vg 245 M 1350-t Vg 247 M 16 juli 1345 Vg 253 M 1300-t

	G 369 M 1400-t? Sm 22 M 1300-1350 Vg 219 M 1200-t Vg 264 M 1200-t Ög 49 \$M Ög 248 \$M 1300-t?	
NO	/	A 362 M N 134 †M N 216 †M ca 1200 N 248 \$M 1270-1315 N 345 M N 348 M N 634 M

Av de 36 inristningarna i listan ovan, har 20 *Jesus* skriven med **g** och 16 med **i**. Påfallande är att det helt saknas inristningar från Norge i **g**-gruppen och att största gruppen är inristningar från Sverige som har *Jesus* ristat med **g**. Vad gäller tidsperioderna, finns det inga stora skillnader mellan de båda grupperna, snarare finns det skillnader per område, och i allmänhet verkar de danska inristningarna i tabell 15 vara äldre än de svenska. De norska inristningarna kan inte dateras lika noga som de danska och svenska, och det är därför inte möjligt att dra några konkreta slutsatser.

Det är i detta sammanhang också relevant att titta på inristningarnas kontext. I några fall förekommer ordet *Jesus* i en kontext där resten av inristningen är fornnordisk och inte på latin (nordisk kontext). Tabell 18 visar kontexten till alla inristningar med ordet *Jesus*. Det är påfallande att nästan alla inristningarna där *Jesus* börjar med **g**, har antingen ingen eller en fornnordisk kontext. Den enda undantag är en korsformigt bleck ut Lödöse (jfr ex. 28):

(28) Vg 264 M Lödöse-korsformigt blybleck

A **tomine gesu ... | ibera te ingi-... ...**

B **liberasti tes ... | te kamino ihnis · s-...**

A *Domine Iesu [Christe,]ibera de igni[bus sicut]*

B *liberasti tres [pueros] de camino ignis ...*

A “Herre Jesus Kristus, rädda (våra själar) från lågorna,

B som Du räddade de tre [pojkar] från brinnande ugnen ...”

Denna svenska runinristning innehåller ett fragment ur *Commendatio animae* (“Rekommendation av en avresande själ”). Denna bön framförställdes i den Romerska begravningsriten för själen av den som hade avlidit. De “tre pojkar” i bönen hänvisar till Shadrach, Meschach och Abdenego, som skonades från Nebukadnessars lågor (MacLeod 2005:204).

Tabell 18: Kontexter av inskrifterna som innehåller orden *Jesus*

Nordisk kontext		Latinsk kontext		Ingen kontext	
I-	G-	I-	G-	I-	G-
N 216 †M UFv1983;22 9 \$M G 31 \$M (?) ⁵	Fyn 33 Sk 12 G 104A \$M G 104E \$M (?) G 115 \$M G 118 M G 167 M G 168 †\$M G 176 M G 334 M G 38 †M Sm 22 M Vg 219 M Ög 49 \$M	A 362 Bh 30 N 216 †M N 248 \$M N 345 M N 348 M N 634 M Sk 137 Vg 222 M Vg 245 M Vg 247 M Vg 253 M Ög 248 \$M	Vg 264 M	N 134 †M Uk 2	Fyn 49 MJy 102 G 369 M

Skrivformen av *Jesus* med **g** i stället för **i**, förekommer också i manuskript. Ovan (jfr 2.2.) har runhandskrifterna redan kort behandlats; *Codex Runicus* (AM 28.8°) och *Mariaklagen* (SKB A 120) är två danska handskrifter som helt och hållet skrivits med runor. I båda två förekommer en **g**-runa i initial position där ett j-ljud anges. Enligt Steenholt Olesen (2007), finns det i *Mariaklagen* **gesus** (s. 19, linje 3) men också **gerusalem** (s. 19, linje 1). Det ser inte ut som denna stavning förekommer i handskrifter som skrivits med latinska bokstäver.

Var kommer då stavningen med **g**-runa ifrån? En förklaring för användningen av **g** som [j], har att göra med faktumet att det inte längre fanns en **j**-runa. I den ursprungliga fuþarken med 24 karaktärer fanns det ʃ, denna runas namn var *jāra dvs. ”år” och stod för ljudet [j]. Senare, i övergångsperioden till den yngre fuþark med 16 karaktärer, ändrade det urnordiska ordet *jāra till det fornnordiska *ár*. Detta hade till följd att runan ändrade inte bara sitt utseende, också uttalandet ändrades (Spurkland 2005:81).

Man kan möjligtvis dra slutsatsen att *Jesus* blir stavat med **g** eftersom ristarna inte visste vad göra med ljudet; det fanns dock inte längre en <j> i deras skriftsystem. I överensstämmelse med traditionen i inskrifter och manuskrifter på tyska, kan det vara att de valde att då rista det med en **g**. I lågtyska, språket som hade störst inflyttande på de Nordiska språken (Smith 2011), var det möjligt att utväxla <g> och <j>. Enligt Lübber (1882) var detta fenomen som hade till följd att personnamn som Jurgen blev Georg och Jasper blev Gasper. De inristningar som innehåller **gesus** är endast sådana med en nordisk kontext och inristningar med **iesus**-stavning har en latinsk kontext. Det är alltså antagligen så att inristningar på folkmål använde **gesus**-stavningen, liksom på tyska, medan inristningar på latin använde **iesus**-stavningen, liksom på latin.

⁵ Inristningar med en (?) har en otydlig kontext och indelades i den mest sannolika gruppen.

Vad gäller de geografiska skillnader är det möjligt att **gesus**-stavningen var den gällande stavningen i Sveriges och Danmarks folkmål genom tyskt inflyttande. Det tyska språkets inflyttande fans också i Norge men mindre stark. Norge var mer avlägsna och Normann var den mest puristiska av nordbor (Smith 2011). Detta kan förklara varför det finns ingen runinskrift som har *Jesus* stavat som **gesus** i Norge.

En annan förklaring kan vara Normännens mycket tidigare användning av folkmål i manuskripterna; knappt 250–350 år tidigare än Sverige och Danmark, skrev Normänn redan deras folkmål på pergament (Spurkland 1998:594). Detta kunde ha en inflyttande på deras åsikt om de olika språk och dess stavningar, vilket igen kunde betyda att de aldrig stavade latinska ord på ett norskt sätt.

4.2.2. Kristus

Tabell 19 är en återgivning av alla möjliga sätt på vilka ordet Kristus stavades i nordiska runinristningar. Jämfört med ordet Jesus används bindrunor oftare. Den latinska stavningen *Christus* återges med runor oftast som **kristus**, stavningen man använder i de nordiska länderna än i dag. Av alla 31 inskrifter som innehåller *kristus*-ordet, har 13 **kristus**-stavningen, **krist** blir också relativt ofta använt med fyra förekomster och genitivformen av ordet, **kristi**, används tre gånger. Vid den sista inskriften i listan nedan, N 627 M, står det *gr* inom parentes. Detta är en inristning som innehåller *krist aleison*-formeln på grekiska. Eftersom detta av forskarna betraktas som kyrkolatin (jfr 3.5.2), tas också denna inristning upp i databasen.

Tabell 19: Olika stavningar av **kristus**

Kristus	Fyn 23, Sj 6, G 278 M, ÖI UVÖst2006:42; 204 M, Bh 61, G 104A \$M, G 118 M, G 168 †\$M, G 334 M, N 248 \$M, G 167 M, Sm 114 M, G 301 †M
Kristi	Fyn 23, Sj 31, Ög 248 \$M
Kristum	N 631 M
cris=us	Sj 50, Sk 20
crit=us	N 345 M
k=rist=us	Bh 61
Krist	Fyn 33, G 115 \$M, Ög 49 \$M, Sö Fv1954;19 \$
K=rist	Sk 12
Krt	Fyn 49
Krst	N 636 M
Krstr	N 638 M
Krists	N 216 †M
Gristi	N 216 †M
Krist (gr)	N 627 M

I tabell 20 visas kasusböjningen av ordet *kristus* på latin. Som sagt är böjningen på *-i-* en genitivform. *Krist* utan suffix förekommer inte. I de tre runinristningar där denna form används, är det troligen fråga om en förkortning som i Fyn 49 (**krt**) och N 636 M (**krst**).

Tabell 20: Latinsk böjning av *christus*

Kasus	Singular	Plural
Nominativ	christus	christi
Genitiv	christi	christorum
Dativ	christo	christis
Akusativ	christum	christos
ablativ	christo	christis
vocativ	christe	christi

Härnedan tittas lite närmare på inristningar där **kristus** stavats med bindrunor. Enligt Spurkland (2005) kan bindrunor vara en indikator på större runlitterär kunskap, vilket också kan tyda på latinkunskap och därmed berätta lite mer om runristare. Den mest påfallande runinristningen med bindrunor i ordet Kristus, är en amulett från Bornholm (Bh 61). Inristningen är så speciell eftersom den är den enda runinskrift härstammande från vikingatiden som innehåller latin (jfr ex. 31).

Bornholmamulletten är ett arabiskt mynt som använts som amulett. Den dateras till omkring 885-896. Denna datering gäller nota bene själva myntet och inte nödvändigtvis inskriften. Det är dock högst sannolikt att detta är ett av de tidigaste exempel vi känner till på runinskrift som innehåller fullständiga satser på latin (Danske Runeindskrifter). Ordet Kristus förekommer två gånger på inristningen: i rad A står det **kristus** utan bindrunor och i rad B står det **k=rist=us**, det vill säga att såväl /k/ och /r/ som /t/ och /u/ återges med en symbol i denna inristning. Bh 61 är dock svårläst: runorna är inte helt tydliga, och rad B:s första (bind)runas läsning är lite tveksam (jfr ex. 31).

(29) Bh 61 Bornholm-amulett:

A: e(i) (e)asusus kristus= =fil=uis t(e)i fifi inomina b|atris ep fillius ins ep sb=iritu|s

B: k=rist=us (b)i | bius=ank=uis fifip | fit=am itirn=a|m k=ustota|pit

A :... *Iesus Christus filius dei vivi. In nomina patris et filii ... et spiritus.*

B: *Christus ... pius sanguis vivit, vitam aeternam custodiat.*

A: "... Jesus Kristus, den levande Guds sön. I Faderens ... och Sönnens och den Hellige andens namn.

B: Kristus. Det fromme blod lever, lad det beskærme det evige liv."

De andra fyra inristningar med ett kristus-ord som innehåller bindrunor är två blyamuletter, en från Själland (Sj 50) och en från Skåne (Sk 20), en norsk amulett (N 345 M) och en kalkinristning också från Skåne. Kalkinristningen har daterats till 1100–1300 och är den enda av dessa fyra med en nordisk kontext (jfr ex. 32).

- (30) Sk 12 Lyngsjö-kalkristning 1:
gesus k=rist | -ni : þan ær mik : skref
Jesus Krist ... þann ær mik skref
 “Jesus Christ ... den som skrev mig”

Denna inristning är också den enda av dessa fyra som innehåller *kristus*-ordet stavat som **krist** i stället för **kristus**. Andra inristningar där förkortningen **krist** förekommer är: Hesselagers rökelsekar (Fyn 33), Gammelgarns kyrkas gravhäll (G 115 \$M), Rogslösa kyrkogårds gravhäll (Ög 49 \$M) och Vrena kyrkas runstenfragment (Sö Fv1954;19 \$). Dessa inristningar har också en fornnordisk kontext och de första tre innehåller också *Jesus*-ordet stavat med **g** (jfr ovan) precis som Lyngsjös kalkinristning (Sk 12) i ex. (30). Det är alltså högst sannolikt att stavningen (*gesus*) *krist* är baserad på uttal och stavning av *Jesus Kristus* som det förekom i folkmål. På fornnordiska hette Kristus nämligen Krist(r) (Syrett 2002:71).

Bindrunan som används i Lyngsjös kalkinristning (ex. 30), förekommer också på Bornholm-amulett (ex. 29). Eftersom runans läsning är osäker där är detta kanske den enda runinristning där Krist(us) stavats med en **k=r** bindruna. I de andra tre runinristningar där Kristus förekommer med en bindruna, är bindrunan varje gång **t=u**: N 345 M årdal stavkyrka-amulet II: **crit=us**, Sj 50 Blæsingeblyamulet: **cr̥ist=us** och Sk 20 Kävlinge-blyamulet: **cr̥ist=us**. Vad som också är påfallande med dessa tre inristningar är att *kristus* stavats med **h /c/** i stället för **ʃ /k/**. Användningen av c-runan har högst sannolikt att göra med inristningarnas sena ursprungsår, liksom bruket av ett latinskt <x> i stället för ett runalternativ (som behandlas i 3.2.3.) i Sj 50 tyder på en datering inte tidigare än omkring 1200–1250 (*Danske Runeindskrifter*). Tabell 21 härnedan ger en översikt av dateringen av inristningar som innehåller ordet *Kristus*.

Tabell 21: *Kristus*-inristningarnas datering

Stavning	Signum	Datering
Kristus	Bh 61	V 885-896
	Fyn 23	M 1100-1400
	G 104A \$M	M 1400-t
	G 118 M	M 1300-t
	G 167 M	M 1300-t
	G 168 †\$M	M 1300-t – 1400-t
	G 278 M	M
	G 301 †M	M
	G 334 M	M 1300-t
	N 248 \$M	M 1270-1315
	Sj 6	M 1100-1400
	Sm 114 M	M
	ÖI UVÖst2006:42; 204 M	M 1200-1300-t

Kristi	Fyn 23	M 1100-1400
	Sj 31	M 1100-1400
	Ög 248 \$M	M 1300-t?
Kristum	N 631 M	M före 1393
cris=us	Sj 50	M 1200-1400
	Sk 20	M 1100-1400
crit=us	N 345 M	M
k=rist=us	Bh 61	V 885-896
Krist	Fyn 33	M 1200-1250
	G 115 \$M,	M 1300-t
	Sö Fv1954;19 \$	V
	Ög 49 \$M	M
K=rist	Sk 12	M
Krt	Fyn 49	M 1200-1250
Krst	N 636 M	M före 1248
Kristr	N 638 M	M före 1413 ?
Krists	N 216 †M	M ca 1200
Gristi	N 216 †M	M ca 1200
Krist (gr)	N 627 M	M före 1332

De fem inristningar som har Kristus ristat med en bindruna är från 1200–1400, 1100–1400, 885–896 medan två dateras med ”M”. Det är påfallande att den enda inristning med en bindruna som inte stavade den latinska formen Kristus med en **c**-runa, är en av de två inskrifterna från vikingatiden. De andra tre inskrifter där en bindruna används är inte tydligt äldre eller yngre än inristningarna utan bindrunor.

En sista påfallande stavning av kristus är **gristi** på en plank från Tonstad i Norge (N 216 †M, jfr ex. 31). Inristningen består av två sidor, A och B. På A-sidan står det **iesuk gristi** och på B-sidan **iesus kristis**. Första sidan är en lista med namn medan andra sida liknar en mening; i beaktande av detta, är det sannolikt att det fanns två runristare här.

(31) N 216 †M Tonstad-plank:

A [pkrus ÷ paullus : an(t)ræas markus : maria ÷ mathius uukis : iohannisi t(æ)tra÷krama÷ton ÷ ag(l)a ÷ akios ÷ annail ÷ missæai ÷ iesuk ÷ gristi ÷ gu...]

B [maria s m · hila ÷ iesus ÷ kristis ÷ tit(r) hakon

A *Petrus, Paulus, Andreas, Markus, Maria, Matheus, Lukas, Johannes, Tetragrammaton, Agla, Agios, "annail", Messias, Jesus, Kristus, Gu[ð].*

B *María s[æ]l m[ær] helga. Jésús Kristus. Tetr[agrammaton]. Hákon.*

A “Petrus, Paulus, Andreas, Markus, Maria, Matheus, Lukas, Johannes, Tetragrammaton, Agla, Agios, "annail", Messias, Jesus, Kristus, Gud.

B ’Lyckliga Maria, den heliga jungfrun’. Jesus Kristus. Tetragrammaton. Hákon.”

4.2.3. Nazarenus

Sista avsnittet om Jesu namn är *Nazarenus* (från Nasaret). I medeltida inristningar (inte bara i Skandinavien) blir *Iesus Nazarenus* många gånger följd av *Rex Iudaeorum* (Judarnas kung). Formeln INRI (*Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum*) finns i alla delen av Europa, ofta inristat på krucifixen (Syrett, 2002:91). I några av de runinristningar som nämns nedan (jfr tabell 20) finns det också inristningar som liknar INRI-formeln. I ex. (32) härnedan står det *Iesus Nazarenus* med latinska bokstäver följd av **re(X) iudeorum** ristat med runor. Också <x> är i denna svenska runinristning stavas med en latinsk bokstav. Ex. (33) har mindre exakt samma ord som INRI-formeln. Inristningen ser ut som INRI-formeln blandad med de första ord av den Trinitariska formeln (*in nomine Patris, et Filii, et Spiritūs Sancti*).

(32) Ög Fv1999;177 M Lönsås-paxtavla
IES[US] NA|ZAREN[US] | reX iude|orum
Iesus Nazarenus rex Judæorum.
“Jesus från Nasaret Judarnas kung”

(33) N 630 M Bryggen träkors arm
rec iudeorum in nomini patris nacarenus
rex Judæorum in nomini patris Nazarenus
“Judarnas kung i faderns namn från Nasaret”

Tabellen härnedan visar de olika stavningar som förekommer vid ordet *nazarenus*. Den latinska bokstaven <z> blir, som redan behandlad ovan (jfr 3.2.3.2), återgiven med olika runor. De mest förekommande är s men också c och þ. Alla tre blir representerade i ordet *Nazarenus* (jfr tabell 22), baserad på inristningarna funnit, kan det betyda att det fanns inget allmänt sätt att rista ordet. Annars än vid *Iesus* och *Kristus* finns det dock mycket färre runinristningar där *Nazarenus* i förekommer; det är därför inte möjligt att dra konklusioner om denna frågan.

Tabell 22: Olika stavningar av ordet *Nazarenus*

Nasarenus	Sk 137, G 31 \$M
Nasa=renus	G 104E \$M
Nacarenus	N 630 M
Nasareius	Sm 116 †M
naþarenum	N 108 M

Den mest påfallande stavningen är den på en norsk inristning (N 108 M, jfr ex. 27) som behandlades redan ovan (jfr 4.2.1). Bøjningen av *Nazarenum* till *Nazarenum* förekommer i ackusativ singular och plural, i nominativ plural och i vokativ plural (jfr tabell 23, nedan). Enligt Spurkland (2005:160) kan användningen av en kasus tyda på någon förtrogenhet med det latinska språket. Det finns dock ingen anledning för användningen av ackusativen i N 108 M. Den borde vara en stavfel eller misstag från ristarens sida. Resten av inristningen ristades på fornnordisk; kanske kan man här anta att denna ristaren hade en mindre bra latinkunskap

Tabell 23: latinsk böjning av *Nazarenum*

Kasus	Singular			Plural		
	M	F	N	M	F	N
Nominativ	nazarēnus	nazarēna	nazarēnum	nazarēnī	nazarēnae	nazarēna
Genitiv	nazarēnī	nazarēnae	nazarēnī	nazarēnōrum	nazarēnārum	nazarēnōrum
Dativ	nazarēnō	nazarēnae	nazarēnō	nazarēnīs	nazarēnīs	nazarēnīs
Ackusativ	nazarēnum	nazarēnam	nazarēnum	nazarēnōs	nazarēnās	nazarēna
Ablativ	nazarēnō	nazarēnā	nazarēnō	nazarēnīs	nazarēnīs	nazarēnīs
Vokativ	nazarēne	nazarēna	nazarēnum	nazarēnī	nazarēnae	nazarēna

5. Slutsats

Denna forskningens syfte har varit att analysera runinristningar med runlatin för att ta reda på vem som kunde ha ristat inskrifterna. Föreliggande forskning är ett försök på att gå vidare på Zilmers (2012a) forskning på *Ave Maria*. Det inkluderar mer djuptgående analyser för att bekräfta hennes hypotes att stavning kan berätta mer om runinristarna ursprung. Tillfogade var analyser av andra religiösa, latinska ord i skandinaviska runinristningar (*Jesus Kristus Nazarenus*).

Forskningen började med en sammanställning av alla runinristningar som innehåller latin i Sverige, Danmark och Norge i en gemensam databas. Databasen befinner sig i bilagan. Från databasen valdes två typer av ofta förekommande inristningar för att använda som fallstudier. Runinskrifter med bönen *Ave Maria* tar upp nästan 16 % av inristningarna i databasen och 14 % innehåller *Jesus* och/eller *Kristus* och/eller *Nazarenus*. Eftersom det fanns så många exempel på dessa typer inristningar, har dem valts ut som primermaterial i undersökningen.

Det har visat sig att det förekommer många bindrunor i inristningar med *Ave Maria*. Liksom Zilmer (2012a) redan har förutsagt, förekommer det flera bindrunor i kortare inristningar. Detta kan betyda att människor utan latinkunskap fick det lättare att komma ihåg runorna. Vid *Jesus Kristus Nazarenus* förekommer det inte så många bindrunor. Här fokuserades det mer på skillnaden mellan inristningar där *Jesus* stavades med **i** och inristningar där *Jesus* stavades med **g**. En möjlig förklaring kan vara att stavning med **g** tyder på en nordisk stavning av ordet, vilket kanske kan betyda att ristaren inte visste hur det stavades på latin. Detta är naturligtvis inte konklusivt; samma inristare hade möjligheten att stava *Jesus* med **g** i en nordiskt kontext och med **i** på en latinsk runinristning.

Mer forskning behövs för att dra reella slutsatser om vem eller vilka befolkningsgrupper använde runlatin. En möjlig vändning för vidare forskning kan bli att undersöka ordavskiljare närmare. Särskilt vid *Ave Maria*-inristningar finns det många olika tecken och olika platser i texten där ordavskiljare blev ristade. Ett exempel kan vara gravhällen i exemplen ovan (jfr 4.2.1, ex. 30). Varje kolon i translitterationen återger en ordavskiljare. Det är påfallande att i detta exemplet finns det ordavskiljare i mitten av ordet som i: **: a:ve : ma:ria :**, medan ordavskiljare egentligen förväntas mellan varje ord. Särskilt i runinristningar som är på latin förväntas likheterna med manuskrifter, jfr till exempel ex. (5) i avsnitt 3.3.1 som visar en hög grad av latinkunskap; efter varje ord står det en ordavskiljare.

Följande steg i framtida forskning kan vara att undersöka om det finns en överenskommelse mellan olika stavningar, bindrunor och ordavskiljare samt platsen och materialet de blev ristade på. Här har det endast varit möjligt att behandla själva stavningen, som kan i sig själv inte berätta hela historien.

Källor

- Adalsteinsson, R. (2014). *Traditions and Continuities: Alliteration in Old and Modern Icelandic Verse*. Reykjavik.
- amen. (2015). In: Encyclopædia Britannica. Hämtat 29. juni 2015 från <http://www.britannica.com/topic/amen-prayer>
- Antonsen, E. H. (1998). On Runological Linguistic Evidence for Dating Runic Inscriptions. In: Düwel, K. (Ed.), *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung*, 150-159. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Barnes, M. P. (2012). *Runes: a handbook*. Woodbridge: The Boydell Press.
- Baur, S. (2011). *Runic and Latin Written Culture: Co-Existence and Interaction of Two Script Cultures in the Norwegian Middle Ages*. (Magisterarbeit), Eberhard Karls Universität Tübingen.
- Bindberg, L. V. R. (2006). *Runstenar i kyrkomiljö, en länk mellan hednisk tradition och kristen tro? - En studie av senvikingatida runstenar anknutna till kyrkor i Jönköpings län*. Kandidat CD-avhandling. Lund.
- Braune, W. (2004). *Althochdeutsche grammatik I. Laut und formlehre*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Browne, G., F. (1916). *The ancient cross shafts at Bewcastle and Ruthwell : enlarged from the Rede lecture delivered before the University of Cambridge on 20 May 1916*, Cambridge: university press.
- Danske Runeindskrifter*. Nationalmuseet och Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet. Hämtat 15. mai 2015 från <http://runer.ku.dk/>
- Derolez, R. (1954). *Runica Manuscripta: the English tradition*. (Geaggregeerde van het hoger onderwijs). Brugge: Rijksuniversiteit Gent.
- Kilbride, W. (2000). "Why i feel cheated by the term *Christianisation*", In: Pluskowski, A., G. (Ed.), *Early Medeival Religion: Archaeological review from Cambridge 17:2*, 1–17.
- Knirk, J. E. (1996). "Tolv vintre hadde kristendommen vært i Norge: Norske runesteiner forteller om kristningen." In: Rindal, M.(Ed.) *Fra hedendom til kristendom: Perspektiver på religionsskiftet i Norge*, 43-53. Oslo.
- Knirk, J. E. (1998). Runic Inscriptions Containing Latin in Norway. In Düwel, K. (Ed.), *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung*, 476–507. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Källström, M. (2015). *Fler runor i Hejnum*. Riksantikvarieämbetet. Hämtat 16. juli 2015 från: <http://www.k-blogg.se/2015/03/24/fler-runor-i-hejnum/>

- Lager, L. (2003). Runestones and the conversion of Sweden. In Carver, M. (Ed.), *The Cross Goes North: Processes of Conversion in Northern Europe, AD 300-1300*, 497-530. Woodbridge: The Boydell Press.
- Looijenga, T. (2003). *Texts and Contexts of the Oldest Runic Inscriptions*. Leiden: Koninklijke Brill NV.
- Lübben, H. A. (1882). *Mittelniederdeutsche Grammatik*. Leipzig: T.O. Weigel.
- Maas, A. J. e. a. (1913). *The Catholic Encyclopedia: An international work of reference on the constitution, doctrine, discipline, and history of the catholic church* (Vol. 3). New York: Encyclopedia Press, Inc.
- MacLeod, M.; Mees, B. (2006). *Runic Amulets and Magic Objects*. Woodbridge: Boydell Press.
- Pulsiano, P.; Kirsten, W. (1993). *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*. New York: Garland.
- Samnordisk Runtextdatabas*. Hämtat 15. maj 2015 från <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>
- Sanmark, A. (2004). *Power and conversion: a comparative study of christianisation in Scandinavia*. (PHD), Uppsala University.
- Smith, E. (2011). *Mainland Scandinavian: Loans from Middle Low German*. Found on 5th of august 2015 from: <http://germanic.eu/Middle-Low-German-loanwords-in-the-Scandinavian-languages.htm>
- Spurkland, T. (1998). "Runic Inscriptions as Sources for the History of Scandinavian Languages in the Middle Ages". In Düwel, K. (Ed.), *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung*, 592–600. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Spurkland, T. (2005). *Norwegian Runes and Runic Inscriptions*: Woodbridge.
- Spurkland, T. (2012). "How christian were the norwegians in the High Middle Ages?" In Zilmer, K. (Ed.), *Epigraphic literacy and christian identity: modes of written discourse in the newly christian european north (Utrecht studies in medieval literacy)*, Vol. 4, 156-182. Turnhout: Brepols.
- Steenholt Olesen, R. (2007). *Fra biarghrúnar til Ave sanctissima Maria*. Studier i danske runeindskrifter fra middelalderen Ph.d.-afhandling. København.
- Syrett, M. (2002). *The roman-alphabet inscriptions of medieval Trondheim*. Tapir Academic Press. Trondheim.
- Viste härad*. Riksantikvarieämbetet. Hämtat 4. juli 2015 från: http://www.raa.se/runinskrifter/sri_vastergotland_b05_h05_text_2.pdf
- Wessén, E. (1979). *Våra ord, deras uttal och ursprung*. Uppsala: Esselte Studium.
- Williams, H. (1996a) "Vad säger runstenarna om Sveriges kristnande?" In: Nilsson, B. (Ed.) *Kristnandet i Sverige: Gamla källor och nya perspektiv*, 45-83. Uppsala.
- Williams, H. (1996b), *Runjämtskan på Frösöstenen och Östmans bro*. In: Brink, S. (Ed.), *Jämtlands kristnande: The Christianization of the province of Jämtland*, 45-63. Uppsala: Lunne böcker.

Zilmer, K. (2012a). *Ave Maria and Pater Noster in Scandinavian Runic Inscriptions*. Seminar for forskergruppe i middelalderfilologi; 2012-05-02 - 2012-05-02 UiB

Zilmer, K. (2012b). "Christianity in runes". In Zilmer, K. (Ed.), *Epigraphic literacy and christian identity: modes of written discourse in the newly christian european north (Utrecht studies in medieval literacy)* (Vol. 4, 64-99). Turnhout: Brepols.

Bilaga

DK

Bh 30 Åker-font: **pita : iR : saNti gabrel : ok : sehþi : saNta mari(a) : at han sku|Ldi : barn : (f)yþa : þita : iR : elicabep : ok : maria : ok : hailsas | : hiar : huilis : maria sum | : han : barn : fydi : skapera : himic : ok : iorþaR : sum os : le|ysti | þita : iRu : þaiR : þriR : kunuGaR : (s)um : (f)y(r)sti : giarþu : ofr : u|arum : drotNi : hiar : tok : (h)aN (uiþ)r : (kunuG)a : o(f)ri : uar drotiN | hiar : ripu : þaiR : burt : þriR : kunuGaR : | siþan þaiR : ofra(t) : ---a : (o)rum : drotNi | þaiR : þet : hi(a)- : fram : s--(u) : (io)þaR : toku | uarn : drotin : ok --Nd- : --N : uiþ- -re : ok : (g)etu | siþan : ladu : (þa)iR : haN : burt : þiaþa(n) : buNdiN | ok : (n)ehldu : hiar : iorþaR : iesus : a krus : si : fram : a þita | sihraf(R) : (m)e--e-(i) :**

Bh 36 Lille Myregård-blyamulet: **A + aue sanktisimæ maria kra-ia | blena dominus tekum bænaetik|(t=a) tu in m(u)lieribus æþ bæna|tiktus fruktus -æntri(s) | tu(i) B + in(k)r--tus patær + inmæn|sus pætær(r) --tærnus b(a)t-r | ga=la a=kla | a-la=la—C kala a-l(a) | agla=la—**

Bh 44 Ibsker-kalkristning: **iako=b**

Bh 59 Østermarie-blyamulet 1: **A ... -(æ)þ(-)ti-us : (a)---... | ... : os : ræh(n)ap : k(r)... | ...- ...l(i)(s)l(æ)i : --ks(i) ... B ...þ(-)t...i... | ...-s : ræh... | ...-(s)l(æ)i : ---**

Bh 61 Bornholm-amulet: **A; e(i) (e)asusus kristus= =fil=uis t(e)i fifi inomina b|atris ep filius ins ep sb=iritu|s B; k=rist=us (b)i | bius=ank=uis fifiþ | fit=am itirn=a|m k=ustotaþit**

Bh 67 Østre Skovgård-blyamulet: **| ...k(r)--(t)us æ | ...-tris ... --ræh | tu ...- ...- |**

Bl 10 Lösen-sten 3: **P [{ANO} þ{NI M|CCCX(I)} asio(m)(i) lo](t) gøræ þen(æ) [siææn | aaeiokR | þusi]n au- fõþø[ir urkræiæeer] Q [{ANO} þ{NI M|CCCX} i asio (m)(i) lo](t) gøræ þen(æ) [siææn | aaeiokR | þusi]n au- fõþø[ir urkræiæeer]**

Bl 11 Lösen-teglsten: **eko : sum : la=pis**

DR 182 M: Tjøme-røgelseskar: **makist=æ=r : iakobus : m ruffus (:) fa... ... fesit : ugp**

DR DK Fyn27 M Veflinge-kalkristning: **uita (-)-iþ**

Fyn 1 Revninge-fingerring: **=rot=a | a=gla g=ala | laga**

Fyn 11 Køng-alabastamulet: **: aue : maria :**

Fyn 23 Odense-blyamulet: **: (u)nguænsinæ : pr(i)nsin : sal : kotolon | anakristi : anapisti (k)ard--r : nardiar | : ipodiar : kristus uinkit kristus ræglnet : kristus imperat : kristus ab omni | malo mæ asam : liparet : krux kristi | sit : super me : asam : hik : æt ubikuæ : | : khorda : : inkhorda : khord(a)i | : agla : sanguis kristi signet me :**

Fyn 33 Hesselager-røgelseskar: **+ mæst=æ=r : iako=þ ÷ ry=þ ÷ a=f sinnæbu=uhr ÷ gør=æ · mik : gesus krist**

Fyn 35 Bøstrup-røgelseskar: **(+) magistær : ia-(o)bus : ruffus : me feciþ : X**

Fyn 38 Heden-røgelseskar: **+ mæst=æ=r røþ + kras da=bo=r toto diæ : sik(u)(e) : a=go : koti|die**

Fyn 39 Hundstrup-røgelseskar: **magistæ=r røþ**

Fyn 40 Ulbølle-røgelseskar: **+ mæst... ...þ : gørþæ : mik : ha=n : gifær : mik : þæn | : hæ=l : rik : k-----tkr : kær : hus:rkø : mærut=æ : siul : gup : sihnn : | þæn : mik : kørþæ : aue maria= =grasia : plena : domi=n : t=i=kum : | bentik:ta t=u : in : m=leri:ibus : ebmyæflnhi**

Fyn 42 Egense-font: **astret : ikkrei : filius :**

Fyn 43 Lunde-røgelseskar: **: magis:tær : ia=ko=bus : ruffus : fabær : me fecit :**

fyn 44 Ollerup-røgelseskar: **+ magistær : iakobus : me fesit : toke : køptæ mik : mariia**

Fyn 49 Kullerup-røgelseskar: **+ gesus krt**

MJy 102 Følagre-blyamulet: **A gæsus g-... B ...**

MJy 3 Funder-søjleod: **nikl=as**

MJy 32 Viborg-blyamulet: : (?)... (s)-(s)(i)(u)--(a)-(-)(i) --(f)a o : --(-) (n)o--(-)--(?) | s(u)sbiristæ
(s)(t)(æ)(n)i(æ)(s)uæ no(m)inæ (s)b(i)(r)i | mitius(æ)(o)ni fibri amæn akla (:) mari(a) :

NJy 1 Børglum-søjlefod: A mes·ter · t=ufi · me B fesit · mit ·

NJy 10 Mosbjerg-kalkristning: **kandælabrum**

NJy 18 Vennebjerg-kalkristning: (-)(-)- : (-)ui : p(a)lær(-)i (:) -- |... h(i)k lokus (:)- | kantu : ti ...(-)

NJy 2 Hæstrup-klokke: : **ake maria : kpsia plena : tominus : tikum beneedik=ta u : in :**
muliaer(i)ibus : æ=þ : be=netiktus : fruktus | fentrikis : tui : iskil | afe maria : kr

NJy 20 Aggersborg-kalkristning 2: **a=u=e m=aria**

NJy 23 Aggersborg-kalkristning 5: (n)a=nnaba=r(i)s---mo=t---- : | (p)(a)(t)=(æ)(r)

NJy 24 Aggersborg-kalkristning 6: **g=u=þ ÷ g=(ø)-æ ÷ t=ho=rli=h ÷ o=r ÷ hærae ÷ s=tat ÷ t=he=r**
÷ pet=(e)r ÷ s=(u)(a)=(l)=(e) ÷ m=æ=s ÷ s=s=re=f ÷ a=m=(e)(n)

NJy 29 Aggersborg-kalkristning 11: **a=u=æ m=a=r a=fs=h=t(u)=k-**

NJy 72 Skjellerup-kvadersten: A **nikolaus** B **niki**

NJy 9 Ørum-font: **me fecip | nikotaus**

Sj 10 Æbelholt-benamulet: A **amo=ræmm : e(l)... phækko : staa=r : t-... B a=go auro : uos : ...-(l) :**
sa=nro=r(o)=(n) : gasdaer a=ng...

Sj 18 Høje Tåstrup-blyamulet: A : --(-)---nes markus (l)ukas : B : -t(a)(s)(n)sius : gr=amaton

Sj 2 Søbørg-gravsten: **a=u=æ ma=ria**

Sj 25 Glim-blyamulet: A **iuana ma-... | maþeus ... B h(s)- | ...kism(k) | ... aga ga=la**

Sj 29 Roskilde Domkirke-kalkristning 1: **godefridus : nafuam**

Sj 30 Roskilde Domkirke-kalkristning 2: {D} **iasobus ru|ry**

Sj 31 Roskilde-blyamulet 1: A (k)ruks kristi kruks (·) (-)...(-)(i)(s) B u(s) kruks (:) iohan(u)s
k(r)(u)(k)s C k(r)-(k)s luk(u)s kr(u)ks (m)a-- D (f)u(f)(i)us kristina

Sj 38 Karlstrup-kalkristning 2: **a- maria**

Sj 44 Kalundborg-tak: A **floribus : æ=þ lignis : kþo:dam : mirabile vas : fit=þ B iosep**

Sj 49 Drøsselbjerg-kalkristning: **u=uillælmus**

Sj 50 Blæsingeblyamulet: + **co=niuro= uos : s=æpt=(æ)(m) : so=ro=ræs (a)(t)--(a)r----- (s) :**
ræ(s)... | (æ)=(l)ffrica : a=ffrica= (e)a so=ria a=ffoca : a=ffricala : co=niuro uos æ=t co=n:t=æsto=r
: pær patræm : | æ=t filium æ=t spirit=um (:) sanct=um (:) (u)(t) n(o)=n : nocæatis : stam
famulum : dæi : næquæ | (i)n : hocalis : næquæ in mæmpris : næquæ in mædullis : næc in ullo
comp(-)(-)ine mæmbrorum æius : ut inhabit=æt : in te uirt=us cristi : al(t)iss(i)|(m)(i) : eccæ
rru(u)(c)(æ)m : (d)o=nmimi (:) fukit(i) (:) pa=rt=(æ)s : (a)=duæ(r)s=æ : (u)i(c)(i)(t) (l)æ(o) : dæ
t=r(i)b(u) (i)(u)|da radi{X} : dauit : in nominae pat=ris æt filii : æ=t spirit=us sa=nc=ti amæn ::(:)
| crist=us : uincit : crist=us : ræknit : crist=us : impæræt : crist=us : lipæræt + | crist=us t=æ
bænædicat : a=b oomi : m=alo : (d)æfændat : a:k:l:a : bat=ær : nostær : + -

Sj 56 Søbørg-kalkristning: **iohai**

Sj 6 Selsø-blyamulet 1: A : **agla : (l)(a)ga gala þru(h) (k)ruks luk-s -ruks markus -...-s iohni(i)s -**
...-(s)(þ(r)(u)- B : artan : ga-(n(i)-n(k)a=rta(n) krstu(-) kristu ræhnaþ(:) -r(i)s(t)(u)s imp(e)r(a)þ
kristus (a)=þ(r) (l)hun(n)u pæniti(i)(n)

Sj 63 Allindemagle-blyamulet: A ... (m)(k)(i)t=n(f) : (t)g--on(-)o--(-)(m)h- | ...o : pat=r(i)s ----... | -
--(r)-gramato=n : krist--- ... B ... | ... | ...

Sj 64 Boeslunde-klokke†: :: **frater : (t)oso : æfsa : kør(i) : mik : | fratr : inkæma(-)(-s) : srips in :**
sampana :

Sj 68 Tårnberg-blyamulet 1: --- | **akla + kala + laka + | --o-imi(k)(l)(i)(i)**

Sj 70 Tårnberg-blyamulet 3: A **andres -ba:abaka(l)aba | (a)bakala-rrariu(s) B liber(a) -(a)fa +**
al(f)a + | andres o +

Sj 78 Bårse-font: + **BONDO FRISO ME FECIT | ESGERVS RØTH ME FECIT : FIERI |**
fuporkhniastblmy---

Sj 88 Store Heddinge-kvadersten: **amen**

SJy 18 Ikast-sværdknap: **auæ : ma : grasia : btæna : þominu | AV(E) (M)ARIA : O | MR ACIA : PLENA :**

SJy 20 Dalgård-blyamulet: **A -a...|-(f)---|...nm— —|-(a)nk(æ)l(u) |s(:)k(i)---|-(r)i(s)lu(s)-|a(fa)— |—+innomin(æ+)|patri—|—+m(æ)rici(n)+|s(r)---|—t(usis)--- B —---+—(u)-**

SJy 25 Staby-kvadersten: **A nomina (s)-(i) | f : þt : m na B r(æ)isokna**

SJy 28 Vamdrup-gravsten 1: **a=gnus (d)æi**

SJy 35 Føvling-gravsten: **p : æ=s=birn ik : la=n=gs=um : k=u=b=a=þ : in : k=risto : r=ek=uiæ=ssæ=ns**

SJy 41 Ribe-amulet: **+ pax paters æ=þ filii cristi cruci|fixsi æ=þ spisus sancti sit p super | omnes a=bitantes æ=þ manentes in oc lo=co | æ=þ defensio crucis crucis crist=us + | contra omnis aduersiones inmundi spi|srisus in-o=stoi o-i + amen b-n|diccat nos desus tesus noster bene|dictat nos desus æ=þ meduent eum om|nes fines tre + t + domine deus pa|ter omnipo=ns famulos tuos æ=þ fa|musas tue mages... --- purgetos | per unicm filium tum in uirtute spi|ris=us sancti binedic æ=þ protege ut | ab omns ste scurii in tua iugiter | laudi letentur amen + benidc|cio æ=þ defeisio patris æ=þ filii æ=þ spi|ritus| |sancti dicenda æ=þ super anc | curiam æ=þ omnis abitantes in ea + | amen +**

SJy 42 Ribe-håndtag: **in nomine patris æþ filii æþ spiri...**

Sk 100 Åhus-kalkristning 3: **ruffus**

Sk 101 Åhus-kalkristning 4: **auæ : ma=ria : gra=kia : plena ...**

Sk 102 Åhus-kalkristning 5: **pet(r)us iohannes simen|s(e)mp- fib|(i)b**

Sk 103 Åhus-kalkristning 6: **...ko : simen : (e)st : --(f)usa (:) m-(k)-(a)**

Sk 105 Åhus-kalkristning 8: **(s)a misael**

Sk 112 Stoby-kalkristning 2: **ni mess(i)- -- uim missam**

Sk 113 Stoby-kalkristning 3: **mnrin : oun : mnrin :**

Sk 114 Stoby-kalkristning 4: **oraba=þ iudas ...(?)**

Sk 115 Stoby-kalkristning 5: **oraba(t) iutas –**

Sk 117 Stoby-kalkristning 7: **a=ue : m-r—**

Sk 118 Stoby-kalkristning 8: **uerbum (D)onumis**

Sk 119 Stoby-kalkristning 9: **nikula(-)**

Sk 12 Lyngsjö-kalkristning 1: **gesus k=rist | -ni : þan ær mik : skref**

Sk 120 Stoby-kalkristning 10: **bæne(d)i(k)tis**

Sk 121 Stoby-kalkristning 11: **monakus**

Sk 131 Hästveda-sten: **in manus tuas domine komændo spiritum | tuum : asa :**

Sk 137 Norra Åkarp-kalkmaleri†: **[iesus nasareus]**

Sk 20 Kävlinge-blyamulet: **: pax paters æ=þ filii cristi cruci|fixsi æ=þ spisus sancti sit p super | omnes a=bitantes æ=þ manentes in oc lo=co | æ=þ defensio crucis crucis crist=us : | contra omnis aduersiones inmundi spi|srisus in-o=stoi o-i : amen b-n|diccat nos desus tesus noster bene|dictat nos desus æ=þ meduent eum om|nes fines tre : t : domine deus pa|ter omnipo=ns famulos tuos æ=þ fa|musas tue mages... --- purgetos | per unicm filium tum in uirtute spi|ris=us sancti binedic æ=þ protege ut | ab omns ste scurii in tua iugiter | laudi letentur amen + benidc|cio æ=þ defeisio patris æ=þ filii æ=þ spi|ritusancti dicenda æ=þ super anc | curiam æ=þ omnis abitantes in ea : | amen :**

Sk 44 Östra Hoby-sten 1†: **[anima : famuli : tui : benedikti : tekum : sine | fine : rekuieskat : in : pase : amen ·]**

Sk 61 Allerum-sten†: **[au(e) : maria : gragia : þominus : tækum : bænæþikta : tu : in : muliæribus : æt : bænæþiktus : fruktus : uæntris : tui : amæn : hæ : ligr : hilþulf : suin : sun : uoþær :]**

Sk 78 Hardeberga-klokke†: [pær krucis ok sihnum : fgiap̄ : | : prokul : omne : malihnum +]
 Sk 98 Åhus-kalkristning 1: -- ma=ria (k)ra=kia
 Sk 99 Åhus-kalkristning 2: pæ-(r)us
 SkL 21 Lund Domkirke-kapitel: ia=ko=b
 SkL 41 Lund-karbund 1: o=la=uus mæ pos(i)
 SkL 43 Lund-benstykke 14: ossa
 SIB 2 Slesvig-dørbeslag†: [æfli me -esit]
 SIB 22 Slesvig-knivskaft: A ... maria= =g(i)rasia pl-(-)na (d)omino(s) ---m(b) BP ...(u)lieribus æp binidita tus æp muli(r) BQ ...(u)lieribus æp biniditatus æp muli(r) C ...(e)n : pæpæræ bo : olof : anderiu- ... D ...(e)n : pæpæræ : bo : olof : anderiu(s) ----t EP ...þigæri biupæmi(o)d ropæn þir(i)(k)- EQ ...þigæri biupæmi(o)d ropæn þir (i)(k)- FP ... tapa uil (h)an saup̄ (:) þæt mæl-- ... FQ ... tapa uil (h)ans aup̄ (:) þæt mæl-- ...
 SIB 26 Slesvig-karbund 4: ma=ria
 SIB 27 Slesvig-karbund : m-(-)
 Syd 1 Åstrup-knivskaft: aue : ma...
 Syd 10 Stokkemarkre-relikviagemme: æpisko=pus : gisiko
 Uk 1 Gunhild-korset: A {IE[SV]S NAZAREN[VS] REX IVDEORV[M] | VITA | MORS | ECCLESIA S[AN]C[T]A | SYNAGOGA} B + {VIDETE ' -ANVS ' MEAS ' ET ' PEDES ' MEOS (') DIC[IT] D[OMI]N[V]S | V=ENIT=E BEN=EDICTI PATRIS MEI | DICEDIT=E A= =M=E M=ALEDICTI I[N] IGN=E=M | PAT[ER] H=ABRAHA=M MISERERE M=EI [ET] MITT=E LAZAR[VM] VT -[-]TINGV=AT EXT=REMV[M] D=IGITI SVI I[N] AQVA[M] VT REFRIG | FILI RECO=RDA=RE Q=[V]=IA RECEPISTI BON=A I[N] VITA TVA} C gun(h)ild | {Q=[V]=I M=E CERNIT ' P[RO] H=ELENA ' MAGNI ' SV=EONIS REGIS ' FILIA ' CHR[ISTV]M ' ORET ' QVE | M=E AD M=EMORIA[M] D[OMI]NICE PASSIO[N]IS PARARI FECE[R]AT} D {Q=[V]=I I[N] CHR[ISTV]M CRVC=IFIXV[M] CRED[UN]T LIVTGERI MEMO--A[M] ' ORAN=DO FAC=IA[N]T Q=[V]=I M=E SCULPSE RAT ' ROGA | TV H=ELEN=E QVE ET GVNHILD VOCAT--}
 Uk 2 København-elfenbensrelief: iesus
 ZZZ Runemønt, DR Mønt 90: suen rex tanorum

SV

Bo NIYR5;221A \$M Brastad gravhäll: ma=ria mæ r h[ja=l]be þæim er þena stæin kerþe
 D Fv1980;230 M Västannor blybleck: + aue ma=ri- grakia (p)l...na dominu(s) tekum +|
 bænædikta tu in muliæribus æt pænediktus | fruktus uentris tui amen + alfa æt o aglla + | deus ad(i)ua gæsus kristus dominus noster
 Ds Vg236 \$M Murängen tegelsten: ...ria
 G 100 \$M Lye kyrka gravhäll: ÷ þinna · sten : þa · lit · husfru · ru=þvi · giera · yfir sin · bo=nda · ia=ko=p · i · ma=na=ga=rd=um · sum · skutin · ua=rþ · ihel · miþ · en : pyrsu·stin · a=f · uis·bo=rh · þa · en · ku=nuu=ng · erik · ua=r · bi·sta=lla=þ · pa · þi · fo=r·nemda · slot · en · þa · · ua=r · liþit · a=f · guz · by=r(þ) · fiu=rta=n · hu=nd=ra=þ : a=r · o=k · ainu : a=ri · minna · þen : fem(t)igi : a=r · biþium · þet : et · guþ : na=þi · ha=nz · sia=l · o=k · a=llum · krisnum · sia=lum : amen
 G 104A \$M Lye kyrka putsinskrifter, murbruksinskrifter: A syto hera : gesus : kristus : giak : biþr : þik : firi : þa sy[n-]h : ok : toryyfilsi : þinn suyta : mo= =fru ma=ria : mo=uy | -----na-s-þa---t B fuþ-rkhnia C (h)elb mari- ---- D ...na : tema sat E (h)elb m-(r)--- F h armabi G tenna · om · konst H [fuþork-...stb...]
 G 104E \$M Lye kyrka ristningar i murbruk och puts: A afi maria : gratia : plena dommenos : tegkum : benateka tu ... | ilar B gloria : patri : (e)t filiu : et : spir... | pirf----- C utr(n)khal | trik-h

D iak ar : (a)(i)n a=rm syntih menniska (t)=(r)(n) E drairkir F alir : ir : ua(r)(i)n : uelkum:nir til
tals : sum rintin hisun : kirkiu(n) (k)i(h)(a) iapis k(u)p ... G ra=þ run-- o=k a=blir--mabr ·
a=uhum H uel—ap̄r I fuþorkhniastbml... | --- r(u)nir enþu-- J k · uirs | gessus= =na:sa=renus |
blar | nulpu K ma=rrria | k--- : (r)iaaa(h) lia----ooofaina · i alar no(b)i(r) | sant- maria | --ka=ubr :
maist-ri : | fuþorkhni-s

G 104F \$M Lye kyrka putsinskrifter: A sa=nta : maria : moþer : go... B ... o=k laiþa --er oar... ...

G 105 M Lye kyrka runmålning med svart färg (A) och rödkrita (B): A he(l)b maria iu--- B mathis |
iohannes ma-iksen | hans mariksen

G 108 M Alskogs kyrka putsinskrifter: A hialpi : u(s) : -aun : -(e)lh(a) (k)irki(a) maria B ...sau...
kirkia : ...a=lf...h-ibok m b-a...

G 115 \$M Gammelgarns kyrka trapetsoid gravhäll: ÷ gesus : krist : na=þi : ha=luia : sia=l :
u=nga=ga=na : husbra=ya : a=ngua:smis : dot=r hu(l)ls : hier : huer : sum : a=sir : biþi :
pata=no=st=u : firi : haluia : sia=l : ma=gista=s : (g)efs : gerþi : mik : bot=uiþr : smiþr : lit :
gera mik : (a)...-m ÷ (i)...- naþi : us : sihþa=þ : ha=ns : husbryia : sum : ... bi(þ)-...

G 118 M Anga kyrka gravhäll: ÷ folkar : i : austerpy ÷: han : lhít : kera mik : yvir : sin : sun :
rohlla÷ik : gesus : kristus : naþ(i) : hans : sial : o=k : allum : krisnum · sialum : amen : amen ÷

G 127 M Guldrupe kyrka putsinskrift: afe maraa : garasia : p(l)ena

G 13 M Hamra kyrka gravhäll: iakoub[ar : ... kiara : s]tain : biþin : [bynir : iþrar : fyrir : sealu
...þuiar : k... : ...f]i : kaira : [s-a(s)]- : ...n... ...fb...tekum :] binidikta : in [m(u)... ...sk risti mik]

G 130 †M Guldrupe kyrka putsinskrift : A [fuþor] B [maria oul keredunmen liga · ker · lak · nils]
C [ukni]

G 142 M Ganthems kyrka putsinskrift: A fuþorkhniastblm÷R a=l... B maria : moder : gus : ... :
aall(e) ua=r C beto : k-m(b)(s) D fu...E -uþ(o)rkh...F (f)uþ(o)r-h---(s)--lmG ... risti · mikH beto
kumb...I fuþorkhfuforkh-

G 145 M Dune (Näsungs) dryckeskärl: sator are(b)o tenep o(b)era rotas

G 149 M Dune (Näsungs) smycke: satoraret potenet operarotas

G 15 †M Hamra kyrka gravhäll: [o=llaf : lit · kiara · stain ... alum · himiriki : amin]

G 167 M Klinte kyrka gravhäll: + (g)(e)su(s) [kr](i)[st]us naþ : botuiþa : si(a)l [: k...l-...(u)]...(u)...-
til byn[a] ...

G 168 †\$M Klinte kyrka gravhäll: [+ gesus : kristus : na=þi : a=uþraifs : sia=l : a=f :
sno=y:krin:t:um : bata : nosta=r : a=fi : mari(a) furriir · krisnr : sia=lir :]

G 175 M Väte kyrka gravhäll: hik rekuies(c)i(t) (o)-

G 176 M: + i namn : gies- ...-þr þa bynir : fa-...

G 177D M Väte kyrka putsinskrift: iakobus

G 179 M Väte kyrka ristning i pannå: A a=u a=u B maria C mar

G 190A M Mästerby kyrka- putsinskrift: in tabernakulis

G 190B \$M Mästerby kyrka- putsinskrift: tabern(a)lis

G 194 M Eskelhems kyrka runmålning, runkalender: A ...uþork...f...orkhfuf...rkhfuforkhf...
rkhf...khfuf...þor... B ambrosii m-... vit... mikomedis (b)rimi ...-r(n)abe ...h-nn-(s) (b) ...-essi

G 229 M Barlingbo kyrka dopfunt: A ma- B maria C iohanes D markus E luks last gearf : a:posu-i

G 238 M Källunge kyrka putsinskrifter, §C en inskrift i rödkrita: A [heR] bot=ub : kaubarfa
i...(a)t=um · sanktus : ba= =sank:tus : pa=ulus sank:ta · ma=ria · miskuni o=s B ...-...- (a)(u)
mari C ...-(s)(b)-(r)-...

G 254 M Skolhustomten krön (nyckel?): A + tak ' hiR krist · (e)yratr · hafir · kart ' klukhera · sun
' amen B letabuintus

G 278 M Mojner bleck: A × in| |nomini tomimi nostri asu kr-×|×sti × kuploh × tomimi batris × | iþ
fili × kuploh -biritus | × sakti kuploh × amin × kruks | × ti batar × kruks ti filius × B × kruks ti

sbiritus × | × **sakti** × **kuploh** × **amin** × | × **kristus rihnaþ** × **kristu**×|×s × **kuploh** × **finsip** × **kristus** ×
| × **imbirap** × **amin** ×

G 301 †M Lärbro kyrka gravhäll: [...i : **kr:istus** : **napi** ...]

G 304 †M Ganns ödekyrka putsinskrifter: A [ano : **-lsa-** : {16...7} | --o-- : **o=n-** : **-þ** :] B [-----]

G 31 \$M Fide kyrka putsinskrifter: A **ihesus** : **na(s)arenus** | **iacobus** | **lu (l)laurencius** | **m(u)ttonmu-**
B **olauir** C **þauþi** : **i braiþu=ki(u)(m)**

G 334 M Färö kyrka gravhäll: + **kuþ** [: **na**]þ[i : **lafran**]z[ar : **si**]a[l ok : **nikul**]a[s : **hans** :
b]ro[þ]urs[unr : **lit** : **mik**] : **kira** : **botu**[lfr : **sum** : **kirkiu** : **burti** : **h**]an : **kirþi** : **mik** : **gesus** :
kristus : **napi** : **alum** [kristnum : **sialum** : **sum** : **hiar** : **huilas** : **amen**]

G 345 M Botaniska trädgården Visby kors: **intesede pro nobis semper** : **þ** : **sancta maria mater**
iacobi apostuli : **þ** : **sancta maria maggalena** : **þ** : **salumee** : **þ** : **sancta caeri**

G 35 M Grötlingbo kyrka gravhäll: × **katrin** : **ioans** : **husfyra** : **i sundru** : **han** : **lit** : **giara** : **þina** :
stain : **yfir** : **moþur sina** : **botiaþu** : **iak[o]bs** : **kunu** : **sihlaihs:arf(a)** : **biþin** : **f(i)(r)(i)** (**h**)enar :
sial : **bater** : **noster** :×

G 360 M Sundre kyrka putsinskrifter: A **dominus** · **te·ku(m)** -... B **olfr**

G 363 M Näs kyrka putsinskrifter: A **ol:lafr (o)** B **nikolas ma=rg(o)ta=rúa** C **a=fi maria** · **gara--a** :
(**a**)=**lt-nna** : **lokinne** D **maria** E **llifr(æ)(t)**... F **m(t)-f-ast=(æ)--**

G 369 M Rone kyrka putsinskrift: **gisom**

G 372 M Hablingbo kyrka putsinskrifter A **bat=rnot=r** B **iuli--**

G 38 †M Grötlingbo kyrka putsinskrift: A [kesus ÷ **napi** **alhlum** : **krisnum** : **sialum** : **amen** **fuþokh--**
gesus · **napi** : **h...** ... **otars** : **sial** ... ..**ien...** **iuán** ...**hyraR** **fuþorkhn...****blmR** ??? **olafr** ... **guþ** **api** **si...**
raþi **fuþorkhnias-----** **fuiatoie** : **þuuaioie** : **rytoie**] B [...**gusar-sþiuR** · **ki...** ...**olr...****iuá=n...****uitnu** ·
mai...]

G 383 M Lau kyrka gravhäll med sekundär runinskrift: **ma=ria** : **gus mo=þir**

G 385 M Anga kyrka ristning i trä: **regi(s)**

G 50 \$M Eke kyrka ristad med kniv i kyrkväggen: **olaus** : **iacobi** : ... | : **m** : **d** : **l-** : **u** :

G 54 \$M Rone kyrka putsinskrifter: A [...] B [**raþ** **runar -pti-** (**h**)**armbraphum**] C · **k(s)** · **statr** **hoar**
: **kuz nri** D **maria iuan-**

G 55 \$M Hemse kyrka gravhäll: ÷ **bo---** : **oka...-...s(a)rfa** : **h--** : **l-t** : (**h**-**ga** : **hina** : **stan** : **yvir** :
(**b**)**udaitu** : **af hah:h-b-** **k** : **til** : **aukarsarfa** + **ta en** : **iak** : **uar** · (**s**)**krivaþ** : (**t**)**a uar** : (**h**)**ahal** ·
sunudah:r · **untir-aþr** : **b-imstafr** ++ **i tolf:te** : **r(a)(d)(u)** **taflu** + **betar** · **augar·sarfa** · **han skr-if**
mik · **amen** ·

G 60 M Hablingbo kyrka gravhäll: [**katrin** : **ok** : **botuir** : **ok** : **nikulaas** :÷ **þaun** : **litu** : **giara** : **þina** :
stain : **yfir** : **faþur** : **koþ** ÷ **lit** : **orar** : **byni** : **ok** : **pater** : **noster** : **ok** : **afe** : **maria** : **botfosar** : **sial** :
til : **goþa** ÷] [÷ **goþr** : **sial** : **-em** ... **botfosar** : **by** : **þan** : **sum** : **biþr** : **fyrir** : **hanum** : **þa** : **niautin** :
baþir : **hans** : **byna** :]

G 62 †M Prästgården gravhäll:[÷ **s-r** : **uk** : ...**þai(m)** : **b...** : **-y-** : (**o**)**k** : **pater** : **noster** : **ok** : **afe** :
maria : **ioan** ...]

G 67 \$M Sproge kyrka gravhäll: ÷ **r[u]þuiþr** : **a burh** : **lit** : **giara** : **stain** : **yfir** : **sen faþur** : **botulf** :
a burh **napi** : ---(**þ**) **þaira** : **sial** : **aldra** : **sum** : **hiar** : **huilas** : **undir** : **biþin** : **patenostu** : **þair** :
si+al : **sum hi(e)li-**

G 73 †M Eksta kyrka gravhäll: P [**þinkin usl** : **dmln-m** : **kumedum** · **sbiritum** : **meum** : **retimitn** :
me=ktohina : **ius** · **feritatis h...**]Q [**dominum** : **kumetum** : **sbiritum** : **meum** : **retemisti** : **me**
tomine : **teus** : **feritatis** :]

G 84 M Lojsta kyrka putsinskrift: A **ma=ria** B ...

G ATA351-1599-2014 M Halls kyrka putsinskrift: (**a**)**ue ma**

G ATA351-591-2014DE M Ala kyrka putsinskrift: A **lafranz** B **ma(r)ia**

J Fv1970;86 M Lunne sländtrissa : + **pahs portanti** ÷ **salus abænt(i)** ÷ **ingiuá=(l)tr**

Nä Fv1979;236 M Örebro laggskålsbotten : A **ma=ria p(a)tær** B **patær**
Sm 114 M Angerdshestra kyrka trästocka: A **krist[us o-n ÷ kristus ÷ kon ÷ kristus ÷ (s)on** B **iokis**
srif mik a ÷ o=la=fs ÷ tah ÷ l|ærækomræ-þium ÷ f[il] ÷ þisræ-þium(i) | guþ mik signi | [gu]ri C
[sia-t=u=kbis m]illæs[æ=sæ=s]m[o] t=usska=nnti(s)(s)æ... ..
Sm 115 \$M Öreeryds kyrkogård gravhäll: {**HIC ÷ IA[C]ET MAGNUS ET ÷ HELENA LEGE ÷ A**}
au(æ) [mauia krakia ÷ klænt ÷] (d)om(i)(u)s ÷ tekum ÷ bænætikta ÷ tu ÷ in ÷ muliæribus
Sm 116 †M Öreeryds kyrkogård gravhäll: [...sus nasareius]
Sm 145 M Ukna-gravhäll: {**HIC : IACET : TURGILLUS**} : **hærræ : guNmuNdæ : sun : gas : gak**
: ei : fra : stat : o=k : sia : o=k : læsin : iðræR : bœniR : firi : þyrhilsær : siæl : a:ve : ma:ria :
graccia : ple:na : do:mi:nus : te:kum : benedikta : tu in mulieribus : æð benediktus : fruktus
væNtris : tui : amn : in manus tuas : d
Sm 22 M Drevs kyrka kyrkklocka: **afe maria : gracia broþir sbbi : gesus kristus**
Sm 38 M Pjätteryds dopfunt : [**a=u=æ : ma=ræi : kra=kia :**] **plæna : þominus : t=æ=kum :**
bænæþ[i]kta : -- : in muliæribus -... ..-ukt=-(s) : --æn=ris tui]
Sm 49 M Burseryds kyrka kyrkklocka : + **annus · inkannacionis : domini : millesimus ·**
ducentisimus : tris=cesimus : oktauus : erat : fakta · ak kampana : bero : s=crp·sit
Sm 82 †M Vrigstads kyrkklocka: [**tika=nt ÷ omaia=n a=ue maria ÷ grazia ÷ plina ÷ tominus ÷**
tekum ÷ benetikta t=u ÷ i mulieribus ÷ æþ benetikt=us fruktus ÷ uænt=ris t=ui amæn ÷]
Sö 172 Tystberga kyrka fragment av runsten: · **kuþla... ..et · r-... ..tiR sun sin · hialbi · kir... ..**
Sö AA29;8 M Nyköping rungrav: A **maria ma=þþie ma=rce filii bene ma=ria** B **ma=ria ma=g**
ia+ko=b o=la=vr la=urencius ma=ria ba=rþo=lomei egidi maria ko=rs ma=þþei mikael
Sö ATA323-4044-2009 M blyamulett i privat ägo: A **kruhs markus (s)u--io-(b) | --(u)(h)(s)**
(m)ap(e)(u)s --B (k)ruhs iohanæs | (k)ruhs (l)(u)k-- --
Sö ATA423-1431-2012:1 M Nyköping korsformigt bleck: A **agla | ga=la ... | (l)(a)ga= =ga=la | laga |**
teus meus | a=gla ga=la | la=ga a=gla | t=(e) (a)=mu -... B ?þ?? ?=þ?=þyþ?bh | a-n-... | ???=?þ
þ?=þ?þ=??i | (n)þ
Sö Fv1954;19 \$ Vrena kyrka runstenfragment: **krist × biþia ... ..(a)(i) · (m)... ..i faþur sin ... ..-**
-a × sin × hinha
U 1122 Stavby kyrka runsten: **suain auk ' sibi ' gunar ' litu · resa ' sten ' at hemkil faþur sin kirist**
hialbi ' sial ÷ emkels
U 15 M Ekerö kyrka gravhäll: **iggeborg ÷ filia : ermundi ÷ iacet : hic : ?**
U AST1;179 M Vassunda prästgård koppableck: A **...-tiberoseaua=sioru-... B ...-----...**
U ATA322-1668-2011 M Spånga-runbleck (beslag): A **t=u=sak=a=tomenk... | ... -ater in manu|... ..**
... sbiritu||m B meum (s)... | t=n=amiu=stu=tsanf... | ...m(i)(s)ti m=(n)(i) tom(i)
U Fv1959;98 M Gamla Uppsala brudstol: **a=u=e ma=ria**
U Fv1983;229 \$M Sigtuna runben: A <...-**uþh ÷ rap= =þþ ÷ runar**> B **... ..(k)s · ieæsus ÷ iæsus :**
ieæsus ÷ ka=lka=ns ÷ ga=rd=u(R) ÷ ieæsus ÷ ieæ(s)... ..
U Fv1990;37 \$M Sigtuna runben: A **kruks : markus : kruks : lukus : kruks : ma(þ)----- B -----**
oanas : kruks : maria : matra : tomina
Vg 111 M Telacka gravhällfragment: **... (k)onuærsus ÷ s-...**
Vg 164 Gretlanda by gravhäll: **a=ue maria**
Vg 209 M Kinnevedums kyrka putsinskrift: **mar-**
Vg 219 M Tibro kyrkklocka: + **gesus guþ skialdofor : han gøt mik : ok mahnnus : ok bion : skar**
mik : provasta=r han
Vg 222 M Malma Kyrka kyrkklocka : **a=u=æ maria ÷ iæssus + {HAQUINUS MASISTER}**
Vg 227 M Suntaks korstol: **av(e) : maria grakia**
Vg 240 M Lödöse måttsticka: **erikus amik**
Vg 245 M Herrljunga kyrka kyrkklocka: **a=u=æ : maria ÷ iæssus {MAGISTER HAQVINVS}**

Vg 247 M Malma Kyrka kyrkklocka: **a=u=æ ÷ maria ÷ iæssus + {ANNO : DOMINI : MO : CCCO : XLO : QUINTO : DECIMO : SEPTIMO : KLAS : AUGUSTI : CURATO : ECCLEIE : DOMINO : OLAUO : TUTORIBUS : ECCLEIE : GEDSTAUO : ET : NICHOLAO : HAQUINUS : FUDIT : HANC : CAMPANAM : MAGNO : REGE : SUECIE : DNO : SIGGONE : EPISCOPI : SCARENSI} : +**

Vg 248 M Bollebygds kyrka kyrkklocka: **+ dat ÷ kterina ÷ sonum ÷ fideli ÷ populo ÷ bonum + + ik ÷ sonus ÷ auditor ÷ ik ÷ mens ÷ turbata ÷ blandidur**

Vg 253 M Älvsereds kyrkklocka: **+ a=u=æ maria ÷ iæssus + {HAQUINUS} +**

Vg 258 M Norra Björke dopfont: **a=u=æ ma=ria g=rasia**

Vg 264 M Lödöse korsformigt bleck: **A tomine gesu ... | ibera te ingi-... ... B liberasti tes ... | te kamino ihnis · s-...**

Vg 76 M Backgården runsten: **[s]uen : gislar:sun : let : gira : bro þæsa firir : sial : sina ok · [--þur sins :] þat ær : re(t) : h[-ær]ium : a=t= =bipia : bat[ær]**

Vg Fv1973;201B M Skara trästicka: **auæ maria**

Vg Fv1979;249 M Dverstorps kyrkoruin putsinskrift: **... mar...**

Vg Fv2007;37 \$M Kinneveds kyrka putsinskrift: **A a=u=e B a=r-- C yr D kar E guþ o=k ua=r (f)r- ... F k(a)... G (i)(p)? H ka(r)**

Vr 5 M Kila kyrka kyrkklocka: **{IHS} petrus ÷ kuratus ÷**

Vs 8 M Västerås-putsinskrift: **...þ a=u=e m**

Vs Fv1972;266 M Irsta kyrka dörr: **Henrikus**

Ög 248 \$M Alvastra blyband: **A in montæ sei-on ÷ et in siuiuatae ÷ afesio=r(u)m ÷ ibi ÷ (r)ekuiesku|nt ÷ s(æ)ptem ÷ sankti ÷ do=rmientes ÷ ma=rlkus ' ma(x)eki|mianus ÷ markianus ÷ dion(i)sius ÷ serapion ÷ konsana|rius ÷ (i)hohannes ÷ sik ' rekuieskat hik famula B do|mini ÷ nosst=ri gesu ÷ kristi b(æ)diktæ (+) ÷ a mo=rbo -ss|so kum o=bæt in nomine ÷ patris et filii et spiritus | sankti ÷ amin**

Ög 49 \$M Rogslösa kyrkogård gravhäll: **[+ ges : krist : þn | alt ma :] siali : (æ)(s)(u) [sial] | i þn nistiaa : i ste(n)n lik a ka**

Ög Fv1999;177 M Lönsås paxtavla: **{IES[US] NA|ZAREN[US]} | re{X} iude|orum**

Ög UVÖst2009;5;45 \$M Skänninge runbleck : **A iulfrþ sih|ne þik guþ ges... | maria skata mi-... B aue maria gra... | agla e--(g)....-m... | siþ benedikt... | domus æki-...-**

Öl Köping30 Köpings kyrka runstenfragment: **... ..uk × santa × mari × auk × san(t)... ..**

Öl UVÖst2006;42;204 M Borgholms slott runsten: **A ...s ÷ elieeliu...þ ÷ uentus | ... nunc ÷ kristus ÷ B ...næs × -----**

NO

A 1 Ål stave church grounds, two lead plates, folded together: **IA +aglāma=ræmītaimær???- fōglama=r- | aglamō=rmiṭaimæ IB -glamarō-ṛai|?inaohaoōglama=rku | ?????tha?m̄thi-pppalfai-IIB airia+miso=n IIA +a+imisanma=ko=u**

A 105 Bø old church, Telemark, wooden repository cabinet: **auē**

A 122 Kaupanger, Sogn og Fjordane, lead sheet, repeatedly folded: **A -?kopkredo- | -hely?? | -t=ren=nsoterag?- | -æiḡ deus- B agla agl- | aglaland=u**

A 123 Osen in Gaular, Sogn og Fjordane, lead cross: **A +a·g·la·patern|oster·kiesin | celissanctifice-t=u=r | noment=uum·aduenia|tþregnumt=u|umf-þ | uoluntast=u | -ḡut=þincloþ | -ṛra·siþsupe B rnos·abomn|nimaloam|mēna=lfā·aiþonai·+a|bracalara·+abraca· | +a=braca·+a=bra· | pah·no|bis·ḡbom|nima=loam|mēn**

A 124 Trondheim, small fragment of flat stick: **-?u:::fao:: | -þarai+ (Hebrew vau?)**

A 126 Trondheim, stick: **+abcdefghijklmnoprstu**

A 153 Trondheim, flat stick: **-?potnþtooperarotas**

A 154 Trondheim, wooden cross: A **+a++=g=++a=l+a++** B **a+glala=gla+**

A 157 Trondheim, lead cross, with hole: A1 **+a=gla+ | +??øia=gios+** A2 **+a=gla+a=gla+** B1 **+??a=riufā=ūala+?el+** B2 **+a=gla | a=gla+**

A 173 Trondheim, stick: A **bater·nuster·kuiesinseli:santibisetur**

A 188 Trondheim, stick with a neck: **ia=urusalemnekoekonkřidit=urino=riu=ma=m=e=n**

A 194 Lurekalven, Hordaland, lead sheet, folded in thirds (not yet unfolded?): A1 **-pa=rsin?** **??ka=rēt=roşs??|???**- A2 **-ęgents|?sumote·in=lu?|??s?nkaķe?**- A3 **-o=rdan|go=rdin·ing=or|???** B **-kā- | -ķ??-**

A 2 Leiulstad, Aust-Agder, long lead band, rolled up: A **krcbtnakrcctinakrcætþøsomorþkuekatþersmstamariakuaaşerþþřķhinaui?**- B **?kuslukseuhneimaþiustomenmostkeskritutmmuttrotminhtmæltrþæpsaihstatum-**

A 207 Uvdal stave church, stick, partially defect along top edge side A: A **a?????şoņuţissōpieakie-æþkienkielōtus** [eller: **a?u???şalutissāpieakieæþkienkielātus**] B **lonķiaaiu:rumkřiraōm?řu?ejui** C **aā???**ş

A 215 oslo, flat stick: **maksnaksbah**

A 233 Tønsberg, thin stick with crucifix at one end: **a=ui**

A 248 Trondheim, flat stick: **þorera:misereremin**

A 26 Borgund stave church, stick, [...]: A **dominekonCeCC=umd??m** B **paCt iiii**

A 28 Uvdal stave church, choir door: **patærnostær**

A 284 “Florida”, lead plate folded in sixths: A **aaa·þ=þþ=þ=þ=þ=þ=aaaaa+a=gla+mikael·ga=br|iel·rafael+raguel+omnæs a=ngeli æþa=r|ka=ngeli+pa=ntasero=n+gunla=ug+pna** B **a=ga I**

A 292 Tønsberg, stick, broken: **-k·misak·ipaptinako**

A 32 Oslo, stick, somewhat pointed at one end: A **+þoraaklarakaramttoi+** B **+aiarakaramttoi** **+a=klakupi+** C **+akla+rakaramat[t<r]tokup+** D **+aiarakaramttoi+akupi+**

A 321 Oslo, small stick|amulet?: **kales:fales:akla | hakla**

A 35 Oslo, wax writing tablet of wood: **þinidiktuSa**

A 362 Sande Blykors: IA **+esse krusēm tomi** IB **ni:fugite pa=rtes** IC **at=uerse uisit leo** ID **tet=ribu iuta** ?????--????(-) IE **kuat=uo=r gra=na in pen** IF **talum in ??** – IG **foņtet=utit** : IH **aaron:iesus + IIA ?ōhannes IIB ma=rkus IIC maþeus IID lukas IIIA ?a=gla al IIIB pha et IIIC o+ ?:**

A 5 Borgund market-place in Sunnmøre, lead plate, oblong with both ends folded in: A1 **+++++** B1 **ūjolkpūstisteiustyisis** A2 **? rku=ūsnukausmælkust** B2 **itragramalonamuiņ**

A 51 Hermannsverk in Leikanger, wooden cross: A **+akla:a:akl?** B **onpNþ**

A 63 Tønsberg, thick wooden plug: **auemariagrapienadominustekumbenedictatuinmulieribus**

A 72 Lom stave church, wooden amulet with hole: **+pate=rnosstærgui | esic|jismaþeu: | markuslukas | auemariagracia**

A 73 Lom stave church, fragmentary flat stick: A **-?niamo=rta=ndo koņ-** | **-facietstanto=ř-** [eller: **-t=ęo=ř**] B **- | - ro**

A 77 Lom stave church, wooden amulet with hole: **kyrřrotaioha=n | næsmarcuslu | casmataēiaspax | porta=ndis salus**

A 8 Tønsberg, wooden “spatula”: **+akla**

A 9 Oslo, brick, ?part of frieze: **ariak**

A 71 Lom stave church, wooden amulet with hole : A **markusmaþioslukasrafelesen** B **suspespisus-kurusifihsusam** C **gafelesgabelesiohanes** D **faofaifaufauaomina**

B 145 stick with amorous skaldic strophe: A **? B ? C ...:omnia ·uincip ·amo=r ·æþ· nos· cedamus· amori·** D **...: omnia ·uincip ·amo=r ·æþnosçitam[am<ta]m??· amori·**

B 257 stick, broken, with Eddic strophes and: D **...:beirist:rubus:rabus:ep:arantabus:laus:abus: rosa:ga=ua?**-

B 295 M flat pinne med hals: **mrai ÷**

B 3 base of turned wooden bowl: **+a=u+ +ma**

B 362 M svarvad tråskål: **ma**

B 399 stick, split and broken: **??r?:aþ???:arar:şø???- | a=gt=um:rataba=rur:rat:aftø- | öldrihgi**

B 501 stick: **samsun**

B 582 flat stick, ...: **-ctefghiklmnopkrstuxy-**

B 583 stick: A **sa·to=r·a=repo·teneþ·opera·rotas·pags·po=rtan=ntibus·ss[s<a]alusaben+ ntibus +a+g+ B I+a+ iohan+nes·lukas·mabeus·markus C ...**

B 593 wooden amulet with hole: A **+gessukamtsoressukae B pagessunarç=nuii+ C sunaifanuuiifUi+ D uiþælkinenea=lmateæssi**

B 594 flat wooden amulet with hole: A **+gordin:kordan:inkorþar B uælkakr**

B 596 stick: A **þisi'elapriudt=roþ·eslæmædux:ixtlutrþi:naAl B maukrs·kkmaesamianus· manmartillitnusmuintttloilusi C okçAaæ=lå=kþæ+dtoketomanedeoimeoskonsomatmæst naAl D tiunetreeerofraeophnesikuatoehmarkustl=hfasoa=fans E naal F naAl**

B 598 stick, broken: **d=um·das:ka=rur:e=ris:da=re:des?- | ç=ris:**

B 601 flat piece of wood with traces of decoration: **glariaineksælsisdeo**

B 605 shoe, leather embroidered with runes: **imulilamo=rulicibomniaoþ**

B 611 flat stick, broken: **auema?**

B 616 flat stick: **fak:mç?{[t<t=y] u:perarete | no[o<oq]n:ue:re**

B 619 wooden amulet, five-sided, hole, broken in two: A **+oððmineiesucr??t?kuia=peruitoculos cecinati saluaoculos B istiushom?-?umtuamisericordia+mesias sot=çr C emanuel sa=baot ado=ñai+fo=nse=ro=rigo=bo=nis pa=raclitus acmedia=to=r D inmensus pater ?nmensus filius inmensus E spiritus sanctus+**

B 623 fragment of flat stick: **-?:dominus:te? - | -benedictu {u<çt} s:-**

B 627 oval lead piece, notch in one edge: **þoriba ? [eller: þoþiboþ]**

B 646† wooden amulet, cross-shaped with a hole near one end, known only from a copy form: **faifaofauiksikru sim | tomini'aeaaklā**

B 664 lead plate: A **ābrah?lraba B ???þ?r??ra? [eller: þ=karkā=lra=lr]**

B 666 M träbräde, ovalt med hål: **a=u=þ|a={P}|a=þ**

N 108 M under statue of Christ from a crucifix: A **ek haitit esus naparenur B ek þolde ha=rþan daup C to:mas**

N 11 M Hvaler church-bell: A **+ sagta maria : a mik ouk hnar sun kriister B øuk alir hlk|u| |k|uþrs ouk alir bostolar hans**

N 134 †M Nykirke monsternce: **[iesus]**

N 135 M Høyjord rosary: **a=u=æ ÷ maria ÷ grakia ÷**

N 136 M Tønsberg brick, probably part of a frieze: **per ies**

N 142 †M Gjerpen church-bell I: **[+ aue : maria : gracia : plena : dominus : tecum : benedicta : tu : in : mulieribus : æ=þ : b : f : u : tui : {A}]**

N 143 †M Gjerpen church-bell II: **[+ dehtera domini f=eck uirtutem dehtera domini ehlaut me dehtera]**

N 172 M Nesland stave church I, portal: **÷ þæsse : kirka : æ=r (: uig=d (: sa(k)=t(s) (: (o)l(a)=u(e) (: ko(n)o=g(e)**

N 173 M Nesland II, crucifix: A **math(e)us B lukas C mar(k)us D ioh(a)(n)(n)(e)s**

N 216 †M Tonstad plank: A **[pkrus ÷ paullus : an(t)ræas markus : maria ÷ mathius uukis : iohannisi t(æ)tra÷krama÷ton ÷ ag(l)a ÷ akios ÷ annail ÷ missæai ÷ iesuk ÷ gristi ÷ gu...] B [maria s m · hila ÷ iesus ÷ kristis ÷ tit(r) hakon**

N 227 †M Klepp church, plank: **[artilþ : er ÷ ikibrha=r : kara:totr : þru : nom : æpter : krosmesst : um · uarst | + huær (: sa : maþ-r ÷ runar : þec : sar : þa : sy-e : bater : no-ter : fyrer : söl : heþnar : haalbe ÷ kuþ : graþæim : er : suæ : kerer]**

N 248 \$M Madla lead cross: A + **esse krcem tomini fugite pa=rtes atu=erse : uicit leo · de tribu iuta ratiks ta=uit B kuatuo=r grana : in penta=lum : kuo (f)on... ...-i aa=ro=n · iessus · kristus C ma=rikus ma=peus lukas ioh—hannes D tetragramato=n ÷ atpha e=t o ÷**
N 256 †M Hesby baptismal font: P [÷ aotam ÷ ÷ biku ÷ ÷ ÷ euæ ÷ ÷ kaim] Q [÷ addam ÷ bi ÷ gus ÷ ÷ ÷ eu(a) ÷ kaim]
N 262 M Bru blykors I: A **adonai in : ici BP k-a=n krtto BQ ... m s a krtto C m a=b li I**
N 263 M Bru blykors II: A **i--=khitdiush BP ba=kmik BQ ba=kmsk C kr{U} D ... E ... F serbens a=ri(e)s leo G ue=rms H a=reto=n I {OLAUUS} K {JHVH}**
N 265 M Utstein kloster mursten: **fr · gregorius**
N 27 M Ulvildrud bronze ring: **ha... mik : aue maria**
N 297 M Hamre plank I: **her : nid=ri ÷ firir ÷ huilir ÷ iumfru ÷ ma=rgretta ÷ bidir ÷ pate=r ÷ nosd=e=r ÷ firir ÷ henna=r : saal ÷**
N 306 M Fortun stavkyrka IV: **alf=a e=t ...**
N 307 M Fortun stavkyrka V: **aue maria gracia btena dominus lecum benedicla lu in mutie**
N 310 M Dale kyrka I: **mai|ma(n)**
N 311 M Dale kyrka II: **mai –**
N 312 M dale kyrka III: **nikol(a)=uc ÷ ----- ÷ (p)rec(b)iter ÷ in : lerpal +**
N 314 M Dale Kyrka V: **sa=nkte : nikula=us : kirkia**
N 327 M Urnes Stavkyrka X: **maria**
N 331 M Urnes Stavkyrka XIV: **ga=ut=e**
N 34 \$M Lom stave church V: × **bater noster**
N 343 M Urnes Stavkyrka XXVI: **a=ue**
N 345 M årdal stavkyrka, amulet II: A **gut=rit ÷ in nomine ÷ pat=ris ÷ et fili ÷ et B spiri|tu ÷ santo ÷ amen ÷ tominus iesus crit=us ame**
N 347 M Tönjum dörring : + **hafe maria krasia blena tomius stekum benatit|a| t|aus in mulieribus æp be**
N 348 M Borgund stavkyrka, amulet I : A **emanuel sabaop apo|nai usion opan|naþos ælæison | alfa æp o B messias soþer C filæhs artifæhas | deus iesus saluat|or agios oþonna|þos ælæison aæl | (g)aagelai ag(e=)la**
N 349 M Borgund stavkyrka, amulet II: A + **bono bona fin bona bona B bæiofæ**
N 355 M Borgund stavkyrka VIII: **pati**
N 373 M Borgund stavkyrka XXVI : **m=a=ria**
N 375 M Borgund stavkyrka XXVIII: **mnri**
N 378 M Borgund stavkyrka XXXI : **kirkia ÷ sa=nkus ÷ kalikr**
N 383 M Borgund stavkyrka XXXVI: **a=u=e m=a**
N 395 M Hopperstad stavkyrka VI : **a=ue ma**
N 399 M Hopperstad stavkyrka X: **glo=ri-**
N 401 M Hopperstad stavkyrka XI: **sol(i) si-**
N 402 M Hopperstad stavkyrka XIII: **au- --r--...**
N 405 M Hopperstad stavkyrka XVI: ... **m(a=)rtiri(b)us : l=eti(m)ini · e{X}ult=ent · iusti · mirabilis (a)...**
N 412 M Hopperstad stavkyrka XXIII: **ma=ria**
N 43 M Lom stave church XIV: **hic uærsum scribe**
N 446 M tingvoll church marble ashlar: + **ek : biþ : firi : guþrs : sakar : yþr : lær=þa : men=n : er | uarþuæita : stap : þæn=na : ok : al=la : þa : er : raþa : ku=n=nu | bøn : mina : min=nick : sa=lo : min=na=r : i hælgum : bønóm : en | ek : et : gun=na=r : ok : gærþi : ek : hus : þæt=ta + ua=lete**
N 45 M Lom stave church XVI: **au**
N 477 M Nidaros cathedral IX: **i(o)-i(s)(k)(y)-- (·) ... (o)n : res | mek · ma=ria**

N 480 M Nidaros cathedral XII: **ala brum**
N 484 M Nidaros cathedral XVI: **maria**
N 497 Nidaros cathedral XXIX : (f) **p?r:??a=r**
N 53 M Ulstad lead sheet: + **patær nostær kui æs inn celiss : s|a=ntificetur nomen tu=um**
a=pueniap r|ægnum t=uum fia=þ uoluntas tua sikup | inn celo æþ inn tærra panæm nosst=rúm
kotid|ia=num da= =nobis odie æþ dimitte no=bis debita= =nost|ra sikup æþ nos dimittimuss
debito=ribus noss|t=riss æþ ne nos inndukass inn tæmtacio=næm sæþ li|bera= =nos a malo amen
+ **iohannæss maþ|uss ma=þþeus markuss lu=k=ass**
N 531 M Sakshaug church VI beam: **a=uema=riagracia**
N 536 M For (stod) gravew-slab: **her ÷ huilr (:)** sra ÷ **-l-metter ÷ prester : faþer ÷ marga(r)...** |
...(þ) (s)(a)(l)læ iui ÷ rani ÷ akku ÷ biþir ÷ pater ÷ noster ÷ firrit sol han | þorsstein | gerþe mi
N 539 Nordland stone weight: **abcþefghiklmnopurstøy**
N 54 \$M Vågå stave church: A **bet=rus ... + markus ouk ... s(e)=r(a)=fion ko=nsta(n)tinus B**
(h)ia=lp(i) mer al(e)r þeir + a=upun reist mik
N 547† unknown find place wafer iron: +**abcdefghiklmnopqrstuvwxyzøæ+...**
N 555 M Hedal stave church III: **p · patær ÷**
N 557 M Hedal stave church V: **Patær**
N 56 Ringebu stave church I: **ferialæs**
N 561 M Slidre cathedral III: **maria**
N 562 M Slidre cathedral IV: **maria**
N 563 M Øye church wooden stick: **m=a=r=i=a**
N 569 M Gol stave church V: ÷ **kekhnke ÷ ekng ÷ pddadrtdtkkd ÷ ednnr ÷ ardd ÷ skpsdd :÷**
kfididmsdefkeddatafisif :÷ | : t(o)tas | ÷ ego ÷ dini ÷
N 570 M Gol stave church VI: **pater noster k(i) (e)(s) in slis**
N 571 M Gol stave church VII: **non siþ**
N 572 M Gol stave church VIII : **kekhnke**
N 574 M Gol stave church X : **kekhnke**
N 583 M Hesby church II : ÷ **þæssar ÷ run=ne=r ÷ rest ÷ eiriker ÷ ba=r--r ÷ fe(i)(t) þa=n=n ÷**
ueter ÷ (æ)r ÷ ho=n=n ÷ ua=r reist ÷ uallet=e ÷
N 594 M Hefte drinking horn: **samson**
N 603 M Bryggen stick: A ... **-g(r)(e):gie : igni:bus : ka=l(e)sko : æius : koti:die : in amo=re :**
græs:ko ... B ...--(s) : agam : teneri : uirgo : sik · agamus : ambos : (s)umus ... C ...-n--a : luisis :
agone : Yilum·ena : kuæruli : tæria (r)-... ..
N 604 M Bryggen flat stick: A **d=ucite ÷ diskrete : uita=m ÷ ku=e ÷ --(n)-... B uæst=ra ÷ salus ÷**
mete : siþ : næcia : ...
N 605 M Bryggen stick with hole: **amor uin**
N 606 M Bryggen stick: A ÷ B × **al=len uar ek C (a)l D dekor : amenita : flos : amoris**
N 607 M Bryggen flat stick: A **ru·ma · kapud · mundi B ut ÷ uar ÷ ek i kær**
N 608 M Bryggen stick: A **midet ÷ h(u)c B (i)on :**
N 609 M Bryggen stick: ÷ **(o)n=n(o)=(r) deo (u)en-aþ meo**
N 610 M Bryggen irregularly whittled stick: **Fæcumisi**
N 611 M Bryggen irregularly whittled branch: ÷ **furin=ns uita=lis paritir**
N 612 M Bryggen flat stick: **Uenit**
N 613 M Bryggen flat stick: **oleæ**
N 614 M Bryggen flat stick|tag: A **ari : a B santi : ula=b- ...**
N 615 M Bryggen thin sliver of a stick: **pater ÷ noster ÷ kui| lis in selo ÷ santaf(i)setur ÷ nomen**
tum ÷ aþf(e)n(i)aþ reno-

N 616 M Bryggen tally-stick with list of personal names: A ÷ **po=rgisl : ut=løa=ubr ÷ ma=(n)us : sihurþr : ha=r(o)=ld=r : --... B ...- : a=rnuþr ÷ sihurþr : iøn : sihurþr : klumr : C b batær : nøstær**

N 617 M Bryggen stick: A **a(u)e (m)aria gracia (p)lena tominus tekombenetikta t=u in mulieribus æþ benetikt=us C fruktus uentris tui amen**

N 618 M Bryggen broken stick: A **...s : æt : benedikdus : fruktus : B ... (k)us : uilelmus**

N 619 M Bryggen stick with triangular cross-section: **auemaria kracia blena**

N 620 M Bryggen stick: **auemaria**

N 621 M Bryggen wooden « skewer »: **auemaria**

N 622 M Bryggen base of wooden stave-tankard: ÷ **au=e ma=ria**

N 623 M Bryggen base of wooden stave-tankard: A **a=ue ma=ria B {K}b|b{K}**

N 624 M Bryggen base of wooden stave-tankard : **a=u=e ma**

N 625 M Bryggen thin stick: **auem**

N 626 M Bryggen base of wooden stave-tankard : **ma=ria**

N 627 M Bryggen flat stick: **kiri alæisun : krist alæison**

N 628 M Bryggen notched wooden component : A **sisisisisesilsisipaniralat B dihsse dominos domios sede a dæhstris m(e)oe**

N 629 M Bryggen stick two parts shaved: A + **ka=ute : tie · kinit=r · suermo: in·mokolata · ga=ute B k-- ... C ga=ute : kue : genuisti : eterni · lumi(n)- D k[l]-... ...**

N 630 M Bryggen wooden cross-arm : **rec iudeorum in nomini patris nacarenus**

N 631 M Bryggen stick : A **maria ÷ peperit ÷ cristum ÷ elisabet ÷ peperit ÷ iohan=nem ÷ baptistam ÷ in ÷ illarum B u=(e)nerac(i)o-(e) ÷ sis ÷ absoluta ÷ ÷ æcsi ÷ inkalue ÷ dominus te ÷ uacat ÷ ad ÷ lu**

N 632 M Bryggen wooden amulet with hole: A ÷ **in nomne (p)at=ric æ=þ fi(l)i æ=þ cprit=uc| |ca=nti am=en : surraa B pia sruc æ=þ pasio sricte ??i m(a) pacmauit æ=þ casrobat C ?(a)=l(r) ?i?(e) (d)(e)i cin medisina cin medisina mii o D cagine la=uit febrac (a)(d)(i)(k)oui(a)(d) fu(i) (m)(a) uecca=re lr**

N 633 M Bryggen flat stick : A ? **uiþ auhum : to=bias : sannat : okulus : istas ominnis f(a)- ?fau?fao?? B sidra=k : missa=k : æ=þ og : benagog myl o=gum : eomos uiþb(l)o=þ**

N 634 M Bryggen wooden amulet with neck and hole: A **o a=lfa kristu=s et a=lfa B iel|sus et ma=ria ma=rcus C mateus lucas D iohannes mateus lucas**

N 635 M Bryggen gold ring: **{M}(a){THEU}c {M}(a){RCUS LUS}? ??a{NNE}c**

N 636 M Bryggen broken stick: A ÷ **a÷g÷l÷a ÷ guþt ÷ sateor ÷ a(r)(e)... B rafael : gabriel : (m)----... C uasus krst : mariua : gæt min (f)...**

N 637 M Bryggen barged-shaped amulet with hole: A **teo=nesius · ioha=nes · serafiho=n B --us masifia=nesus : tenisius o C sussbissusbirumæþano=le**

N 638 M Bryggen folded lead plate: A **suspissuspiriure(s)(n)=oli ok a=r|ton ÷ iio[h]a=nis ma=rkus ma=þios lukas o=ræei B þ(o)(y)s(o)(i)(p)ie(æ)þnkoapnac(s)ia | a=ue ma=ria (t)isus kristr a=ue ma=ria**

N 639 M Bryggen flat stick: A **suebsicuisubiriumeþo=n(l)(i)um B agla delaon ·**

N 640 M Bryggen stick : A **sator ÷ arebo ÷ tenep ÷ obero ÷ rotas B æekræ r÷kre æerman numænsiknumt æeram r C æekræ r:kre æerman numænsiknumt æeram D koncummatum æct | klas a**

N 641 M Bryggen broken stick: A **...--(a)--(n)pan(t)=kno ÷ kae ÷ amen in(q)=ninikolaia ÷ nknaa B ...n-- (u)a-ete in domino C onalcuilia**

N 642 M Bryggen wooden cross: A **benatit ÷ | ÷ marhret | ÷ a÷g÷l÷a÷l agla ÷ -l=nbastii B ÷ ag÷l÷a ÷ ÷ ÷ (b)a · flkarel ÷ | ÷ a÷g÷la | ÷ (b)ara=þoles ÷**

N 643 M Bryggen somewhat flat stick: A ÷ **a÷g÷l÷a ÷ a÷g÷l÷a ÷ B ÷ a÷g÷l ÷ laua : loahki**

N 644 M Bryggen half of round stick : A þu irt ør B bo(b)(i)nafibobæshaf(i)(b)(o)...
 N 645 M Bryggen flat stick: A ...(r)(o)(a)s · u · uas · r · bas : la=ua=re : ma=riuas | na=u=þ B ...
 N 646 M Bryggen flat stick: A amoþ : oþo : oþum : roma B lus : rota : kyua : mus
 N 647 M Bryggen stick : ...-(o)=r(e)aa · þn(i) : tsemut(o)muinok : ioigannisabsic(a)=msic
 N 655 M Bryggen stick: A · (k) · barþr · t=ra=uan : ha=luan : a=nan : øyri : hein:rekr : tuær :
 ærtogar : brek · i | uihi B ingimundr : sauþr : ha=lfar : þriþiu : ærtog | uihi C h- | (h) D uihi
 N 773 M Bryggen wooden ownership tag: de=(l)us
 N 79 M Øye grave-slab: + her ÷ huilir ÷ þo=ra (÷) moder ÷ eirih ÷ prest ÷ pater (÷) noster ÷